

Юрій Тютюнник:

ВІД “ДВІЙКИ” ДО ГПУ.

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

Від упорядників

ЮРІЙ ТЮТЮННИК: ВІД „ДВІЙКИ” ДО ГПУ Документи і матеріали

Київ 2011

Юрій Тютюнник: від „Двійки” до ГПУ. Документи і матеріали /
Інститут історії України НАН України; Упоряд.: *В.Ф. Верстюк,*
В.В. Скальський, Я.М. Файзулін. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – 616 с., з іл.
ISBN 978-966-378-207-2

Основу цієї книги складає листування Тютюнника, відомого українського військового діяча, генерала Армії УНР. Ці оригінальні матеріали публікуються вперше й мають важливе наукове та суспільно-політичне значення, оскільки проливають світло не лише на життя і діяльність одного із найвизначніших українських військових діячів, а й містять чимало інформації про українські визвольні змагання на початку 1920-х років, становище української політичної еміграції в Польщі, Чехословаччині й Румунії, суспільно-політичне життя в УСРР і діяльність радянських органів держбезпеки.

Рекомендовано до друку
Вченою Радою Інституту Історії України НАНУ

Видавці: *Леонід Фінберг, Костянтин Сігов*

Вступна стаття: *Владислав Верстюк*

Упорядники: *Владислав Верстюк,*
Віталій Скальський, Ярослав Файзулін

Науковий редактор: *Оля Гнатюк*

Комп'ютерна верстка: *Світлана Невдащенко*

Дизайн обкладинки: *Ірина Пастернак*

Від упорядників

Документи з особистого архіву Юрія Тютюнника, які публікуються вперше, мають важливе наукове та суспільно-політичне значення. Вони проливають світло не лише на життя і діяльність одного із найвизначніших українських військових діячів, а й містять чимало інформації про українські визвольні змагання на початку 1920-х років, становище української політичної еміграції в Польщі, Чехословаччині й Румунії, суспільно-політичне життя в УСРР і діяльність радянських органів держбезпеки.

Більшість представлених у збірнику матеріалів потрапили до архівів радянських спецслужб після захоплення Тютюнника органами ГПУ 16 червня 1923 р. Очевидно, передача Тютюнником власного архіву до ГПУ була однією з умов його амністування. Тому в липні 1923 р. Юрій Тютюнник дав вказівку Павлу Бондаренкові поїхати до Івана Семанюка (Марка Черемшини) у Снятин і таємно вивезти до Румунії його архів. Звідти документи були перевезені до УСРР. Керівництво ГПУ використовувало їх для дискредитації Голови Директорії Симона Петлюри та інших лідерів уенерівського руху, розкладу української політичної еміграції й організації „поворотства” до УСРР, компрометації урядів Польщі, Франції, Румунії, які надавали підтримку державним органам УНР та українським діячам.

Документи ж, які висвітлюють „радянський” період в житті Юрія Тютюнника були конфісковані під час другого арешту генерала. 12 лютого 1929 р. в його будинку по вул. Революції (Губернаторській), 9 у Харкові співробітники ГПУ провели обшук. Вони вилучили 24 фотокартки, які нам не вдалося віднайти, один порваний рукопис, алфавіт з адресами та „кіпу” різної переписки. Переважна частина вилучених в Юрія Тютюнника листів опублікована в нашому збірнику.

Виявлені в архівах і публіковані у даній книжці документи і матеріали поділено на п'ять розділів: листи Юрія Тютюнника під час його перебування на території Польщі (1921-1923), листи до Юрія Тютюнника під час його перебування на території Польщі; листи Юрія Тютюнника після його „виведення” на територію УСРР (1923-1929); листи до Юрія Тютюнника після його „виведення” на територію УСРР (1923-1929) та огляд оперативної розробки, проведеної органами ЧК-ГПУ України 1921-1923 рр. з „виведення” Ю. Тютюнника.

Переважну частину збірника документів становлять листи Ю. Тютюнника або інших авторів, які писали до нього. Майже всі вони є рукописами з авторськими правками і примітками. Лише деякі з них (від державних установ або копії, зроблені в ГПУ) друкувалися на друкарській машинці.

Листи зберігаються в архівних справах в окремих конвертах і блокнотах. Їхні сторінки не пронумеровані й розміщені вони не по порядку. Тому окремі фрагменти доводилося відшукувати за змістом і почерком їх авторів.

Всі листи Юрія Тютюнника були написані українською мовою. Окремі копії з листів генерала, зроблені в ГПУ російською мовою.

Усім листам надано порядковий номер, заголовок, у якому вміщено інформацію про автора (листи до Тютюнника) або адресата (листи Ю.Тютюнника) та датування. Авторські дати подаються у тому ж написанні та у тому ж місці, де вони стоять у листі. Редакційна дата написання подається незалежно від авторської дати над текстом праворуч курсивом. У випадку відсутності прямої інформації, датування встановлюється на основі інформацій у змісті листа. Зміст багатьох листів засвідчує, що чимало кореспонденцій не збереглося.

Усі документи і матеріали публікуються повністю, без змін та скорочень, зі збереженням оригінального способу запису, за винятком інтерпункції та написання частки „не” з дієсловами, які наближено до сучасного правопису. Кожному документові надано порядковий номер. Утрачені або нечитабельні фрагменти позначено трикрапками у квадратних дужках [...]. Скорочені слова відновлені у квадратних дужках. Нерозшифровані підписи позначено так: [підпис]. Під кожним листом вміщено архівну легенду.

Публікація документів супроводжується коментарями, що мають довідковий характер. Для зручності користування виданням складено перелік документів, іменний та географічний покажчики.

Як додаток публікується стаття Олексія Кобця (псевдонім Олексія Варавви) віднайдена в архіві Української вільної академії наук (Вінніпег, Канада). Упорядники висловлюють щире вдячність проф. Володимиру Сергійчуку за надання цього матеріалу.

В іменному покажчику сторінки, на яких вміщено примітку з біографічною довідкою про особу виділено жирним шрифтом.

*Віталій Скальський
Ярослав Файзулін*

Вступ

ДРАМА ЮРІЯ ТЮТЮННИКА В СВІТЛІ НОВОВІЯВЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ

Протягом останніх двох десятиліть в Україні відбувається процес розсекречення архівних документів радянських державних органів. Ці документи змінюють наше уявлення про історичне минуле, дозволяють робити суттєві уточнення, дезавуюють рештки радянської міфології. Безумовним лідером у оприлюдненні закритої архівної інформації в останній час виступав Галузевий державний архів Служби безпеки України. Успіх за ним пішов і Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України. Після проголошення незалежності України у складі Служби безпеки України було створено Головне управління розвідки. З 14 жовтня 2004 року СЗР України функціонує як самостійний державний орган. У спадок від радянських розвідувальних спецслужб СЗР дістався чималий архів. 24 листопада 2009 року відповідно до Указу Президента України „Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні Галузевим державним архівом Служби зовнішньої розвідки України були оприлюднені цифрові копії 2247 документів, які датуються другою половиною 30-х років, головню – 1935-1939 рр. і розкривають еміграційну діяльність гетьмана Павла Скоропадського. Виявлені документи потрапили до МДБ СРСР після капітуляції нацистської Німеччини у 1945 р, а в 1946-1947 рр. – до МДБ УРСР. Переважна більшість документів це – листування гетьмана Скоропадського з сином Данилом. Наступним траншем Галузевого архіву СЗР стало виявлення і оприлюднення понад 2000 оригінальних документів пов'язаних з діяльністю Юрія Тютюнника, відомого українського військового діяча, генерала Армії УНР. Серед цих документів найцікавішим для дослідників є листування Тютюнника, яке складає основу цієї книги.

Юрій (Юрко) Тютюнник народився 1891 р. у с. Будищі на Звенигородщині. Його ровесники – Михайло Авдієнко, Василь Бойко, Сергій Вікул, Кость Вротновський-Сивошапка, Йосип Гермайзе, Андрій Заливчий, Олександр Зарудний, Яків Зозуля, Володимир Кедровський, Микола Ковалевський, Микола Любинський, Гнат Михайличенко, Анатолій Пісоцький, Михайло Полоз, Олександр Севрюк та чимало інших, – були наймолодшим поколінням українського національно-визвольного руху, яке влилося в нього на останній, третій фазі розвитку, коли завдання руху набрали чіткої політичної завершеності. Це було покоління найрадикальніших українських

діячів, переважна більшість якого пов'язала свою діяльність з УПСР та УСДРП. У їхніх політичних біографіях революція 1905–1907 рр. та Перша світова війна були найяскравішими сторінками. У революції 1917 р. вони вбачали унікальний шанс для України, а водночас і поле блискучих можливостей для самореалізації.

Юрій Тютюнник закінчив відому сільськогосподарську школу в Умані, а в роки Першої світової війни потрапив на фронт, мав звання поручника. Після Лютневої революції 1917 р. долучився до боротьби українського народу за державність і незалежність, брав активну участь в українізації військових частин, зокрема, – створенні Першого Сімферопольського полку імені Гетьмана Дорошенка, був членом Української Центральної Ради та організатором загонів вільного козацтва на Звенигородщині. У 1919 р. на чолі українських військових частин Тютюнник протистояв більшовицькій та білогвардійській окупації України, був одним з натхненників і керівників виступу отамана Никифора Григор'єва, згодом – помічником командуючого армією УНР Михайла Омеляновича-Павленка у Першому Зимовому поході, у лютому 1921 р. був призначений керівником Партизансько-повстанського штабу і командиром Повстанської армії у Другому Зимовому поході 1921 р., який готувався на території Польщі і був наслідком союзу Пiлсудського та Петлюри. Публіковане у виданні листування походить саме з цього періоду, тому й про це – трохи докладніше.

Наприкінці листопада 1920 р. Дієва армія УНР, залишившись сам на сам з переважаючими збройними силами більшовиків, змушена була відійти на територію Польщі, де була інтернована. Симон Петлюра як Голова Директорії УНР та Головний отаман не лише заборонив розпускати армію, але й наказав вищому командуванню зосередити свої зусилля на організації та підготовці до повернення на Україну. Шанс для цього, з одного боку, давав широкий розмах повстанського антикомуністичного руху в Україні. Адже по всій її території діяли сотні великих і малих загонів, які чинили опір диктатурі пролетаріату та політиці „воєнного комунізму”. З іншого боку, таке повернення на власну територію було можливим лише з підтримкою польської влади. 2 грудня 1920 р. польське міністерство військових справ видало інструкцію, яка визнавала армію УНР дружньою та союзною та передбачала її утримання в таборах. Однак підписання 18 березня 1921 р. у Ризі мирного договору між РСФРР та УСРР, з одного боку, і Польщею – з іншого, значно обмежило можливості польської сторони. Вона формально заборонила на своїй території дію державних установ УНР, в тому числі і військових, але неформально і неафішовано така діяльність продовжувалась, як і співпраця з відповідними польськими структурами. Зокрема, діяльність Повстансько-партизанського штабу (ППШ) контролювалась Другим відділом Генерального штабу Польського війська (так званою „Двійкою” – польською військовою розвідкою). У квітні 1921 р. ППШ був передислокований з Тарнова до Львова, де розташувався в стінах

міського відділу польської розвідки. Очевидно, з польського боку справами ППШ опікувався сам керівник львівського відділу „Двійки”, майор Казімеж Фльорек, який безпосередньо звертався до свого керівництва у Варшаві з проханням надати ППШ якомога більшу підтримку. Йшлося про матеріальні засоби для організації роботи штабу та його підрозділів, дозвіл використовувати інтернованих вояків-українців, забезпечення документами, формування двохтисячного десанту, який мав вирушити в Україну. Було розроблено кілька планів походу, більш ранні з яких не були втілені в життя з вагомих об'єктивних і суб'єктивних причин. Більшовики кинули всі свої сили на боротьбу з повстанським рухом; в неї були задіяні як чекісти, так і військові. До того ж, 1921 р. в Україні розпочався масовий голод, викликаний почасти несприятливими кліматичними обставинами, але передовсім – реквізиційною більшовицькою політикою та знищенням народного господарства. Водночас, з осені 1921 р. в Україні була введена нова економічна політика замість „воєнного комунізму”. Все це разом суттєво вплинуло на скорочення повстанського руху. Керівництво польської розвідки наприкінці серпня 1921 р. попереджало Юрія Тютюнника про те, що ситуація в Україні змінилася не в кращий бік для проведення військового походу. Однак очільник Повстансько-партизанського штабу не дослухався до цих застережень. З іншого боку, Симон Петлюра покладав на похід серйозні надії. 25 вересня 1921 р. він писав Юрію Тютюннику:

На вас покладається обов'язок: підняти та скерувати загальне повстання українського народу з метою повалення окупаційної влади на Україні та підготовки обставин для повороту до рідного краю законного уряду УНР і її армії, які мають остаточно закріпити ті придбання, які здобуде повстанча акція, чи зміцнити ту акцію повстанчу, коли би це викликалось обставинами боротьби.

З огляду на державну вагу покладеного на Вас обов'язку переводити його в життя Ви повинні з належною поважністю та державною обачністю і тактом.

Надавати повстанню всеукраїнський характер Ви маєте право лише тоді, коли почуватимете ґрунт для цього і перевірите можливості належно, щоби, боронь Боже, якоюсь необачністю чи поспіхом в цій справі не наразити її на невдачу і тим не поставити дальшу боротьбу нашого народу за державність в нові тяжкі обставини¹.

Похід розпочався лише наприкінці жовтня. Він виявився невдалим і закінчився трагічно: 359 полонених учасників походу були розстріляні більшовиками біля містечка Базар на Житомирщині.

Хоч постать Юрія Тютюнника висвітлена значно краще, ніж більшості ді-

¹ «На Вас покладається обов'язок підняти та скерувати загальне повстання українського народу». Невідомі листи С. Петлюри до Ю. Тютюнника (червень-жовтень 1921р.). Публікація М. Ковальчука // Військово-історичний альманах. К., 2006. Ч. 13. С. 62.

ячів Української революції, то дотепер залишається чимало нез'ясованого в його біографії. Недослідженими є, зокрема, взаємини Юрія Тютюнника з керівництвом польського Генштабу, умови проживання генерала в Польщі, стосунки між різними центрами та лідерами української політичної еміграції, чекістська операція з „виведення” Тютюнника з території Польщі до радянської України, доля його родини, використання Тютюнника радянськими органами влади для компрометації української національної ідеї та лідерів українського визвольного руху, арешт генерала та його перебування у в'язниці. У зв'язку з обмеженою кількістю оприявнених архівних матеріалів, історики вдаються лише до загального і фрагментарного опису подій. Представлений збірник документів дозволяє суттєво просунутись в пошуках відповідей на поставлені питання.

Переважна більшість документів, що публікуються, – епістолярна спадщина Юрія Тютюнника. Це понад 200 листів. Більшість з них датується 1922-1923 роками, тобто часом безпосередньо після трагічного завершення Другого Зимового походу. Вони розкривають погляди генерала Юрія Тютюнника та його однодумців на українську державність, становище української політичної та військової еміграції у Польщі та Румунії, діяльність українських громадських і політичних організацій за кордоном, здійснення антибільшовицької боротьби, умови проживання, особисті контакти і родинне життя Тютюнника.

Очевидно, після трагедії Базару та повернення Тютюнника до Польщі ставлення до нього з боку оточення Симона Петлюри було прохолодним. Як пише Тютюнник в одному з листів до генерала Олександра Удовиченка, спочатку планувався його переїзд на територію Румунії для керівництва тамтешніми українськими силами та повстанськими загонами півдня України, але згодом цей проект був відкладений, і фактично Тютюннику довелося вести справу самостійно, без будь-якої фінансової підтримки з боку Головного Отамана та уряду УНР. Це відповідним чином позначилось і на ставленні Тютюнника до Петлюри. У листах до своїх респондентів він не втримується час від часу від їдких характеристик:

всі міністри Петлюри працюють в одній кімнаті. Та ще й як працюють! Один одному пишуть офіційні папери з підписами і відповідних директорів департаментів, скажемо для прикладу, про ліквідацію одного діловода в штатах Лубенського чи Канівського повітового комісаріату... одно слово працюють!²

Відчуження між Тютюнником і Державним Центром УНР зростає. Так, у листі до Олександра Удовиченка від 10 серпня 1922 р. Юрій Тютюнник відзначав:

...Не маю ні часу, ні грошей, ні навіть бажання їхати до Варшави, а до

² Лист № 44 Ю. Тютюнника до Ю. Пирогіва. 14 січня 1923 р. – С. 83.

таборів не могу їхати, бо це такий галас підніме не так серед ворогів, як серед своїх „добрих людей”...³.

Листи Юрка Тютюнника – яскраве свідчення наявності в середовищі української еміграції численних течій, між якими існували не просто розбіжності, а велася гостра суперечка. Очевидно, Тютюнник намагався знайти опертя серед опонентів Петлюри. В одному з листів він зізнається:

Особливо цікавить мене **Скоропадський** і його компанія, що обіщають „життя своє положити за неньку Україну”. „Сам” гетьман передає мені і всім моїм співробітникам привіт. Ці люди все мріють про повернення старого. Петлюрівський центр збирається умірати від голоду, але, певно, поляки не допустять до того, бо де ж вони других таких знайдуть?⁴.

Тютюнник явно переоцінював свої сили і можливості, намагався грати самостійну роль, яка полягала в пошуках співзвучних собі сил в колах української еміграції в Румунії та Польщі. З цією метою він здійснював поїздки до Чернівців, Кишинева, які у той час перебували у складі Румунії, та інших міст. Про одну з таких поїздок до Кишинева Тютюнник пише лист близькому другові, Григорію Заярному: *Дорогий Грицьку. ...Перше ознайомлення з „роботою” тутешньої нашої еміграції наводить на сумні думки – багно. Та все ж можна знайти окремих осіб, котрі ще будуть робити.*

Генерал Тютюнник підтримує зв'язок з політичними і військовими діячами, які разом з ним брали участь у визвольних змаганнях. Зокрема, у листі до Йосифа Добротворського Тютюнник писав:

В Кишиневі бачився з п. Отмарштейном – журиться і сумує. В інтересах справи, щоби у Львові в день роковин 21.5 смерті Юрія Отмарштейна була відслужена панахида по ньому... Панахиди влаштовую в Чернівцях і Кишиневі. P.S. Бажано, щоби газети (львівські) присвятили статті пам'яті Юрія Отмарштейна⁵.

У листах за 1922-1923 років відображені погляди Тютюнника на національну революцію. Він наголошував на тому, що головною метою Української революції 1917 – 1921 років було вирішення національної проблеми, формування сучасної української національної ідентичності.

Під час перебування за кордоном Юрій Тютюнник вважав радянську владу в Україні окупаційною і вірив у можливість продовження визвольних змагань. Так, у листі до Міністра Уряду УНР від 12.07.1922 р. він писав:

...Я рахую, що рано ще тікати – не виключено, що доведеться ще активно (збройно) боротись за нашу справу...⁶.

В іншому листі до Михайла Полозова Тютюнник відзначав:

³ Лист № 3 Ю. Тютюнника до О. Удовиченка. 10 серпня 1922 р. – С. 24.

⁴ Лист № 9 Ю. Тютюнника до П. Гоцуляка. 24 серпня 1922 р. – С. 37.

⁵ Лист № 197 Ю. Тютюнника до Є. Архипенка. 25 листопада 1923 р. – С. 250.

⁶ Лист № 1 Ю. Тютюнника до Міністра Уряду УНР. 12 липня 1922 р. – С. 19.

Не зважаючи на те, що ми нібито притихли, червоні Росіяни бояться нас: ми для їх, здається однаково, що Ганнібал для Риму, а може й гірше. Зараз вони обсадили Румунську границю кавалерією і уперто чекають прорива „Тютюніковських банд”. Часом дивно буває, що вони нас бояться до цього часу. Але, коли бояться, то, мабуть, відносно наші сили не такі вже малі...⁷.

У листі до Олександра Удовиченка від 10 серпня 1922 р. Юрій Тютюнник відзначав, що

*Я продовжую свою „разрушительную работу” і росіяне (червоні) лаються на чім світ стоїть*⁸.

З наказу Юрія Тютюнника в Україну переходили повстанські загони, які проводили антибільшовицьку боротьбу. Зокрема, у листах згадується, що в серпні 1922 р. „Палій” (очевидно – Михайло Палій-Сидорянський) з загоном пройшов до Дніпра і знищує відділи ЧК на своєму шляху.

Тютюнник ретельно вивчав радянську пресу, збирав дані про соціально-економічне становище в радянській Україні та антибільшовицькі виступи українського населення. Він вважав, що політика більшовиків була злочинною і мала призвести до розпаду більшовицької системи. Відповідно, українська еміграція мала стати каталізатором цього процесу:

...Треба де з чим послішити, бо події можуть заскочити нас. Час найкращий спільник нам. Ви напевне й сами бачите той розкладовий процес, який веде до катастрофи держави наших ворогів. В критичний момент нам треба допомогти цьому процесові і використати Руїну ворогів, – відзначав Тютюнник.

Частиною політичної діяльності Юрія Тютюнника стала його публіцистика. Як і переважну більшість безпосередніх учасників Української революції, генерала мучили пошуки відповіді на питання про причини поразки, якої зазнали українці. Він відверто говорив про необхідність врахування прорахунків та помилок, допущених українською владою та військовим командуванням армії УНР. Серед таких він називає відсутність чіткої тактики і стратегії боротьби. З іншого боку Тютюнник добре розумів масштаб революційних подій, особливість їх місця в модерній історії України та необхідність якомога повніше зафіксувати ці події в національній пам'яті. Зокрема, він збирав матеріали до історії повстанського руху. Це відповідно віддзеркалювалося і в листуванні:

...Ідея „повстанського альбому” виникла в мене, я поділився думками з Ів. Захаров., і він зараз підготовлює „моральний” ґрунт серед „грошімаючих”, а тим часом розшукуєм матеріали і співробітників. Справа не є дуже спішною, але Ви як матимете час, підготуйте своє, а я напишу коли вислати...⁹.

⁷ Лист № 2 Ю. Тютюнника до Міністра Уряду УНР. 17 липня 1922 р. – С. 20.

⁸ Лист № 3 Ю. Тютюнника до О. Удовиченка. 10 серпня 1922 року. – С. 24

⁹ Лист № 37 Ю. Тютюнника до М. Михайлика. 21 грудня 1922 р. – С. 72.

Листи Тютюнника віддзеркалюють процес написання і видання його праці „Зимовий похід 1919 – 1920 рр.” про перебіг Першого Зимового походу Армії УНР, який на думку генерала „не мав собі рівних у новітній історії”.

У листі до видавництва „Бистриця” у Станіславові від 10 серпня 1922 р. Юрій Тютюнник просив розглянути можливість видання першої частини цієї книги:

Пишу записки про боротьбу нашого війська і повстанців зимою 1919 – 20 рр. на Вел[икій] Україні. Праця обнімає період з 1 листопада 1919 року по травень 1920 р. і містить в собі аналіз політичний і військо-вий подій в обох арміях Українській Галицькій і Наддніпрянській в зв’язку з перебуванням їх від політичних центрів. Про Укр[аїнську] Гал[ицьку] Армію пишу особливо багато в політичному огляді, до чого маю відповідні матеріали в документах. Наддніпрянська армія в той час опинилась в центрі цілої боротьби, тому про неї більше буде у частині політичній... Шукаю видавця поки що на першу частину, котра вже викінчена. Коли би Ваше Видавництво згодилось на видання, то прошу повідомити мене¹⁰.

Тютюнник планував, що праця матиме 15-18 друкованих аркушів і складатиметься з трьох частин: 1) політичний огляд; 2) бойові події та організація повстанської боротьби; 3) авторські спостереження і враження.

У той час він розмірковував над можливостями здобуття трибуни – українського друкованого органу.

Я спинився на „Заграві” (виходить зараз у Львові під редакцією Донцова), в котрій я особисто беру найважливішу участь. Треба зробити, щоби „Заграву” читали по всій Україні¹¹.

У іншому листі від 30.04.1923 р. Тютюнник пише: „...Передаю до Київа примірник своєї книжки і „Заграву” (зараз не маю нічого більше), але до 15.05. матиму більшу кількість літератури. Це буде духовний зв’язок поміж активними елементами нації, що опинилися по двох боках границі, яка пошматувала Україну...”.

Як відомо, радянські органи держбезпеки свою діяльність на початку 1920-х років спрямували проти еміграції, в тому числі й української та її політичних центрів. За кордоном до розкладу еміграції залучалася радянська зовнішня розвідка – іноземний відділ ВНК і ВУНК (згодом ОДПУ і ДПУ УСРР). На початку 20-х рр. радянська розвідка провела операції „Трест” і „Синдикат”, суть яких полягала в тому, щоб, діючи нібито від імені антирадянського підпілля в СРСР, захопити лідера „Всероссийского комитета защиты родины и свободы” Бориса Савинкова та його оточення. За подібною схемою співробітники ДПУ УСРР провели операцію „Тютюн”. Ке-

¹⁰ Лист № 5 Ю. Тютюнника до адміністрації видавництва „Бистриця” у Станіславові. 10 серпня 1922 р. – С. 27.

¹¹ Лист № 65 Ю. Тютюнника до М. Палія-Сидорянського. 19 квітня 1923 р. – С. 104.

рівництво ДПУ ставило собі за мету встановити контроль за українською еміграцією, дезінформувати розвідки Польщі та Румунії, а головне – переконати Юрія Тютюнника в необхідності нелегального повернення в Україну з метою особисто „очолити потужний постанський рух в Україні”.

З цією метою до його найближчого оточення було введено декількох більшовицьких агентів. Найближчими до генерала були Йосип Добротворський, який тривалий час виконував обов'язки його помічника, та Григорій Заярний, якого Тютюнник взагалі вважав своїм товаришем. Сотник Заярний увійшов в оточення Юрка Тютюнника ще 1919 р., коли той був начальником штабу в отамана Григор'єва. Коли Тютюнник командував Київською групою Об'єднаної Української армії, Заярний був на посаді державного інспектора. З Тютюнником він пройшов Перший зимовий похід, був поранений у ногу, пройшов кампанію 1920 року. І, природно, коли Тютюнника призначили начальником Партизансько-повстанського штабу (20 лютого 1921 року), сотник Заярний опинився в складі цього штабу, під керівництвом полковника Ступицького, в оперативному відділі. За завданням полковника або ж самого генерала Тютюнника він багато разів переходив кордон і встановлював зв'язки з українським підпіллям і повстанцями. Під час одного з таких переходів кордону у липні 1921 р. він був арештований, а згодом завербований радянською розвідкою, яка активно використовувала його для дезінформації Тютюнника, збору інформації про повстанський рух та плани української політичної еміграції. Крім того, Заярний отримував від чекістів сфабриковану інформацію, яка передавалася не лише в Партизансько-повстанський штаб, а й французькій та румунській розвідкам. Сотник Заярний, завербувавши кілька козаків серед інтернованих у таборах, створив систему переправки на територію УРСР розвідників Тютюнника, які згодом потрапляли прямо в руки чекістів або під їхній нагляд, що призводило до провалів в українському підпіллі. У Заярного було кілька псевдо: для чекістів він був „№103” або Гордієнко, для Тютюнника та його штабу – Гриць Попов. Справжнє ж його ім'я – Григорій Львович Заярний. Робота Заярного на користь радянської розвідки у листопаді 1921 р. стала вагомою причиною провалу Другого Зимового походу. Інформації агента №103 дозволили керівництву ЧК завчасно дізнатися про місце переходу повстанцями кордону, їхній маршрут та чисельність загону

Добротворський і Заярний стали важливими дійовими особами „справи №39”, спланованої і розпочатої чекістами 1922 р. Вони і надалі користувалися довірою Тютюнника, виконували важливі доручення і знали про всі його дії та плани.

У листі до Грицька (Г. Заярного) 30.04.1923 р. Тютюнник писав:

...Буду чекати Вашого приїзду, тоді будемо говорити. Інформації від

Вас підбадьоруюче впливають на мене і дають мені базис для моєї роботи тут...¹²,

а в листі до Й. Добротворського від 24.05.1923р. інше:

Дорогий Йосипе Михайловичу! Сиджу і чекаю відповіді, після якої сподіваюся на краще, хоч і зараз не погано. Зараз у мене Гриць Заярний – вітає Вас. Відносно переїзду доктора, річ дуже проста аби лише він добрався до Неполанівець, а тут я все зроблю і буде в цілковитій безпеці. Техніку переїзду знає Дишлевий і йому ця справа (для всіх) доручена мною. Кузьм.-Титаренко шарпнули по дорозі, але він вибрався із небезпеки і зараз відпочиває...¹³.

Всю інформацію, яка стосувалася Тютюнника зазначені агенти передавали до радянських органів. З деталями чекістської операції можна познайомитись в матеріалах п'ятого розділу книги, де представлений огляд оперативної розробки справи з „виведення” генерала Тютюнника на радянську територію. Завершальна фаза операції розпочалася 4 червня 1923 року, керував нею начальник відділу контррозвідки Державного політичного управління (ГПУ УРСР) Журинда, безпосереднім виконавцем акції був призначений Григорій Заярний, він же Гордієнко, він же Гриць Попов.

Ще після повернення з Другого зимового походу Тютюнник послав Заярного в Україну. Той переслав йому шифровку: він довідався від секретаря Вищої військової ради Андрієвського, що з метою загального повстання в Україні в Харкові створено повстанську організацію на чолі з Дорошенком, яка хотіла б бачити своїм начальником генерал-хорунжого Юрія Тютюнника. Генерал повірив Заярному і зважився на перехід в Україну, прибувши 16 червня 1923 року в Нагоряни, звідти – до берега Дністра. Близько до світанку Юрко Тютюнник переплив Дністер і опинився в руках чекістів. Для широкої громадськості поширено було версію, що він перейшов в УРСР добровільно, це ж саме було сказано й про його штабних співробітників.

Нагадаємо, генералу було надано інформацію про діяльність в Україні Вищої Військової Ради, яка організовує повстанців для боротьби з більшовиками і те, що він має її очолити. Тому Тютюнник й обрав рішення про повернення в Україну. 16 червня 1923 р., після того як генералу супроводі декількох осіб переправився через Дністер на „радянську сторону”, його було заарештовано. Хоч офіційно радянська влада заявила про добровільний перехід генерала, однак документи цього не підтверджують: у жодному з виявлених в архіві Служби зовнішньої розвідки України листів Ю. Тютюнника не йдеться про наміри припиняти боротьбу, а тим більше переходити на радянські позиції.

¹² Лист № 68 Ю. Тютюнника до Г. Заярного. 20 квітня 1923 р. – С. 108.

¹³ Лист № 82 Ю. Тютюнника до Й. Добротворського. 24 травня 1923 р. – С. 118-119.

Потрапивши до рук ДПУ Ю. Тютюнник зрозумів, що операція з його „виведення“ була ретельно підготовлена більшовицькими спецслужбами з залученням людей з його оточення. У листі до М. Осадчого він пише:

...факт мого „уловлення“ є причиною перебільшення своїх сил і здібностей деякими з „причастних к собитію“ осіб...¹⁴

У листі до Заярного, що взяв безпосередню участь у переправі генерала через Дністер, Тютюнник 09.08. 1923 р. писав:

Описувати Вам детально, як усе сталося, вважаю не доцільним. Ззначаю тільки, що я прийняв рішення цілком самостійно, коли орієнтувався в дійсній ситуації на Україні. Зроблено крутий і рішучий поворот. При побаченні зі мною для Вас буде все ясним... Одно слово: дивні діла Грицьку! Побачитися нам треба обов'язково і я сподіваюся, що це не тяжко буде для Вас зробити¹⁵.

В іншому листі до Заярного, написаному через три дні після попереднього, Тютюнник писав:

[Розу]мію, що Вас трохи здивує той поворот справи, але вважаю, що дуже здивувати Вас багато тяжче, ніж мені перейти через Дністер і поїхати в Харков, як громадянинові УСРР. Гадаю, що зараз я особисто і всі наші, що погодяться з моїм новим напрямком, зможемо багато кориснішими бути для національної справи, ніж перебуваючи в ролі політичних паралітиків – емігрантів. Не знаю, чи дозволять Вам обставини негайно вирушити на побачіння зі мною, щоби потім (коли схочете) повернутися знов за Збруч, а переговорити нам особисто дуже бажано, хоч би й пізніше¹⁶.

У листі до Добротворського, який теж співпрацював з ДПУ і був причетний до підготовки операції з „виведення“ Ю. Тютюнника, останній намагався пояснити мотиви свого вчинку:

...Зараз я на Україні. Обставини склалися так, що перед мною стала дилема: або перейти Дністер або віддати себе і всіх, котрі йшли зі мною, в повне розпорядження розвідчих органів „приятелів наших“, віддати без будь-яких умов і застережень. Я вибрав перше: зроблено раптовий і крутий поворот, та для Вас він не повинен бути незрозумілим, бо Ви один з тих, що знають мої переконання. Щоби не трапилося, в якій би ролі мені не довелося тут виступати, знайте, що я не скажу ні одного слова, не підпишу ні одного паперу, коли не буду переконаний, що те треба зробити во ім'я нашої справи¹⁷.

Листи до близьких, дружини Віри показують нам Тютюнника в іншій, раніше невідомій іпостасі, як сентиментального і люблячого чоловіка,

¹⁴ Уривок з листа № 153 Ю. Тютюнника до М. Осадчого. 21 липня 1923 р. – С. 199.

¹⁵ Лист № 162 Ю. Тютюнника до Г. Заярного. 9 серпня 1923 р. – С. 208.

¹⁶ Лист № 163 Ю. Тютюнника до Г. Заярного. 12 серпня 1923 р. – С. 209.

¹⁷ Лист № 160 Ю. Тютюнника до Й. Добротворського. 4 серпня 1923 р. – С. 206.

чуйного батька. Найперше, що турбувало Тютюнника після „повернення” до радянської України – це доля його родини. Як відомо з листування, матеріальне становище дружини у той час було жалюгідним. Він намагався вивезти її таємно через польсько-радянський кордон до УСРР, щоб вона не стала заложницею в руках поляків. Про це йдеться у більшості його тогочасних листів. Так, у листі до Ігора Дуткевича від 07.07.1923 р. Тютюнник наголошував на тому, що в перших числах серпня його родину потрібно обов’язково вивезти з Польщі до Нагорян (румунська територія). Він настоював на тому, щоб цю операцію здійснювати таємно від французьких і румунських розвідувальних органів¹⁸. В іншому листі до Дуткевича (20.07.1923 р.) Тютюнник наголошує:

*Справа надзвичайно делікатна... У всякому разі надіюся, що Ви зможете передбачити всі несподіванки, щоби не засипатися перед румунами. Чекаю вісток про родину. Перед її переїздом нам мабуть не вдасться побачитися, а тому обміркуйте справу її перевезення і напишіть мені, як саме те можна буде зробити...*¹⁹.

У листі до невідомого адресата, який, вочевидь, мав зв’язок з більшовицькими органами, Тютюнник просить його долучитися до організації перевезення його родини до УСРР – надати людей для цього, взяти участь у підготовці цієї акції. Крім того, він наголошує на тому, що

*...не думаю, що мою родину вмовлять перевезти, коли я сам (або хтось із близьких мені людей) не буде на березі Дністра: вона не повірить і не поїде...*²⁰.

У цьому ж листі він переконує, що

...в Польщі можуть розгадати де і в яких приблизно обставинах я знаходжуся. Тільки виїзд із відтіль моєї родини може переконати всіх, що я „улаштувався в Румунії”²¹.

25.07.1923 р. Юрій Тютюнник повідомив дружину про переїзд до радянської України:

...швидко збираюсь послати до тебе Павла Ів.[ановича] (Бондаренка – прим. авт.) або когось іншого, котрий і перевезе тебе з дітьми до мене. Той кому буде доручено перевезти тебе, обов’язково повинен привезти тобі листа від мене. По приїзду в Румунію ти багато дечого узнаєш, що тебе страшенно дивуватиме, але при побаченні я потроху все роз’ясню... Мої справи непогано влаштовуються, одно тільки погано, що не маю вільної хвилини, щоби користуватись літом і жити вкупі з рідними²².

¹⁸ Лист № 150 Ю. Тютюнника до І. Дуткевича. 7 липня 1923 р. – С. 197.

¹⁹ Лист № 152 Ю. Тютюнника до І. Дуткевича. 20 липня 1923 р. – С. 199.

²⁰ Лист № 155 Ю. Тютюнника до невідомого респондента. липень 1923 р. – С. 201.

²¹ Там само.

²² Лист № 159 Ю. Тютюнника до В. Тютюнник. 25 липня 1923 р. – С. 205.

Відповідальну місію з перевезення своєї родини з території Польщі до радянської України Тютюнник доручив Павлу Івановичу Бондаренку, якого його дружина знала особисто. У листі до Павла Бондаренка від 09.08. 1923 р. Тютюнник давав останні настанови, що стосувалися цього питання:

Зараз треба перевезти на Україну тільки мою родину. Така раптова переміна для Віри буде цілком несподіваною і я боюся, що вона не зразу рішиться на переїзд. Виїхати з Польщі треба негайно, що б не спізнитися. Тому абсолютно необхідно, щоби Ви особисто повезли їй мого листа і підтвердили на словах, що їй не можна залишатися в Польщі ні одного дня і що при виїзді їй необхідно схоронити повну таємність – навіть близькі люди повинні залишатися переконаними, що родина виїзжає в Румунію... Вірі скажете, що Ви зі мною бачилися і що я живу в Харкові, як громадянин УСРР, працюю і що мені нічого ніяк не загрожує. Зате коли довідаються поляки, то можуть затримати родину в Польщі на довгий час, тому вона повинна якнайшвидше тікати на цей бік Збруча. Писати все одверто дружині до Косова я не хочу, остерігаючись захоплення листа поляками. Тому прошу Вас, Павле Іванович, особисто з'їздити за нею. Вас Віра знає і з Вами не побоїться вирушити в подорож²³.

Чекісти таємно перевезли з Косова і доставили до Харкова Віру Андріївну з двома доньками. Вони проживала до 1932 року на станції Кущівка Південно-Кавказького краю.

Опинившись у руках радянських органів держбезпеки, Юрій Тютюнник змушений був підтримувати оперативну гру, яку вони проводили. Зокрема, у листах до своїх знайомих він переконував їх в існуванні Вищої Військової Ради, як керівного органу повстанської боротьби в Україні. Хоча насправді це була організація, створена ДПУ для виявлення і захоплення керівників антибільшовицьких змагань. Після слідства Тютюнник був звільнений, викладав у Школі червоних старшин у Харкові, читаючи курс лекцій з тактики та стратегії партизанської війни, знімався в кінофільмі „П.К.П.“ („Пілсудський купив Петлюру“), граючи самого себе, написав три книжки, із яких найвідоміша „З поляками проти України“, яка була видана в жовтні 1924 року.

Іншим завданням, яке, очевидно, поставило ДПУ перед Тютюнником – було здобуття документів, які б переконливо свідчили про співпрацю Державного Центру УНР з румунськими і французькими державними органами. Це давало можливість радянським дипломатам готувати ноти протесту до урядів цих країн. Так, у листі до М. Осадчого від 21.07. 1923 р. Тютюнник відзначає, що

Цілью нашої роботи є добути дискредитуючі документи у француз і ру-

²³ Лист № 161 Ю. Тютюнника до П. Бондаренка. 9 серпня 1923 р. – С. 209.

мун. У мене є сумніви, що те нам поведеться... Гадаю, що здобути серйозні документи буде не легко і для того потрібно буде часу багато...²⁴.

Одним з завдань, які виконував Юрій Тютюнник була дискредитація універівського державницького центру та безпосередньо його лідера Симона Петлюри. У листі до Йосипа Добротворського від 04.08. 1923 р. він наголошує:

Вам за всяку ціну треба залишитись в Галичині. Робота повинна продовжуватися в дотеперішньому напрямку. Особливо зверніть увагу на відірвання війська од Петлюри – роля його повинна бути зведена до нуля. Чим швидше, тим краще...²⁵.

Тютюнник критикував Петлюру за його нібито пропольську політику. У листі до Добротворського від 14.08. 1923 р. він продовжує антипетлюрівську риторичку:

Петлюру тут не люблять як невдачника. Але є значні кола, які його політику вважають просто зрадницькою. Одно слово, його діяльність вважають або великою глупотою або такою ж підлотою. Йти за Петлюрою – це значить йти шляхом, який врешті приведе до озброєної боротьби проти українського народу за інтереси наших національних ворогів. Ми, як нація повинні вести самостійну політику, а не зв'язувати свою долю з тим чи иншим сусідом. І жаль, і дивно мені, як не розуміють того провідники інтернованих військ – люди розумні і чесні?...²⁶.

Для послаблення позицій української еміграції в Польщі більшовики намагалися організувати масовий „поворот” авторитетних українських діячів до радянської України та заходи, які б показували їх прихильність до комуністичної ідеології та дій радянських органів влади в Україні. До цієї пропагандистської роботи був залучений також Тютюнник. Він у листах до багатьох своїх знайомих відзначав, що інтерновані в польських таборах українські діячі мають офіційним шляхом повертатися до радянської України, де влада забезпечує всі умови для життя і діяльності. При цьому подавалася апологетика комунізму:

Кожна інтелігентна людина (українська сила) має можливість робити на рідній ниві. Комуністи багато розумніші від zdeгенерованої шляхти – зараз українізують всі свої апарати і навіть армію. Роблять це рішуче і послідовно. Грунт для протирадянської роботи таким робом зникає, бо соціальні реформи є корисними для української нації...²⁷.

Непросто зрозуміти мотиви, які рухали Тютюнником в цій справі. Можли-

²⁴ Уривок з листа № 153 Ю. Тютюнника до М. Осадчого. 21 липня 1923 р. – С. 199.

²⁵ Лист № 160 Ю. Тютюнника до Й. Добротворського. 4 серпня 1923 р. – С. 206.

²⁶ Лист № 164 Ю. Тютюнника до Й. Добротворського. 14 серпня 1923 р. – С. 209.

²⁷ Лист № 160 Ю. Тютюнника до Й. Добротворського. 4 серпня 1923 р. – С. 206.

во, він піддався спокусі комуністичних ідей, як це зробило чимало відомих європейських інтелектуалів. Принаймні, він не виглядав зломленим ОДПУ. В цьому сенсі досить промовистим є один епізод, що стався у Харкові 1928 року. У клубі Робмису (профспілки робітників мистецтв), на Нетеченській набережній тодішньої столиці УСРР, завершувалася тривала дискусія навколо роману Юрія Смолича „Фальшива Мельпомена“, антигероями якого є члени націоналістичного підпілля. Думки дискусантів щодо твору та його героїв діаметрально протилежні. Одні підтримують викривальну позицію автора, інші ж звинувачують його в „оспівуванні націоналізму“... Ведуча диспуту прагне завершити дискусію, коли один із присутніх наполегливо вимагає надати йому слово і при підтримці залу отримує його.

З глибини залу, від вхідних дверей, попрямував до трибуни якийсь невідомий мені чоловік, – згадував у своїх „Розповідях про неспокій“ Юрій Смолич. – Невисокий на зріст, але кремезний, з широкими плечима й чіткою, військової муштри, ходюю. Його чисто виголене підборіддя було майже квадратове, на лоба спадав русявий чубчик, сірі глибокі очі поглядали якимсь холодним сталевим блиском пильно й пронизливо. (...)

– Мене звуть Юрко Тютюнник.

– Що за ідіотські жарти! – гукнув хтось з першого ряду.

– Ніяких жартів, – відказав чоловік на трибуні, – я той самий Тютюнник, про якого ви й подумали. Отаман Юрко Тютюнник.

У залі враз запанувала тиша. (...)

– Тут розійшлися думки з приводу визначення ідейного сенсу роману... (...) Можливо, аудиторії буде цікаво почути й мою думку? Вважаю себе дещо компетентним у цьому питанні. (...) Я був не тільки лідером націоналізму, а й командиром армії націоналістів та керівником націоналістичного підпілля. Отже, маю певний досвід у цій справі. (...) Заявляю, коли б отакою, як описано в романі, виявилася у своїй підпільній діяльності боївка націоналістів, яких я посилав у підпілля на Україну, то я б наказав тих нікчем розстріляти!”

І пішов з трибуни геть.

Ймовірно, це був останній чи один з останніх публічних виступів Тютюника.

12 лютого 1929 року його знову заарештували. У березні переправили до Москви, у розпорядження контррозвідувального відділу ГПУ, а 3 грудня 1929 року Колегія ГПУ СРСР присудила генерал-хорунжого армії УНР Юрія Йосиповича Тютюника до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок виконано 20 жовтня 1930 р.

Владислав Верстюк

РОЗДІЛ 1

ЛИСТИ ЮРІЯ ТЮТЮННИКА

ПІД ЧАС ЙОГО ПЕРЕБУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ

(1921 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1923 років)

№ 1

Лист Юрія Тютюнника

до Міністра Уряду УНР¹

12 липня 1922 року

Високоповажний Пане Міністре!

Вибачте, що звертаюся з приватним листом безпосередньо до Вас. Але, не маючи іншого виходу, пишу. Повернувшись до Польщі в початку грудня мин. року, я примушений жити нелегально з відомих Вам причин. Окрім того мусів я обрати містом осідку Львів. Від С[имона] В[асильовича] П[етлюри] я одержав за весь час персонально для себе в лютому б[іжучого] р[оку] 30 т[исяч] м[арок] п[ольських], в березні 30 т[исяч] м[арок] п[ольських] і у квітні 30 т[исяч] м[арок] п[ольських]. Докладаючи зі своїх запасів, а також трохи заробляючи, я зміг протриматись до цього часу. А зараз, випродавши всі свої річі, сижу голодним разом зі своєю родиною. Можливо, коли би я не був зайнятий працею, яка не дає мені матеріяльних користей (праця Вам відома), то я до цього часу знайшов би собі притулок, але так не сталось. Зараз я мушу звернутись за допомогою до Уряду УНР, щоби не згинати від голоду.

С[имон] В[асильович] П[етлюра] у травні б[іжучого] р[оку] дав зрозуміти, що від його я не одержу швидко грошей. Це мене поставило в надзвичайно скрутні обставини. Я рахував, що мені все ж таки поведеться так, що я не буду просить допомоги грішми від Уряду, котрий, звичайно, сам їх немає. Та коли іншого виходу нема, звертаюся з надією, що мені допоможуть.

¹ Найімовірніше, до міністра військових справ Олександра Морозовського. Інші варіанти – прем'єр-міністру УНР Андрієві Лівичькому, міністру військових справ Миколі Юнаківу; міністру закордонних справ Івану Токаржевському-Карашевичу; міністру фінансів Павлу Чижевському.

Критичне становище примусило мене пробувати, чи не міг би я переїхати на Захід. З формального боку така можливість є, але умовно ставлять, що я залишусь у війську держави, до котрої переїду не менше десяти років. Я рахую, що рано ще тікати – не виключено, що доведеться активно (збройно) боротись за нашу справу.

Дуже прошу вас, пане Міністре, повідомить, чи можу я надіятись одержати підтримку від Уряду, чи ні? А коли можу, то в яким розмірі, коли і де? Я перший раз в своєму життю звертаюся з подібним проханням і мені просто ніяково, але нічого не можу вдіяти.

Рішив запитати листом, тому, що на поїздку до Вас потрібні гроші, а їх нема.

Ще раз прошу вибачити мені і повідомити якнайшвидче про Ваше рішення.

З повною повагою до Вас,

Юрко Тютюнник.

12.12.1922 р[оку],

Львів.

Адреса: Львів, Пекарська 15, проф[есору] Шендрику² для Полозова.

P.S. „Наші друзі” знов пробують, чи не згодився би я працювати вкупі з ним, як уторік... Щоби воно значило?

Ю. Тютюнник.

Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗР України). – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 10–11 зв.

№ 2

Лист Юрія Тютюнника до Міністра Уряду УНР 17 липня 1922 року

Львів 19.12. 1922 р[оку]

Вельмишановний Пане Міністре!

Сердечно дякую за відповідь і гроші. На жаль, одержав я Вашого листа тільки пізно у вечері 16/VII і не міг передати свого листа

² Шендрик І. – професор, проживав у Львові, через його пошту йшло листування з Ю. Тютюнником, автор „Списку джерел до історії української визвольної війни 1914–1921 рр.”

через п[ана] Мурського³ (не знаю, чи поїхав він до Тарнова⁴).

Те „що тільки 15.000 м[арок]” байдуже, бо гірше, як зовсім без „квоти” сидиш. Можливо, що через місяців два я поправлю свій матеріальний стан: пишу про „Зімовий похід” 1919 – 20 р.р. і гадаю, що хтось за те заплатить.

Тепер інформації, поскільки їх можна подати в листі. Не зважаючи на те, що ми нібито притихли, червоні Росіяни бояться нас: ми для їх, здається однаково, що Ганнібал для Риму, а може й гірше. Зараз вони обсадили Румунську границю кавалерією і уперто чекають прорива „Тютюнниковських банд”. Часом дивно буває, що вони нас бояться, то, мабуть, відносно наші сили не такі вже малі.

Правда, „хлопці” літом шарпають таки добре різні „совхози”, „колхози”, пункти кінського запасу, а часом і невеличкі частини „советской армії”. При всій своїй любові до ризику, я не хотів би бути на місці провінціального совітського адміністратора.

В центрах, так сказати, в самій фортеці „міровий революції” – Москві, – видно теж не все спокійно. Такий висновок я роблю з того, що зараз бойовим кличем є: „все за разстрел контрреволюційної партії есерів”, і то не якихось там осіб, а цілої партії. Мушу зазначити великий, просто артистичний хист червоної Москви вибирати точку для удару і перти туди всі сили божевільних і небожевільних послідовників комуни. Газети, журнали, листівки, плакати, мітинги, демонстрації – все кричить: „разстрілять есерів!”. Розуміється, що кричать щиро одні „правовірні”, та ще ті, котрим цікаво, щоби комуніст бив „есера”, а „есер” комуніста. Юрба йде тому, що всі йдуть: не підеш – в Чека попадеш. Але єсть і активна опозиція, в більшості серед робітників, а буває і серед селян.

Єсть в газетах дещо і про наші табори. Виходить, що всі би повернулись до дому, признавши совіцьку владу, та Петлюра⁵ не пускає. Самі

³ **Мурський Володимир** (1888–1935) – український громадсько-політичний діяч, публіцист. Родом з Галичини. У 1917–1918 рр. працює на уряд Центральної Ради в Одесі та Києві. Згодом – на еміграції в Австрії, Польщі й Туреччині, де був представником екзильного Уряду УНР. Автор книжок про Україну турецькою мовою. Помер у Стамбулі.

⁴ **Тарнів** – місто у Польщі, протягом 1920–1923 рр. – місце розташування керівних органів УНР в екзилі.

⁵ **Петлюра Симон** (1879–1926) – визначний український політичний та

каторжні муки придумані для тих, що хотіли би повернутись в лоно коммуни...

На українських селян наложений „одноразовий” податок грішми, державний діяч. Народився в Полтаві. Навчався в Полтавській духовній семінарії, звідки у 1901 р. був відрахований за активну участь в українському національному житті. У 1901–1904 рр. жив на Кубані, де займався науковою діяльністю та впорядкуванням архівів кубанського козацтва. У 1904–1905 рр. перебував у Львові. Один із провідних діячів Революційної української партії. Публіцист, член редакції українських часописів „Рада”, „Слово”. З 1912 р. – редактор українського часопису в Москві „Украинская жизнь”. У 1916 р. мобілізований до російської армії, працював на Західному фронті заступником уповноваженого Союзу земств. У квітні 1917 р. – ініціатор та організатор українського військового з’їзду Західного фронту. Учасник I Українського Військового з’їзду (травень 1917 р.). Голова Українського Генерального Військового Комітету та член Української Центральної Ради. У червні–серпні та листопаді–грудні 1917 р. – генеральний секретар військових справ України. У січні 1918 р. організатор Гайдамацького коша Слобідської України, разом з яким виступив на фронт проти більшовиків. З квітня 1918 р. – голова київського губернського земства та Всеукраїнського союзу земств. У липні 1918 р. ув’язнений гетьманською владою за опозиційну діяльність. Активний учасник протигетьманського повстання 1918 р., член Директорії (з травня 1919 р. її голова), Головний отаман військ республіки. З 1919 р. фактично був главою української держави. У 1920 р. С. Петлюра разом з українським урядом та армією, виїхав до Польщі. Незважаючи на залишення Головним Отаманом території України, він залишався грізним ворогом в очах радянської влади. Тому радянські органи держбезпеки намагалися скомпрометувати С. Петлюру в очах польської влади і старшин української армії, позбавити Головного Отамана їхньої підтримки. З цією метою використовувався „розкаявшийся” Ю. Тютюнник та його прихильники. Вони намагалися організувати підготовку колективної заяви до польського уряду від відомих українських діячів з критикою Головного Отамана, провести з’їзд української еміграції, який виніс би ухвалу проти Головного Отамана. Розглядався також варіант захоплення Головного Отамана під час зустрічі з представниками „ВВР”. Серед української еміграції цілеспрямовано поширювалися антипетлюрівські плітки та звинувачення С.В. Петлюри в боягузтві, зрадництві, службі на користь поляків, підготовці замаху на Ю. Тютюнника та вбивствах українських діячів, відсиленні в Україну „банд” тощо. Наприкінці 1923 р. С. Петлюра жив в Угорщині, пізніше в Австрії. Наприкінці 1924 р. оселився в Парижі. Загинув від рук агента НКВС СРСР С. Шварбарда 25 травня 1926 р. Похований у Парижі.

який ніби то йде виключно на голодних, хорих і т.п. Коли би цей налог зібрати, то все зло зникло би. Але „українській куркуль і здесь не всюю исполніл...”. Термін скінчився 1 липня, а „Кам’янецькі Вісти” від 6/VII плачуть, тужать: „село і не начало вносить налог”.

Вже в червні розіслано „расписаніє” нового продналога. Дядько чухається і крекче – побачимо, що він буде робити.

В боротьбі за розстріл „есеров” приймає участь сам „Льова” Троцький⁶. Його статтю я передаю Вам. Він, правда, більше теорією захоплюється, але поміж рядками: „розстрелять есеров!”. Та диму без вогню не буває. Славний мій П[алі]й збирається подивитися на Україну далеку і яко Хома невірний за ребра полапати червоних. Має до того засоби, хоч і мізерні. Я дав йому фотографічний апарат, щоб він дещо зафіксував і послав нам. У всякім разі не всидить люди-на – нехай погуляє...

Я все чекаю, що можна буде на „союзній” території провозити матеріали в оригіналах. Тоді, я думаю уряд зможе їх використати.

Ще раз дякую і бажаю всього кращого.

З найщирішою повагою,

Ю. Тютюнник.

Адреса: Пекарська 15. Проф[есору] Шендрику для Полозова.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 3–5.

⁶ Троцький (Бронштейн) Лев (1879 – 1940) – радянський політичний і державний діяч, публіцист. Родом із Бобринця (тепер – Кіровоградщина). Член ЦК Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків). Восени 1917 р. – голова Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів. З листопада 1917 р. – народний комісар закордонних справ більшовицької Росії, керівник російської делегації на мирних переговорах у Бересті. З березня 1918 р. – народний комісар військових справ. У 1919 – 1920 рр. – голова Реввійськради більшовицької Росії. Активний учасник середпартійної боротьби в СРСР у 1920-х рр., лідер „лівої опозиції” і один з головних претендентів на владу. У 1928 р. засланий до Алма-Ати, у 1929 р. висланий з СРСР. На еміграції в Туреччині, Франції, Мексиці. Загинув від рук радянського агента.

№ 3

Лист Юрія Тютюнника
до Олександра Удовиченка⁷

10 серпня 1922 року

Вельмишановний Пане Генерале!

Послав я відповідь на Вашого листа через чиновника, що їхав до табору. До цього часу не знаю, чи Ви його одержали.

Побачитись швидко нам не вдається, хоч і треба було б. Не маю ні часу, ні грошей, ні навіть бажання їхати до Варшави, а до таборів не можу їхати, бо це такий галас підніме не так серед ворогів, як серед своїх „добрих людей”. Можливо, що будете в наших краях, тоді побачимся.

Я продовжую свою „разрушительную роботу” і Росіяне (червоні) лаються на чім світ стоїть. Зараз на довгий час виїзжаю зі Львова.

⁷ Удовиченко Олександр (1887-1975) – український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. Народився в Харкові. Закінчив Петербурзьке військово-топографічне училище. Учасник Першої світової війни. У 1917 р. – старший ад'ютант штабу 3-го Кавказького російського корпусу, начальник штабу 21-ї дивізії. У січні-лютому 1918 р. – начальник штабу Гайдамацького коша Слобідської України, організованого С. Петлюрою. У березні 1918 р. – командир 3-го гайдамацького полку Запорізької бригади Армії УНР. За Гетьманату 1918 р. працював у Генеральному штабі. З грудня 1918 р. – генерал-квартирмейстер штабу Холмсько-Галицького (Правобережного, Південно-Західного) фронту. З травня 1919 р. – командир 16-го загону Армії УНР, реорганізованого незабаром в 3-тю (Залізну) дивізію. У листопаді 1919 р., хворий на тиф, потрапив до білогвардійського полону. Повернувся до Армії УНР в лютому 1920 р. Очолив новосформовану 3-тю Залізну дивізію. Інтернований разом з українською армією у польських таборах у листопаді 1920 р. Генерал-інспектор Армії УНР. 28 вересня 1921 р. уряд УСРР вимагав від польського уряду вислання за межі Польщі О. Удовиченка разом з іншими відомими українськими діячами. Протягом 1923 р. О. Удовиченко вів активну переписку з Ю. Тютюнником (підписувався псевдонімом „О. Станкевич”. Розглядав можливість повернення до УСРР. У серпні 1923 р. отримав офіційну пропозицію від Ю. Тютюнника співпрацювати з „ВВР” та репрезентувати її в Польщі. Проводив роботу з дискредитації Головного Отамана військ УНР С. Петлюри серед польської влади та інтернованого українського вояцтва, ліквідації унерівського – „петлюрівського” руху. У 1924 р. виїхав до Франції. Активний учасник українського суспільно-політичного руху в еміграції, очолював ветеранські організації колишніх вояків Армії УНР. У 1954-1961 рр. – віце-президент УНР в екзилі.

Палій⁸ одержав командіровку до Дніпра і благополучно странствує, усуюючи всякі Че-ка і т.п. на своєму шляху.

Буду дуже просити Вас, пане Генерале, все ж таки тримати зв'язок зі мною по такій адресі: Львів, вул. Пекарська, проф[есору] Шендрику-Полозову.

Щиро вітаю Вас і бажаю щастя.

З повною до Вас повагою Ю. Тютюнник.

10.08.1922 р[оку] Львів. ч[исло] 1.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 1.

⁸ Палій-Сидорянський Михайло (рр. життя невід.) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. Учасник Першої світової війни, підстаршина російської армії. У 1915р. вступив на технічний відділ Технічного артилерійського училища в Петербурзі. З 1918р. – на українській військовій службі. У 1919р. служив у кінноті Київської групи Армії УНР. Учасник Першого Зимового походу Армії УНР. З травня 1920р. – командир 4-го Київського кінного полку. Наприкінці 1920р. інтернований у польських таборах. Учасник Другого Зимового походу 1921р., командував Подільської групи Української повстанчої армії. Поранений у бою з більшовиками і переправлений на територію Польщі. На еміграції оселився в м. Ковель на Волині, де продовжував антибільшовицьку боротьбу – влітку 1922р. з повстанським загonom переходив в Україну. У 1923р. був затриманий польською поліцією і 5 місяців відбував покарання у Львівській в'язниці. У вересні 1924р. М. Палій перебрався до Чехо-Словаччини і вступив на гідротехнічний підвідділ інженерного відділу Української Господарської академії. Перебування в Чехо-Словаччині вважав тимчасовим і сподівався на повернення до України. Звертався до Ю. Тютюнника по фінансову допомогу. Через складне фінансове становище та суперечки серед української еміграції М. Палій-Сидорянський розглядав можливість повернення до УСРР. У вересні 1925р. М. Палій-Сидорянський пропонував Ю. Тютюннику використовувати його в антипольській боротьбі. Родина М. Палія-Сидорянського залишилася в УСРР і переслідувалася радянською владою як родина „контрреволюціонера”.

№ 4

Лист Юрія Тютюнника

до Павла Гоцуляка⁹

10 серпня 1922 року

Дорогий Пане Поручнику!

Тільки що одержав листа від Вас. Вам послав 8-го бiж[учого] місяця. З того часу сталася відміна: не менше, як до 25/VIII ц[ього] р[оку] я залишаюся у Львові, тому прошу слати листи на стару адресу, аж поки я не подам нової.

Справа з листами не зовсім ясна – здається, одного листа (того, що писаний не з Хотина), я не одержав, хоч може розберусь і знайду. Щоби все було зразу видно, умовимся на своїх листах ставити чергу, при чім для листування з Вами завожу окремих зошит (черга буде йти: 1, 2, 3 і т[ак] д[алі]), коли, скажiм, після ч[исла] 4 Ви не одержите 5, а тільки 6 і далі – бийте алярм.

Я мав кур'єра від Заярного¹⁰ і підтвердив йому можливість комуні-

⁹ Гоцуляк (Гоцуляк) Павло (рр. життя невід.) – поручик Української галицької армії. У 1922 р. під керівництвом Ю. Тютюнника проводив антибільшовицьку роботу. Однак 30 вересня 1923 р. Ю. Тютюнник писав М. Палію-Сидорянському, що Гоцуляк провокатор і просив не вірити йому.

¹⁰ Заярний Григорій (Гордієнко, Єфімов, Попов, Захарович, Лівинський, №103), (рр. життя невід.) – учасник українського національно-визвольного руху 1917-1921 рр, співробітник радянських органів держбезпеки. З 1913 р. – член РСДРП(б) під прізвищем Єфімов. У 1921 р. виконував завдання ППШ, був особистим знайомим і користувався довірою Ю. Тютюнника. 2 липня 1921 р. під час переходу через польсько-український кордон був затриманий співробітниками НК. У ході допитів розповів, що був відправлений ППШ з завданням до отамана Ю. Мордалевича, викрив структуру органів УНР за кордоном та схему організації антибільшовицьких повстанських сил в Україні, дав свідчення про петлюрівську організацію в Києві. Був завербований НК для „роботи” серед української еміграції та розкладу антибільшовицьких організацій за кордоном. Після першої подорожі у якості агента НК до Польщі надав інформацію про повстанські загоони Правобережної України, перехід з Польщі відділу ген. В.Нельговського, підготовку Другого Зимового походу, зв'язки ППШ з румунськими та польськими генеральними штабами та українськими еміграційними групами. П. Стегній відзначає, що Г. Заярний був учасником Другого Зимового походу, займав посаду державного інспектора Волинської повстанської групи. З серпня 1922 р. – Г. Заярний – основна дійова особа агентурної розробки з

куватись через Вас. Взагалі, наслідки нової тактики уже відчуваються. Будем уперто вганяти стихію в певну систему, не стримуючи енергії мас, а навпаки, підтримуючи її.

Цікаво, чи можна би видрукувати в Чернівцях мою „Ідеологію і тактику”, коли тут заборонить цензура. При першій звістці від Палія пишеш нехайно.

ч[исло] 1-г. Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 2.

№ 5

Лист Юрія Тютюнника

до адміністрації видавництва „Бистриця”¹¹ у Станіславові

10 серпня 1922 року

До ВП Адміністрації Видавництва „Бистриця” у Станіславові

Пишу записки про боротьбу нашого війська і повстанців зімою 1919–20 рр. на Вел[икій] Україні. Праця обнімає період з 1 листопада 1919 року по травень 1920 р[оку] і містить в собі аналіз політичний і військовий подій в обох арміях Українській Галицькій і Наддніпрянській в зв'язку з перебуванням їх від політичних центрів.

Про Укр[аїнську] Гал[ицьку] Армію пишу особливо багато в політичному огляді, до чого маю відповідні матеріали в документах.

Наддніпрянська армія в той час опинилась в центрі цілої боротьби, тому про неї більше буде у частині політичній.

Ціла праця мусить уміститись на 15–18 аркушах друку. Поділяється вона на три частини: частина перша – огляд політичний, частина дру-

захоплення органами ДПУ Ю. Тютюнника. Надсилав Ю. Тютюннику листи про діяльність в Україні Вищої Військової Ради, брав участь вербовці людей з оточення Ю. Тютюнника, переправі генерала через Дністер, був присутній при його арешті. Після арешту Ю. Тютюнник надіслав Г. Заярному декілька листів. Г. Заярний жив у Харкові, де працював інструктором сільськогосподарської кооперації.

¹¹ „Бистриця” – коломийсько-станіславське видавництво засноване на початку 1920-х рр. (за іншими даними в 1919 р.). У березні 1923 р. видавництво „Бистриця” видало працю Ю. Тютюнника „Зимовий похід 1919-1920 років”, присвячену боротьбі Армії УНР та УГА з білогвардійцями та більшовиками наприкінці 1919 р.- перш. пол. 1920 р.

га – бойові події та організація боротьби повстанчої, третя – міститиме мої спостереження і враження.

Частина перша вже викінчена і має коло 250 000 літер (вкупі з додатками).

Праця має назву „Зимовий Похід 1919–20 рр.„ Цей похід, що не має собі рівних у новітній історії до 3000 кілометрів зроблений Українською армією на протязі 5 місяців.

Шукаю видавця поки що на першу частину, котра вже викінчена.

Коли би ВП Видавництво згодилось на перетрактації в справі видання, то прошу повідомити мене.

Сам перебуваю „інкогніто“ і тому листи прошу слати на адресу: Львів, Потоцького 58, Добротворському-Полозову.

Лист попаде до моїх рук.

Прощу при згоді повідомити, коли і де я чи мій уповноважений міг би обговорити та умовитись в справі видання.

З повною повагою Юрко Тютюнник.

10.08.1922 року,

Львів.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 3–3 зв.

№ 6

Лист Юрія Тютюнника
до Павла Гоцуляка
11 серпня 1922 року

11. VIII 1922 р[оку]

Львів

Дорогий Пане Поручнику!

Відносно Басарабців, що бажають стати на ґрунті „Самостійної України“. Наперед усього мусите надіслать мою основну директиву: „ні в яким разі не псувать відношень румунського державного центру до нашого руху“ тобто використовувати всі можливості, але щоби не накликати нагінки на наших людей з боку румунського уряду. Я Вам говорив, що ситуація на Західній границі України тяжка, в Польщі маємо ворога, в Румунії нейтралітет, бажано, щоби той нейтралітет потроху перетворювався в допомогу нам.

Розуміється, що треба і обов'язково треба використать сприяючий

нам настроїв серед Бесарабців і Буковинців, але не йдучи всупереч з основною нашою позицією до Румунії. Відносно цього я зможу дати вказівки остаточні тільки після персонального побачення з Вами.

Зараз я гадаю, що Вам треба би поспробувати ґрунт, чи не можна було би, розвинувши нашу організацію в Бесарабії та Буковині, опертися на них при роботі на Вел[икій] Україні. Особливо важно втягти певні активні елементи для організації матеріальної підтримки у вигляді, хоч би не великих, але постійних (сталих) даток і, розуміється, можливо і офірування.

Коли будемо бачитись, обговоримо цю справу детально, а до того часу обдумайте і підготуйтеся.

Пишіть на Львів. Зараз маю кур'єра зі Західної Європи, але ще не говорив, про Йосипа напишу.

Ваш Ю. Тютюнник.

Ч[исло] 2-г

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 4–4 зв.

№ 7

Лист Юрія Тютюнника

до Антона Пузицького¹²

11 серпня 1922 року

11/VIII 1922 р[оку]

Вельмишановний Пане Генерале!

Щиро дякую за вістку і бажаю щастя і здоров'я Вам і Вашим співробітникам.

Як почуваю себе, що роблю? – Пане Генерале! Мабуть, родився я для боротьби і бурі. Будучи сам революціонером (розуміється не большевицького типу, а націонал-революціонером), все побільшую число своїх учнів і роблю на Україні те, що наші вороги звать „контрреволю-

¹² Пузицький Антін (1877-1945) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився у с. Ставище Таращанського повіту Київської губернії. Учасник Першої світової війни у складі російської армії. З осені 1917 р. – в українській армії, командир українізованої 4-ї стрілецької дивізії. З грудня 1920 р. перебував у складі інтернованих частин Армії УНР у Каліші, очолював товариство „Запорожець”. У 1944 р. виїхав до Німеччини. Зник безвісти в ніч з 30 на 31 липня 1945 р.

цією”. І працюють хлопці. Все сходу: динаміт, бомби, ціаністий калій, селянська лопата, що підкопує рейки на залізниці і т[ому] п[одібне]. Невеликі партизанські загони від 50 до 300 люду ріжуть і ріжуть ворогів. Недавно вирушив в рейд наш „хоробрий і славний Палій”, добірається вже до Дніпра. Дав я йому свою власну гвардію, що переховував під кордоном, непогано озброївши.

Не вмiли наші, пане Генерале, політики використати народні маси в час найбільшого революційного підйому – чудесний матеріал, – а тепер доводиться чекати слухного менту, зо всіх сил наближаючи його. Борони Боже, вдруге зробити стару помилку: битись для того, щоби труси сиділи позаду і нахабно сміялися з нас, що кожную хвилину ризикували своїм життям! Мусимо, як жовніри, битися, але маємо право і обов’язок не давати політичного строю в руки трусів од політики. Та про це колись поговоримо.

А кортить, їй Богу кортить, Пане Генерале, поставити все на карту, як тоді під Дичківцями, Ванковцями та Веламово – певно ж не забули – і перемогти.

Мусили бути упертими в досягненню своєї мети – упертими як сам Демон.

Пишите про бажання, щоб до холодів повалити... Ніколи не обіщав більше, як свій хист, завзяття і життя віддати за прискорення моменту нашого визволення, бо перемога за нами, за нами будучність. Ходить лише про час. І коли би не повна ризику, шалена праця в умовах, про котрі тяжко уявити, то мабуть би збожеволів, чекаючи.

Саме тяжке, що був час, коли мені обіщали матеріальні засоби на боротьбу і їх не дали. Довелося робити певну реорганізацію і зараз боротьба проводиться без матеріальної допомоги бувшого державного центру. Я сам персонально заробляю трохи, і годую себе і родину, хоч і погано. Привіт Вам і Вашим соратникам.

З найщирішою повагою Ваш Ю. Тютюнник

P.S. Був я не тільки в Румунії, а навіть в Одесі, а звідтіля повернувся через Болгарію, Югославію, Венгрію і Чехію. Бачив наших на Балканах.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 5–5 зв.

№ 8

Лист Юрія Тютюнника
до Олександра Удовиченка

24 серпня 1922 року

Високоповажний Пане Генерале!

Одержав Вашого листа датованого 20/VIII б[іжучого] р[оку]. З його бачу, що один мій лист до Вас не доїхав. Я послав одного листа через пор[учника]. Вовківа¹³ (4 кінного полку) ще в перших числах липня. Цей лист був запечатаний сургучною печаткою „Гуцульський полк морської піхоти” – цього листа, мені здається, Ви не одержали. Другий, коротенький лист посланий мною теж через руки від 10/VIII б[іжучого] р[оку], на цей лист я одержав відповідь вчора. Для мене важно, чи доїхав до Вас лист з сургучною печаткою, чи ні.

Тепер відносно моєї праці. Починаю з історії. Пам’ятаєте тоді, коли я повернувся з „Листопадової прогулки”¹⁴ минулого року, то моє начальство запропонувало мені приготувитись до виїзду в Румунію „в

¹³ **Вовків** (рр. життя невід.) – поручник Армії УНР, проживав у Коломиї, де працював в українській групі. Згодом переїхав до Станіславова, де теж організував мистецьку групу. Передавав листи Ю. Тютюннику від Г. Заярного та П. Стахіва. За дорученням Ю. Тютюнника влітку 1922 р. повіз листи до таборів інтернованих.

¹⁴ Йдеться про **Другий Зимовий похід Армії УНР**, який здійснювався підрозділами Армії УНР у жовтні-листопаді 1921 р. для підняття загальноукраїнського антибільшовицького повстання. Участь у поході взяли Подільська на чолі з М. Палієм-Сидорянським, Волинська під командуванням Ю. Тютюнника, Бессарабська А. Гулого-Гуленка повстанські групи та окремих відділів В. Нельговського. Другий Зимовий похід завершився невдало. Подільська група провела низку боїв з червоноармійськими частинами, не знайшовши і не об’єднавшись з Волинською групою, повернулася до Польщі. Бессарабська повстанська група, після форсування Дністра зайняла декілька сіл на території УСРР, провівши невдалий наступ на Тираспіль, змушена була повернутися до Румунії. Найбільш трагічно склалася доля Волинської повстанської групи. Близько 250 повстанців загинули у бою, більше 400 чоловік потрапили у полон (360-х з них було розстріляно 21-23 листопада 1921 р. під м. Базар, інших 59 повстанців того ж дня було перепроваджено до Особливого відділу Київського військового округу для додаткових допитів, більшість з них теж загинули). Другий Зимовий похід увійшов в українську історію як приклад героїзму, незламності та самопожертви українського війська у боротьбі за власну державність.

інтересах конспірації”, а ціла праця мала проводитись із Петровим¹⁵. Яка моя роля мусіла бути в Румунії, начальство промовчало. Я з великою охотою погодився на переїзд і почав готуватись. Мотиви згоди були такі: а) працювати в безпосередній підлеглості найстаршому я не бажав, бо те дуже шкодило моїй праці, б) в Румунії праця багато легша, ніж звідсіля (незалежно від того, чи ж я буду працювати в імені С[имона] В[асильовича] Пет[люри], чи ж я буду продовжувати свою діяльність, бо вона розпочиналась мною без директив і дозволу згори і дала свої наслідки), в) в минулому році Гулому¹⁶ не вдалося майже

¹⁵ **Петрів Всеволод** (1883-1948) – український військовий та державний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився в Києві у дворянській родині. Закінчив Павлівське військове училище (1902 р.), Миколаївську академію Генерального штабу (1910 р.). Учасник Першої світової війни, полковник російської армії. У 1917 р. – начальник штабу 7-ї Туркестанської стрілецької дивізії. Брав активну участь в українізації частин російської армії у 1917 р. З листопада 1917 р. – на українській військовій службі, командир сформованого ним же українського кінного ім. К. Гордієнка полку. Влітку 1918 р. – начальник штабу 12-ї дивізії 6-го Полтавського корпусу. Наприкінці 1918 р. працював у Головній шкільній управі Генерального штабу. У 1919 р. – начальник Житомирської юнацької військової школи, командував Волинської групи, військовий міністр УНР. У 1920 р. – помічник військового міністра, інспектор піхоти Армії УНР. Наприкінці 1920 р. інтернований у польських таборах. У 1921-1922 рр. деякий час виконував обов'язки начальника Генштабу Армії УНР. З 1923 р. – на еміграції в Чехо-Словаччині. Працював викладачем в Українському Високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі, співзасновник Українського військово-наукового товариства в Празі та спортивного товариства „Січ” у Подєбрадах. Після Другої світової війни переїхав до Німеччини. Помер і похований в Аугсбурзі.

¹⁶ **Гулий-Гуленко Андрій** (1886-?) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився на Херсонщині. Закінчив Новоолександрівський інститут сільського господарства й лісівництва. Учасник Першої світової війни, старшина російської армії. У 1917 р. брав участь в українізації російських військових частин на Румунському фронті, член Української ради в Одесі. З весни 1918 р. – на українській військовій службі, командир інженерного полку 3-го Херсонського корпусу. За Гетьманату 1918 р. деякий час був ув'язнений. Під час протигетьманського повстання 1918 р. – командир Катеринославського республіканського коша. З листопада 1919 р. – командир партизанського загону, що діяв проти білогвардійців на Катеринославщині та Херсонщині. У лютому 1920 р. приєднався

нічого зробити, не зважаючи на більше ніж прихильне відношення румун і французів, Гулий найменше винен в тому (моє переконання), що мало зроблено, і г) хотілось хоч на короткий час, відпочити після пережитого.

Моя згода їхати в Румунію видно декому не подобалась, а може і перелякала декого. Був дан отбой. Після довгих балачок, нарешті на мене була покладена роля „громоотвода”, а працю має проводити Петров. Я знов погодився і навіть одержав невеликий аванс. Та знов – мені здається – згода моя негативно вплинула на „державну психіку”, бо видача авансів була припинена. Це чуть не коштувало катастрофи всього, що я успів зробити після останнього повороту з „прогулки”. Вживши майже героїчних зусиль, мені вдалося вирівняти свій апарат і зпланувати, не лягнувши в багно зо всією організацією. Тим часом Петров нічого не зробив та й не міг зробити, бо працювати не легше, ніж навіть уміло критикувати, цілої справи він од мене не прийняв, та я і не спішив передавати.

Весь час праця не припинялась. Я тільки кардинально змінив систему керування і дав вказівки відносно нових методів боротьби. Це дало

до Армії УНР, що перебувала в Першому Зимовому поході. Командир 1-ї Запорізької дивізії. З жовтня 1920 р. – начальник повстанського загону, що діяв на Катеринославщині та Київщині. У першій пол. 1921 р. організовував антибільшовицьку боротьбу на Півдні України. Командуючий 1-ю повстанською групою (у її складі розгорнуто 5 повстанських районів, налагоджено зв'язки з повстанськими комітетами в Одесі та Холодному Яру (Черкащина). Виконував накази та звітував про роботу Головному Отаманові, що викликало невдоволення керівника ППШ Ю. Тютюнника. Командуючий Бессарабської повстанської групи у Другому Зимовому поході. Три окремі відділи зазначеної групи вирушили у похід значно пізніше, ніж це передбачалося, а відтак їм не вдалося підняти масштабне повстання на Півдні України та відвернути увагу більшовицьких військ від дій Волинської та Подільської повстанських груп. На чолі одного з відділів А. Гулий-Гуленко 17 листопада 1921 р. переправився в УСРР для організації антибільшовицької повстанської мережі. Згодом перебував при дипломатичній місії УНР у Румунії в Бухаресті. У травні 1922 р. Гулий з території Румунії перейшов в Україну для організації антибільшовицького руху, але у зв'язку з хворобою на дванадцятий день повернувся до Румунії. Одужавши, 14 червня 1922 р. генерал знову перейшов в Україну. У липні 1922 р., готуючись до повороту в Румунію, А. Гулий-Гуленко був заарештований в Одесі органами ДПУ УСРР, засуджений до десяти років ув'язнення. Подальша доля невідома.

свої позитивні наслідки. Большевиків почали більше нищити, а сами навчилися не попадатися. Останній провал був з так зв[аною] „Козачою Радою”¹⁷, що тільки пробувала нав’язати контакт зі мною, продав її такий Бесарабенко¹⁸, що в минулому році одержав великі уповноваження від С[имона] В[асильовича] П[етлюри] без мого відома. Про провокаційну роботу Бесарабенка я знав і навіть дав наказ про це кому слід, але йому вдалося таки влізти в незначну організацію, котра загинула завдяки своїй легковажності.

Отож, опинившись у прикрому становищу, я спланірував, щоб знову пустити в ход не зіпсутий апарат. З того часу я працюю на повну власну відповідальність і підтримку для роботи одержую тільки знизу, а не зверху. Праця не носить випадкового характеру, вона проводиться регулярно і по певній системі. Для Румунського відтинку обов’язково треба було мати серйозну людину, яка б використала всі можливос-

¹⁷ „Козача Рада Правобережної України” – антибільшовицька підпільна організація, створена 5 серпня 1921 р. у м. Білій Церкві вцілілими від репресій представниками Цупкому. Задумувалася як новий центр антибільшовицької боротьби на території Київської, Подільської, Волинської, Миколаївської та Одеської губерній. Головою організації був Павло Гайдученко, начальником інформаційного бюро – Микола Лозовик, уповноваженим пошти і телеграфу – Михайло Симак, військовою роботою керував Іван Шемулянюк і Тихін Бесарабенко. Однак після ліквідації Цупкому С.Петлюра і Ю.Тютюнник вже не вірили у можливість безперешкодного та ефективного функціонування на території України загальнонаціонального повстанського центру. Саме тому визнали „Козачу Раду” лише як „центр інформаційної роботи на Правобережній Україні”. З жовтня 1921 р Київська губернська надзвичайна комісія стежила за діями Козачої Ради, а в березні 1922 р. ліквідувала її. До відповідальності було притягнуто 325 осіб. 86 осіб засуджено до різної міри покарання, з яких 47 осіб – до розстрілу.

¹⁸ Бесарабенко Тихін (рр. життя невід.). Весною 1921 р. згідно з наказом Головного отамана військ УНР С. Петлюри прибув у розпорядження отамана Ю.Мордалевича як отаман повстанських куренів Таращанського, Сквирського та Бердичівського повітів Київщини. Один із засновників „Козачої Ради Правобережної України”, спільно з І. Шемулянюком організовували військову роботу зазначеної організації. Наказом від 16 вересня 1921 р. „Козача Рада”, спираючись на наказ Головного отамана, Т. Бесарабенка призначено командувачем Північно-Східним фронтом з підпорядкуванням йому всіх повстанських загонів на території вздовж Дніпра до Канева, по лінії Біла Церква-Сквира-Бердичів і до румунського кордону.

ті. На мою думку таким був небіжчик Отмарштайн¹⁹. Він же до того мав туди їхати до своїх родичів на відпочинок. Небіжчик так і не погодився на мою пропозицію, але обіщав після відпочинку орієнтуватись на місці, дати остаточну відповідь. До мене він погодився вивезти на схованку деякі документи першорядного політичного значіння, котрі висвітлювали „допомогу” нашого центра в моїй торішній праці. Отмарштайн спочив на віки, а документи пішли на схованку мабуть, до тих, хто мусів бути пізніше на шибеницю потягнутий на підставі матеріалів, що загинули для нас вкупі з Отмарштайном.

Людину я знайшов у Румунії на місці і дуже задоволений роботою там.

Тепер відносно людей, що прибули з України і хотіли зв'язатися зі мною. Це ж є зараз корисним, бо я даю безпосередньо директиви на той бік і маю добрий зв'язок. Кур'єри посилаються з місць і за їх вірність відповідає організація, що посилає, а не я. Висилка кур'єрів з людей, що перебувають в таборах небезпечна, бо вони не знаючи большов. порядків швидко попадаються, або гинуть або з переляку видають таємниці. Для роботи там люди потрібні, але труднощі і ризик висилки їх не компенсуються тею роботою, котру вони робили. Люди, що хотіли б виїхати з таборів на Україну повинні рахувати виключно на себе, бо навіть посвідок за своїм підписом, а тим більше паролів та адресів я не даю. Людина така мусіла би довгий час не жити на Україні і тоді його знайде сама організація і, провіривши, використає. Я би тільки просив подавати мені відомості (хоч би й по пошті), в який повіт і хто виїхав, тоді я повідомлю на місце і там будуть його „наблюдают”, а потім використають.

¹⁹ Отмарштейн (Отмарштайн) Юрій (1890-1922) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. Народився в м. Тирасполь. Закінчив Миколаївську академію Генерального штабу в Санкт-Петербурзі. Учасник Першої світової війни, підполковник російської армії. З весни 1918 р. – на українській військовій службі. У березні 1919 р. призначений військовим аташе УНР до Королівства Сербів, Хорватів та Словенців. З липня 1919 р. – начальник штабу 11-ї дивізії січових стрільців Армії УНР. У кінці 1919 р. потрапив до польського полону. З доручення уряду УНР наприкінці весни 1920 р. відправлений до Чехословаччини формувати українські частини з військовополонених. Один з розробників плану та учасник Другого Зимового походу 1921 р., начальник штабу Повстанчої армії. У 1921-1922 рр. – член Української військової організації. Загинув у польському таборі для інтернованих у Стржалкові за нез'ясованих обставин.

За те Ваша персональна участь в спільній роботі мала би колосальне значіння. Для того треба було би зробити деяку „переоцінку цінностей”, а це можна зробити тільки побачившись персонально з Вами. Коли в мене будуть всі дані в руках, надіюсь побачитись із Вами. Про час і місце побачення напишу в той час.

Ген[ерал] Янченко²⁰ безумовно не на місці. Це людина тяжка і без ініціативи. Його треба замінити. Але ким? В себе в дівізії я не маю кандидатів, а знаючи своїх, переконаний, що з ними тяжко справитись чужій людині. Який не є молодий підп. Палій, та при поряднім начштабу, він бодай не найкращий би був заступник мій в дівізії – уміє він з'єднати людей для праці, хоч би і в поганих умовах. Та Палій далеко на Україні. Там його роля більш відповідальна, ніж в таборі. Тому нічого не можу порадити, окрім „местний по близості – лучше відіт”. Коли знайдеться у Вас відповідальний кандидат, то призначте, але це треба якось так зробити, щоб у дівізії знали, що призначення зроблено за моєю згодою, а не то буде ще гірше – зпровакують призначену людину.

Персональне моє становище таке: дух і навіть плоть бодрствують, але в кишнях „немощ”. Надіюсь в швидкому часі поліпшити своє матеріальне становище. Я дещо написав і маю вже пропозиції від видавців. Що робити і як живе ген[ерал] Загородський²¹? Коли він у Вас, вітайте від мене.

²⁰ **Янченко Володимир** (11. 04. 1862 – не пізніше 1926) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився у с. Василівка Полтавського повіту Полтавської губернії. Навчався у Полтавському реальному училищі та Київському піхотному юнкерському училищі. У російській армії дослужив до звання полковника. З 1917 р. – на службі в українській армії. З 1921 р. перебував у таборі для інтернованих в Олександрові Куявському. Повіривши у щирість закликів Ю. Тютюнника, повернувся до УСРР. За кордоном ходили чутки, що генерал Янченко прибув на польсько-радянський кордон і там застрелився, побачивши, що повернення в УСРР – це пастка ДПУ. За версією Ю. Тютюнника, генерал разом з іншими українськими вояками повернулися в УСРР (до Києва). Після того всі одержали документи і роз'їхалися по домівках. Генерал Янченко виїхав до родичів в Харків (в Решетилівку), де жив у жалюгідних матеріальних умовах. За версією О. Колянчука, В. Янченко помер у табірному госпіталі в Щипіорно в 1923 р.

²¹ **Загородський Олександр** (1889-1968) – український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. Народився на Уманщині. Учасник Першої світової війни у складі російської армії, штабс-капітан, командир батальйону. З осені 1917 р. – на українській військовій службі. Командир куреня в українському ім. П. Дорошенка полку, з березня 1918 р. – командир 1-го

Переїзд мій зі Львова на недовгий час затримався. Адреса поки що залишається стара.

Міцно стискаю Вашу руку.

Ваш Ю. Тютюнник

24.08. 1922 року

м. Львів

P.S. Буду дуже дякувати за інформації про таборове життя про Ваші персональні надії і взагалі про все, чим живе людина за дротами.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 6–8 зв.

№ 9

Лист Юрія Тютюнника

до Павла Гоцуляка

24 серпня 1922 року

24.08. 1922 р[оку]

Львів

Дорогий Пане Поручнику!

Листи ч.ч. 1 і 2 одержав вчора обидва разом. Мене клопоче, чому про Михайла нічого не чути. Минає місяць, пора б уже.

Кур'єр, що прибув зі заходу нічого особливого не привіз. Із його інформацій я виніс вражіння, що конфлікти будуть вирішатись „кров'ю і залізом”. Мусимо бути готовими до того. Серед еміграції нашої „тиха вода в хмарах” чекають милости з неба, бо сами не здатні виявити будь-яку ініціативу. Особливо цікавить мене Скоропадський²² і його ком-

Запорізького Дорошенківського полку. Під час антигетьманського повстання у листопаді 1918 р. очолив війська УНР на Харківщині. З лютого 1919 – помічник командувача Східного фронту. У травні 1919 – командир 6-ї Запорізької дивізії, згодом призначений помічником командувача Запорізької групи. З вересня 1919 р. – командувач Волинської групи. Учасник Першого Зимового походу Армії УНР, командир Волинської дивізії. З травня 1920 р. – командир 2-ї Волинської дивізії. Інтернований разом з військами УНР у польських таборах. На еміграції оселився в Польщі. У 1923 р. ген.-хор. Ю. Тютюнник просив О. Загородського повернутися в УСРР. Голова Союзу українських інвалідів. Під час Другої світової війни виїхав до Австрії, з 1949 р. – у США. Брав участь в українському суспільно-політичному русі. Помер і похований в Нью-Йорку.

²² Скоропадський Павло (1873–1945) – український державний і військо-

панія, що обіцяють „життя своє положити за ньеньку Україну”. „Сам” гетьман передає мені і всім моїм співробітникам привіт. Ці люди все мріють про повернення старого.

Петлюрівський центр збирається умірати від голоду, але певно поляки не допустять до того, бо де ж вони других таких знайдуть?

Ви пишете – запитуєте, чи маю я зв'язки з П. Дати відповідь зараз не можу. Ваші міркування відносно цього мають ціну і дуже бажані, але про це пізніше. Взагалі було би бажано і корисно мати думки людей, що активно працюють у нашій справі про напрямок і методи роботи. Це допоможе мати малюнок життя на місцях.

Я вступив у зносини з білорусами. Їх організація слабша від нашої, але все ж досить активна. Маю ціль скоординувати зусилля поневолеваних (одними з нами ворогами) народів до свого визволення. Поки що в цьому напрямку йде обмін думками. Білоруси охоче підуть з нами, та рахують нас авторитетними.

вий діяч. Народився у Вісбадені, дитячі роки провів у маєтку батька в Тростянці на Прилуччині, вчився в Стародубській гімназії й закінчив Пажеський Корпус у Петербурзі. Військову службу почав у Кавалергардському полку російської армії. Учасник російсько-японської війни 1904 – 1905 рр. За бойові заслуги нагороджений золотою зброєю. З 1905 флігель-ад'ютант, з 1906 – полковник, з 1912 – генерал-майор Свити Його величності. Командир 20 Фінляндського драгунського полку, лейб-гвардії Кінного полку. Учасник Першої світової війни, командир Зведеної кінної дивізії, 5-ї кінної дивізії, 1-ї Гвардійської кінної дивізії, 34-го корпусу. Відзначився у боях з німцями під Каушеном і Трисвятами. Після Лютневої революції за угодою між Тимчасовим урядом та Центральною Радою 34-й корпус було реорганізовано в 1-й український корпус, а П. Скоропадський залишився його командиром. На з'їзді Українського Вільного Козацтва у жовтні 1917 р. обраний його почесним військовим отаманом. Наприкінці 1917 р. – начальник оборони Правобережної України від більшовицьких військ. У січні 1918 р. на знак незгоди з політикою Центральної Ради подав у відставку. Внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. в Києві був проголошений гетьманом Української Держави. У грудні 1918 р. після перемоги протигетьманського повстання в Україні зрікся влади і виїхав до Швейцарії, а згодом до Німеччини. Перебуваючи на еміграції П. Скоропадський очолював гетьманський рух, навколо якого групувалися різні консервативно-монархічні течії, політичні, громадські організації та діячі. Взяв участь у створенні Українського Наукового Інституту в Берліні. У 1945 р. під час бомбардування союзниками станції Пляттлінг (Баварія) був смертельно поранений. Похований у с. Меттен (згодом тіло П. Скоропадського перевезено до Вісбадену).

Все наше поступовання мусить залежати від сили, котру виявлятиме наш ворог на всій окупованій території.

Свої листи міцно запечатуйте. Побачимось тільки після переїзду мого зі Львова на нове місце, про що я повідомлю. До того часу пишіть і посилайте все на стару адресу.

Щиро бажаю успіху,

Ваш Ю. Тютюнник.

ч[исло] 3-г.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 9–9зв.

№ 10

Лист Юрія Тютюнника до Павла Гоцуляка 29 серпня 1922 року

29.08. 1922 р[оку]

Дорогий Пане Поручнику!

Одержав листи ч.ч. 2 від 24.VIII. 22 р[оку] (ч[исло] 2 вже був один від 16/VIII) і 3 від 23/VIII. Теж одержав листи з частиною газети „Селянська правда” ч[исло] 77 (475), але там нічого нема важного (я чекав відомостей про „каяття” Гулого). Навмисне в тому листі газети пишуть виключно про те, як треба орати та сіяти. Я й сам добре знаюсь на хліборобстві, кінчив фахову школу і маю велику практику. Чекаю другого листа з газетою. Дуже радий, що повернувся Михайло. Він мені дуже допоможе в роботі, що напевно дасть більше користі для справи, ніж „добування слави” на землях „плачу і печалі”. Хоч би Ви були вдвох написали, чи сам повернувся, чи з людьми...

Михайлові пишу лист і додаю до Вашого. Розуміється, що кращого від Михайла на Ваш відтинок призначити трудно, але тут політика, про котру потім.

Про ген[ерала] Гулого я давав характеристику, що то є людина не до організації, людина ризику, але не витривала. Жив, як герой, а вмер трусом! (хоч Гулого не розстріляють, однаково він умер для нас). Доросла людина мусить здавати собі справу, за що бореться і бути готовою відповідати за наслідки. Саме головне, щоб дуже не напсував для дальнішої роботи. Розуміється, жаль Гулого, як людину, хоч думаю, що його не розстріляють, а використовують його „каяття” для політичної агітації.

Михайла призначаю на місце Гулого і доложити про це кому слід. Місіюповідомляв, але наказа посилати її не буду, бо не маю засобів примусити той наказ виконати.

За всяку ціну намагайтеся паралізувати наслідки почти, котру чекаєте: мусите залишатись на місці і допомогти Михайлові в роботі.

Конче потрібно бачитися з Вами і з Михайлом, але це можна буде зробити тільки після 20/ІХ б[іжучого] р[оку]. Я буду в Снятині. Напишіть мені, чи можете Ви при потребі приїхати через кордон і повернутися з Михайлом без допомоги документами з нашого боку. Є багато важних справ, котрі я можу доручити тільки при персональному побаченні.

Безперечно Петл[юра] буде проти призначення Михайла, але те нас не обходить. Я розриву не шукаю, та і не боюсь його.

Ваш Ю. Тютюнник.

ч[исло] 4-г.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 10–10 зв.

№ 11

Лист Юрія Тютюнника до Михайла Палія-Сидорянського 29 серпня 1922 року

29.08.1922 р[оку]

Дорогий Михайло!

Сердешно радий, що повернувся – вітаю!

Ти дуже потрібний для роботи більше серйозної, ніж „прогулки”. Ситуація так міняється, що мусимо напружити всю енергію, щоб не залишитися за бортом життя. Збираюся виїхати зі Львова, але затримаюся днів на двадцять, не маю грошей, а до того часу надіюся одержати від видавництва за свою працю. Тоді треба буде обов'язково побачитись і обговорити деякі справи. Про техніку побачення пишу. Гуцул Монтезор²³ здається нічого не зробив для тебе, бо не говорив мені про те. Ти

²³ Монтезор Адам (1888 – ?) – український громадсько-політичний діяч. Один із засновників Українського союзу хліборобів-державників (УСХД) і провідних діячів гетьманського руху, граф. На поч. 1920-х рр. жив у Варшаві. Чоловік старшої дочки гетьмана П. Скоропадського – Марії. Близький друг В. Липинського. У листі до І. Кривецького 24.VII.1922 р. В. Липинський характеризує А. Монтезора, як людину „широ віддану українській

йому напиши про те сам – він у Варшаві, „Саський готель”. Тобі я передаю формальний наказ прийняти всі справи на Румунському відтинку, якими відав Гулий. Проявляй ініціативу, але обережно. До побачення зі мною бажано, щоб з Мацієвичом²⁴ (з місією) не мав нічого спільного. Поки що прибери до рук Поплавського²⁵. Я при побаченні вирішу, що з ним робити. Взагалі, до побачення зі мною ні перед румунами, ні перед місією старайся не ангажуватись офіційно. Чекаю твого докладу, хоч би скороченого. Пиши, як твій матеріальний стан, бо наші „центри” „за муку...” – грошей не мають. Цілу працю доведеться проводити на засоби, які сами здобудем. Праця, я вже писав, locotonela. З Отмарштейном справа приймає скандальний характер. Ще тоді, як тобі писав я, поїхав Вовків до таборів і повіз від мене листи запечатані

державно-національній ідеї”. Від 1921 р. входив до складу Ради Присяжних УСХД. Ю. Тютюнник намагався використати А. Монтрезора для налагодження зв'язку між „ВВР” та російськими і українськими монархічними організаціями. З 1927 р. А. Монтрезор входить до Гетьманської Управи. У 1940 р. зник за нез'ясованих обставин.

²⁴ **Мацієвич Кость** (1873–1942) – український державний і громадсько-політичний діяч. Народився на Київщині. До 1917 р. працював в сільськогосподарських установах (Полтава, Саратов, Харків), професор вищих сільськогосподарських курсів в Петрограді. У 1917 р. повернувся до Києва, став членом УПС і був призначений товаришем генерального секретаря земельних справ Центральної Ради, брав участь в організації сільськогосподарської кооперації. У 1918 р. підтримав Директорію УНР, від її імені у 1918–1919 рр. вів переговори з представниками Антанти. У 1919 р. міністр закордонних справ УНР. У 1919–1923 рр. – голова української дипломатичної місії в Румунії. З 1923 р. перебував на еміграції в Чехословаччині, був професором Української господарської академії в Подебрадах. Належав до найближчого оточення С. Петлюри. Був одним з найактивніших учасників суспільно-політичного руху української еміграції, взяв участь в підготовці Всеукраїнського національного конгресу (1933–1938 рр.). У 1923–1924 рр. „ВВР” намагалася ввійти в контакт з К. Мацієвичем і залучити його до своєї роботи.

²⁵ **Поплавський Василь** (рр. життя невід.) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. Начальник цивільного управління Південної Партизансько-повстанської групи, що готувала антибільшовицьке повстання на Півдні України у другій половині 1921 р. Учасник Другого Зимового походу в складі Бессарабської повстанської групи (відділ Й. Пшонника). У 1922 р. – директор філії Германно-альпійського торгово-промислового товариства у Бесарабії.

сургучем – листи в таборах не одержані, а про Вовківа ні слуху, ні духу. Куди б він дівся?... Стахіва²⁶ раз бачив, але від нього занадто спіртом пахне. Взагалі „Самбір” – пляма далеко не чиста. Пиши більше, тоді може і я більше напишу. Зараз голова перевертається: Гулий виявився трусом у чрезвычайці!

Добротворський²⁷ живе зараз у Тлумачі.

²⁶ **Стахів Олександр** (рр. життя невідомі) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. Прибув з наказу Ю. Тютюнника наприкінці листопада 1922 р. до Румунії. Того ж місяця, з вказівки французького консула в Румунії Де Гонора, відправився до Києва для перевірки інформації про існування „ВВР”. Для створення ілюзії існування „ВВР” київські чекісти інспірували проведення „таємного засідання” так зв. „Правобережного бюро ВВР”. Наслідком засідання стало те, що О. Стахів повірив в існування „ВВР” та необхідність повернення в Україну Ю. Тютюнника. Далі О. Стахів „в темну” (не усвідомлюючи того) використовувався чекістами для зв’язку з Ю. Тютюнником та його оточенням, отримання інформації про антибільшовицьку роботу за кордоном. В кінці березня 1923 р. О. Стахіва було заарештовано органами ДПУ і згодом притягнуто до відповідальності за антирадянську діяльність. Інших учасників розробки повідомлено, що О. Стахів виїхав для відповідальної роботи у Харків.

²⁷ **Добротворський Йосип** (рр. життя невід.) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. Учасник Першої світової війни, старшина російської армії. У 1919-1920 рр. учасник антибільшовицького повстанського руху, старшина Київської групи Армії УНР. Учасник Першого Зимового походу Армії УНР. У 1920 р. – старшина 4-ї Київської стрілецької дивізії. Начальник адміністративно-політичного відділу ППШ. З переїздом ППШ до Львова очолив його Цивільне керівництво. Відповідав за організацію пропаганди та підготовку законопроектів на майбутнє. Начальник ЦК ППШ. Учасник Другого Зимового походу, входив до повстанчого штабу. Виконував функції помічника Ю. Тютюнника. В. Верига стверджує, що вже в 1921 р. Й. Добротворський працював на більшовицькі органи держбезпеки. 4 серпня 1923 р. Ю. Тютюнник інформував Й. Добротворського про свій „перехід” в радянську Україну. Добротворський, пообіцяв генералу, що не осуджуватиме його дій, а навіть співпрацюватиме з ним. За вказівками від Ю. Тютюнника, Й. Добротворський розповсюджував інформацію, що генерал виїхав для праці в Румунію, передавав Ю. Тютюннику дані про дії польської влади, становище Головного Отамана та української еміграції, організовував дискредитацію С. Петлюри в очах польської влади та українського вояцтва (передусім старшин), займався розкладом української еміграції та організації „поворотства” до радянської України тощо. Крім роботи на користь

Його адреса: Тлумач, д[окто]р Макух²⁸, для Йосипа.
 Твої річі ще й досі у Бабича²⁹. Писав йому, але він неначе кріз землю провалився. Можливо, що адреса не відома – напиши мені адресу його.
 Привіт від Віри Андр[іївни]³⁰, Олі³¹ і всіх наших. Пиши.
 Твій Ю. Тютюнник.
 ч[исло] 1 – П.
 ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 11–11 зв.

№ 12

Лист Юрія Тютюнника
 до Михайла Палія-Сидорянського
 29 серпня 1922 року

Негайно

Підполковникові Палію-Сидорянському

У зв'язку зі зловленням Росіянами (більшовиками) Командуючого Південною повстанчою групою ген[ерала] Гулого, наказую Вам негай-

„ВВР”, а відтак органів ДПУ, Й. Добротворський працював на фірмі „Топас”, яка займалася лісопилними роботами і заготовкою деревини. З вересня 1923 р. Й. Добротворський пориває з „Топасом” і займається лише політичною діяльністю. Ю. Тютюнник забезпечував його матеріально. 13 жовтня 1923 р. Й. Добротворський приїздив до Ю. Тютюнника в Харків. Повернувшись до УСРР, Й. Добротворський жив у Харкові, працював в Українбанку. Автор спогадів.

²⁸ **Макух Іван** (1872—1946) – український державний, громадський та політичний діяч, депутат Галицького крайового сейму, член кількох урядів ЗУНР та УНР. Від 1921 р. проживав у Товмачі, займався адвокатською практикою. У 1928-1935 рр. – сенатор Польщі. У 1944 р. емігрував до Австрії. Автор спогадів.

²⁹ **Бабич Іван** (?-1921) – учасник українського національно-визвольного руху 1917-1921 рр. У 1921 р. був начальником контрольно-розвідувального пункту в Тернополі, згодом – у Сарнах. Згадувався у дипломатичній ноті уряду УСРР до польського уряду від 28 вересня 1921 р. про вислання за межі польської території українських діячів. Учасник Другого Зимового походу Армії УНР. Розстріляний більшовиками 21 листопада 1921 р. біля м. Базар на Житомирщині.

³⁰ **Тютюнник Віра** (рр. життя невідомі) – дружина Юрія Тютюнника.

³¹ **Тютюнник Ольга** (1918?-?) – старша донька Юрія Тютюнника.

но перенять на себе виконання обов'язків по командуванню зазначеною групою.

Ви користуєтесь всіма правами, які були надані ген[ералові] Гулому. Діла групи може Вам передати Ваш помішник, п[ан] Поплавський, котрий залишається надалі на посаді помішника Командуючого групою по цивільних справах.

Формальний наказ буде надісланий додатково.

Генерал-хорунжий Ю. Тютюнник

ч[исло] 2.

29 серпня 1922 р[оку].

м[ісце] постою.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 12.

№ 13

Лист Юрія Тютюнника

до Олександра Данильчука³²

29 серпня 1922 року

29.08. 1922 р[оку]

Вельмишановний Пане Полковнику!

26 б[іжучого] м[ісяця] повернувся до Львова і одержав звістку від Палія. 23 б[іжучого] м[ісяця] він перейшов знов до нас. Але в листі нічого не пише докладно, тільки повідомляє, що його торішня рана роз'ятрилась і він мусів повернутись. Зараз перебуває в Румунії. Вичерпний доклад обіщав надіслати днів за два.

Ще в початку цього місяця з того боку мені передали, що ген[ерал] Гулий попався в Чека, але застерegli, що відомости не провірені. Зараз це вже перевірено. Справа поки що виглядає так: 4 червня б[іжучого] р[оку] Гулий перейшов на той бік для роботи на місцях. Об'їхав майже всю Херсонщину і прикінці липня мав повернутись назад. Заарештували його в кінці липня в м. Одесі в момент, коли він всідав на поїзд, для виїзду до Румунії. На допиті розказав багато такого, про що тре-

³² Данильчук Олександр (рр. життя невід.) – український військовий та державний діяч, полковник Армії УНР, представник С. Петлюри при Польському генштабі. У 1921 р. представляв позицію Головного Отамана під час нарад на яких обговорювалися питання підготовки Другого Зимового походу та загальноукраїнського повстання. У вересні 1921 р. наполягав на проведенні походу.

ба було промовчати, всі пункти його відтинку відомі стали Росіянам. Тому я дав наказ спішно переміститись на інші місця. Чекістська нота до Румунії напевно що зіпсує справу нашу там. Робимо заходи, намиваю громоотводи, щоби хоч щось врятувати. Те, що з таким трудом налагоджене. Палієві дав наказ тимчасово перейняти ролю і обов'язки, що мав Гулий в Румунії. Є надія, що при енергії Палія та допомозі наших людей нас не розгромлять остаточно. Про все дуже прошу допомогти шефу. Дуже бажано, щоби Мацієвич був негайно повідомлений з Варшави (хоч би листом) про роботу Палія.

В останній хвилі помічається більше інтенсивна робота Росіян (врангелівців) на Україні. Здається, вони щось задумують. Коли прийде доклад від Палія і з'ясується справа з „признаннями” Гулого, надішлю все до Варшави.

Привіт сердешний Вашій родині.

З повною до Вас повагою Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 13–13 зв.

№ 14

Лист Юрія Тютюнника
до Олександра Морозовського³³
29 серпня 1922 року

29.08.1922 р[оку]

Високоповажний Пане Міністре!

Всі відомості в справі Отмарштейна передав на словах п[анові] Івановичу³⁴. Не мав часу, щоби передати через нього і листа.

³³ **Морозовський Олександр** (рр. життя невід.) – український військовий діяч, генерал Армії УНР, керівник ресорту Міністерства військових справ УНР. Восени 1923 р. планував скликати Міжпартійну конференцію української еміграції з широким представництвом усіх її напрямків, від українських комуністів до монархістів, з метою обговорення найважливіших державних, політичних і соціальних питань (створення еміграційного репрезентативного органу, земельне питання, пріоритет нації і держави понад усе). У 1923–1924 рр. Ю. Тютюнник закликав О. Морозовського та його прибічників до повернення в УСРР та до дискредитації Головного Отамана військ УНР С. Петлюри.

³⁴ **Іванович С.** (рр. життя невід.) – у 1922 р. директор політичного департаменту Міністерства внутрішніх справ УНР.

Інформації про той бік я передам по одержанню останніх і вичерпуючих відомостей про провал Гулого і безпосередні його наслідки. Цікавий мусить бути матеріал, котрий коло одного місяця гуляє там.

Зараз помічається побільшення праці Росіян (врангелівців) на Україні. Проти петлюрівщини помічається невдоволення. Головна причина полягає в тому, що найбільше активні елементи вважають цілу петлюрівщину не здібною до організації влади. В зв'язку з цими настроями бажані ясні позиції наших політичних груп за кордоном, тоді можна буде реагувати відповідним способом на настрої.

Провал Гулого значно піддав роботи. Думаю, що зможу, порівнююче, без жертв виправити ситуацію. Але про це потім.

Зі щирою до Вас повагою Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 14.

№ 15

Лист Юрія Тютюнника до Михайла Палія-Сидорянського 6 вересня 1922 року

06.09.1922 р[оку]

Дорогий Михайло!

Якби там не було, а ти таки був „там”. Це має і матиме колосальне значіння. В листі не місце писати про вагу, котру я надаю подібним salto mortale. Твій розрахунок, щоби тебе не порахували боягузом, вірний. Бач, всякий міряє людей по собі... тому мусимо оточити себе авреолом відважності, щоби трепетали не тільки вороги, а й „добрії” люди. Помилка не є гріхом, але слабодухість – ганебна річ, випадок з Гулим підтвержує це.

Я одержав один пакет з газетою, але в ній пишеться про картоплю, а не про те, що мені потрібно – чекаю другого. Те що доклад пішов до франц. ще не дуже шкодить, але в якому дусі він складений? – це раз. Друге – чи факт посилки докладу заховується від „нас” і по яким мотивам? По виясненні цього можна буде сказати „да” або „нет”.

В своїй діяльності держись правила: чим більше тебе лають вороги, тим краще ти виконуєш обов'язок перед Батьківщиною. Позитивним фактом є, що там пишуть і говорять про нас. Важно, чи багато говорять і пишуть про Пет. („голота”)?

Перемога дається внаслідок того, що ворог вживає засобів у боротьбі (і методів), котрими не користується його противник. Комуністична (і всяка) Москва на Україні держиться виключно терором, тому вони так жахаються „ірландського способу”. У Wschodniej Malopolsce почали ворушитися, здається з більшовицької ініціативи. Нам однаково: Галілей казав „а все таки вертится!”

Революційні методи боротьби проти тих, що тільки вчора сами були революціонерами, дадуть позитивні наслідки, і то швидко. Треба робити все, щоби вороги „нас” лаяли, хоч би і за чужу роботу.

Зверни увагу на збір документів (преса, накази, відозви і т[ому] п[одібне]), які так чи інакше торкаються нашого „бандітизму”. „Центр” жіє і смердить. Іде боротьба за вплив на Пет[люру] і поміж Данильчуком, Ливицьким³⁵ і Івановичем (директор політ[ичного] департаменту Мін[істерства] Вн[утрішніх] Справ). Всі вони рахують свій вплив найкращим. Вульгарна думка ще й досі всі наші невдачі і всі дурниці та злочини „голова” відносить на рахунок „оточення”. Ти знаєш мій афоризм „оточення не творить вождів, а навпаки, вожді творять собі оточення” – оточенням Наполеона ще довго будуть всі найкращі полководці та політики, аж поки новий геній не покриє своїм впливом його. І Ней, і

³⁵ **Ливицький Андрій** (1879-1954) – український державний та громадсько-політичний діяч. Народився у с. Липлява Золотоніського повіту на Полтавщині. Закінчив колегію Павла Галагана, юридичний факультет Київського університету. Працював адвокатом і мировим суддею на Полтавщині. Учасник українського руху, член Революційної української партії. Учасник українського національного відродження 1917 р. на Полтавщині. Член Української Центральної Ради, Селянської спілки, УСДРП, полтавський губернський комісар. За Гетьманату 1918 р. – учасник національно-державної опозиції, член Українського Національного Союзу. Після встановлення влади Директорії УНР був одним із організаторів Трудового Конгресу. З квітня 1919 р. – міністр юстиції й одночасно із серпня 1919 р. – міністр закордонних справ УНР. З жовтня 1919 р. – голова дипломатичної місії УНР у Польщі. 22 квітня 1919 р. від імені Уряду УНР підписав Варшавську угоду з Польщею. З жовтня 1920 р. – голова Ради народних міністрів УНР. Емігрував до Польщі. Після загибелі у 1926 р. С. Петлюри – голова Директорії УНР, згодом Президент Державного Центру УНР в екзилі та Головний отаман військ УНР. Після Другої світової війни виїхав до Німеччини. Ініціатор створення Української національної ради в екзилі. Помер в Карлсруе. Похований у Мюнхені, згодом перепохований у Баунд-Бруку (Нью-Джерсі, США).

Морат, і Лассаль, і Сульт не були би помічені історією, коли би ними командував Пет[люра]. Тобі я послав наказ і повідомив про те „голоота”.

Загалом кажучи, вплив „наш” страшно поширюється і швидко мабуть доведеться не тільки фактично, а і формально централізувати в своїх руках всю боротьбу. Усі „центри”, то єсть „генерали без армій” і без майбутнього. Будучина за нами – за молоддю, за енергією. Тайна успіху заховується в нашій активності. Я, опріч всього, проважу величезну переписку зо всіма, хто може уявляти собою вартість у будучині.

Матеріально живу в каторжних умовах, але працюю і не думаю з голоду здохнуть. Певно тобі Гуцуляк показав додаток до першої дірективи – з неї ти побачиш мій принціповий погляд на здобуття матеріальних засобів для роботи. Сила в нас: гроші дадуть зі сторони, коли матимеш свої. Пет[люрівський] центр грошей не має.

Як твій матеріальний стан? Поки що мусиш рахувати на власні сили. Прибірай до рук (тактовно) всіх і вся. Потім розберемось. Одно слово, все залежить від тебе самого. Розуміється, що твою роботу я роздуваю – твій авторіт потрібний для справи, дбай і ти про його.

Нарешті 2/IX б[іжучого] р[оку] прибув до мене Куз[ь]м[енко]-Тітаренко. Він з молодшим Стахівим. Я дав йому дірективу їхати до тебе. Хоч би довелося і за шматок хліба який час працювати, то все ж краще, коли він буде на твоєму відтинку ніж в таборі. Шолін³⁶ та Вовків не показуються. Кузменко-Т[итаренко] передасть дещо на словах.

Привіт від моєї родини.

Твій Юрко.

ч[исло] 3 – П.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 15–16 зв.

№ 16

Лист Юрія Тютюнника до Павла Гоцуляка 06 вересня 1922 року

06.09. 1922 р[оку]

³⁶ Шолін Станіслав („Добровольський”) (30.10.1898 – ?) – поручник Війська Польського. Учасник Другого Зимового походу у складі Подільської повстанської групи, виконував функції зв’язкового при штабі зазначеної групи.

Дорогий поручнику!

Ч[исло] 4 одержав. Не маю і до цього часу обіцяної газети (другого листа), якраз „важнішого”. Михайлові наказ посланий через Вас 29/VIII б[іжучого] р[оку]. Він мусить бути в Румунії, аж поки я не позву його.

Поміж Варшавою, Москвою та Харківим конфлікт на ґрунті шпигунства посольств. Цікаво, що з того буде. До Вас (до Михайла) виїзжають старшини, котрі мають де що передать на словах. До цього часу не прийшло мені в голову запитати Вас, чи „тітка Антанта” знає про наше знайомство, а коли знає, то як вона на те реагує... Напишіть, що можна.

Поляки знов потроху залицяються до наших, невідомо чим пахне, чи здохлятиною, чи порохом. Як у Вас, не брязкотять „інтернаціоналісти” зброєю?

Від Мих. одержав листа і йому відписав.

Привіт від усіх наших.

Ваш Ю. Тютюнник.

ч[исло] 5 – Г.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 17.

№ 17

Лист Юрія Тютюнника до
Михайла Михайлика³⁷
6 вересня 1922 року

06.09. 1922 р[оку]

Дорогий Пане Поручнику!

Листа від 30/VIII одержав. Дуже радий, що обізвилися. Маю чим поділитися. Михайло Палій був з невеличким загonom по той бік з 26/ VII по 24/ VIII б[іжучого] р[оку]. Зараз у шпиталі: торішня рана ятриться. Привіз багато цікавого і важного. „Там” лають нас (мене особливо) і пишуть в газетах про „ірландський спосіб” боротьби, який нібито за-

³⁷ Михайлик Михайло (рр. життя невід.) – український військовий діяч, поручник Армії УНР. Народився в с. Глодоси (нині Кіровоградська область). Учасник українського національного відродження 1917 р. у Криму. Учасник бою під Крутами 29 січня 1918 р. Взяв участь у Першому і Другому Зимових походах, отримав поранення. На початку 1920 р. жив у Сарнах. Я. Тинченко стверджує, що помер М. Михайлик у 1922 р. У листі ж Ю. Тютюнника до Й. Добротворського від 25 вересня 1923 р. зазначається, що М. Михайлик живе в Сарнах.

провадив Тют[юнник]. Чим більше нас лають вороги, тим ліпше стоїть наша справа. „Приятелі” та „союзники” потроху знов залицяються, але повіз з нас зробити не поведеться. Все, що вони Вам говорять, слухайте і потакуйте. Пізніше розберемось.

Про Нестеренка „Орла”³⁸ маю відомости через Румунію. Він дійсно працює енергійно. Гулий в кінці липня попався більшовикам в Одесі і, як годиться генералам, розложив у „чека” про всіх і вся. Але те не зіпсувало значно ситуації, бо своєчасно були вжиті заходи.

Мені вдалося нав’язати стосунки з багатьома активними організаціями (властиво вони зі мною зв’язалися) і дати їм директиви. Не одні „приятелі” залицяються до нас. Більше порядні люди шукають „активного осередка”, поминаючи Тарнів і Варшаву. Видно, що після балаканини на конференціях „Захід” щось думає затівати, коли шукає „активних”.

Загалом, не зважаючи на каторжні умови, вплив наш значно поширюється. Так, що я до певної міри задоволений. Секрет успіху в отій нашій „активності”, котрої нема в „центрів”.

Матеріально сам почуваю себе кепсько – грошей нема. „Центри” теж не мають. Коло Пет[люри] все йде боротьба за впливи. Данильчук, Ливицький, Виговський³⁹, Іванович і ін[ші] – все преться в „Бісмарки” та „Мольтке”, але де ж вони візьмуть Вільгельма і Германію?

³⁸ **Нестеренко Герасим** („Орел”) (1890-?) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. Народився у с. Красновертка Єлисаветградського пов. Херсонської губ. (нині – Кіровоградської обл.). Закінчив Костянтинівську військову школу й Одеську школу прапорщиків. Засновник Єлисаветградсько-Олександрійського повстанкому. Член УПСР. Під час Першого Зимового походу Армії УНР – командир Низового куреня Запорізької дивізії. У листопаді 1920 р. – заступник генерала А. Гулого-Гуленка. Керівник 1-ї Холодноярської округи та командуючий військами Холодноярської округи, згодом – командувач 4-го повстанського р-ну Південної партизансько-повстанської групи. Йому підпорядковувалися загони Завгороднього, Хмари, Гонти та Іванова. За даними П. Стегнія, у 1923 р. загін Нестеренка-Орла в Єлисаветграді був найбільш діяльним на Південній Україні. Перебував у таборі Стшалково, брав участь у хорі заснованому Дмитром Котком 1921 р.

³⁹ **Виговський Олександр** (1888-1939) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. Народився у с. Давидки Овруцького повіту Волинської губернії. Учасник Першої світової війни. З лютого 1918 р. – при Військовому міністерстві та Генеральному штабі УНР, Української Держави. На еміграції проживав у Польщі та продовжував працю при Головному Отаманові С. Петлюрі. Був керівником мобілізаційного відділу Штабу (1927), очолював варшавський відділ вишколу Українського Центрального Комітету (1935).

Всі гріхи і невдачі приписуються невдалому „оточенню“... ніби то оточення творить вождя, а не навпаки. Словом: гниль і сморід. Залишаєься енергійно працювати – будучина за нами, за молоддю. Пишіть.

Привіт Вашій родині від моєї В[іри] Андр[ієвни].

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 18–18 зв.

№ 18

Лист Юрія Тютюнника

до Юрія Пирогіва⁴⁰

06 вересня 1922 року

06.09.1922 р[оку]

Дорогий Пане Полковнику!

Листа Вашого від 31/VIII одержав. Дуже радий. Справа в тому, що до 20 б[іжучого] м[ісяця] я думаю переїхати зі Львова. Тому бажано, щоби Ви затрималися з виїздом до мене. Справа в тому, що я після 20 б[іжучого] м[ісяця] думаю бути в Снятині для побачіння з Григоров... і тому бажано, щоби Ви приїхали разом з ним. Про це спишіться з ним.

Про Гулого я маю відомости „звідтіть”. Його заступником призначив Михайла, котрий уже повернувся. Зв’яжіться з ним.

⁴⁰ **Пирогів Юрій** („Ніколаєв”, „Макаренко”) (1894–після 1930) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. Народився у м. Житомир. У роки Першої світової війни – у російській армії. В українській армії – з грудня 1917 р. З 1921 р. проживав у Польщі, Впродовж 1922-перш. пол.. 1923 рр. був начальником розвідувального сектору при французькому консульстві в Румунії. 14 січня 1923 р. був призначений Ю.Тютюнником т.в.о. Командуючого Південної повстанчої групи. У червні 1923 р. разом із Ю.Тютюнником виїхав до радянської України. Працював на ДПУ під прізвищами „Ніколаєв”, „Макаренко”. З Харкова був відправлений у розпорядженні Вінницької ДПУ. Отримав завдання налагодити зв’язки з українською еміграцією в Польщі та Румунії та знешкоджувати її антибільшовицьку роботу. Для проведення агентурної роботи переїхав з Вінниці до Кам’янця-Подільського, де місцеві органи ДПУ мали надавати йому технічну допомогу. Однак зазначена робота окрім технічної вимагала значних матеріальних витрат. Тому виникла суперечка між кам’янецькою і вінницькою ДПУ. Кам’янець-подільські чекісти вимагали передати завдання по розкладу української еміграції до сфери їхньої діяльності. Просив у Ю. Тютюнника та Й. Добротворського допомоги у налагодженні зв’язків з українською еміграцією в Польщі.

З Мацієвичем у мене справа покінчена, будим на волі, повісим його. Справа наших „центрів” безнадійна – гніє і смердить. Наша ж робота поширюється, видно це хоч би з того, що Росіяне (більшовики) нас (Тют[юнниківців]) лають і пишуть про якийсь „ірландський спосіб боротьби”, що запровадили „бандити”, а „Захід” шукає „активного осередку”, поминаючи Тарнів і Варшаву. Та все таки мусимо рахувати виключно на власні сили, то „приятелів” не оберешся.

Як Ваш матеріальний стан?

Сам я заробляю на хліб пером. „Центри” нічого не дають, бо й сами мають тільки на „днєвное пропітаніє”.

Зв’яжіться з Михайлом, бо через його буду посилати директиви для всіх, хто не хоче кидати праці, незважаючи на умови. Пишіть поки що на стару адресу.

Ви здається в купі з п[аном] Сірком⁴¹. Коли так, то вітайте від мене його.

Що пише Очеретько⁴²? Коли маєте адресу, то надайте мені.

Бажаю успіху.

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 19–19 зв.

⁴¹ Ймовірно йдеться про Шкляра Василя („Сірко”) (1872-?) – український військовий діяч, член Уряду УНР, організатор українського підпілля на півдні України. Народився в с. Веселі Терни (нині – Дніпропетровської обл.). Учасник Першої світової війни. Учасник національного відродження 1917 р. Учасник Першого Зимового походу, працював при штабі Київської групи Ю. Тютюнника. У 1920 р. у складі Армії УНР був інтернований. У 1920–1922 рр. брав участь в антибільшовицькому повстанському русі в Україні. Згідно з інформаціями, які розповсюджувало ДПУ, заарештований.

⁴² Очеретько Митрофан (рр. життя невід.) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. Родом із Полтавщини. Під час Першої світової війни – у російській армії. У 1921 р. – начальник розвідувального відділу Партизансько-повстанського штабу. Учасник Другого Зимового походу, начальник розвідувального відділу штабу повстанської армії. До жовтня 1923 р. жив у Кишиневі. Під впливом агітації Ю. Тютюнника повернувся до радянської України, де співпрацював з радянськими органами держбезпеки. Надав інформації про стан української еміграції в Румунії та Польщі. Потім жив у Києві під наглядом ДПУ. Працював на посаді завідуючого курсами фізосвіти Київської залогої при будинкові Червоної армії.

№ 19

Лист Юрія Тютюнника

до Григорія Лисенка

29 вересня 1922 року

29.09. 1922 р[оку]

Дорогий Грицю!

П[ан] Гуц[уляк] передав, що ти зараз в Хотині. А зробивши черговий рейд, маєш знову зайти до Хотина. Тоді побачимось і поговоримо. Ніяких мандатів нікому я не видаю, бо вони в решті решт опиняються в руках ворогів і використовуються проти нас. Та й потреби в мандатах не має. Мандатом буде праця і її наслідки.

Нічого не трапилося за кордоном, щоб міняло ситуацію – тому робота мусить провадитись по старій лінії.

Маєте у себе гроші, про котрі чомусь знають всі за кордоном – не бравіруйте грішми.

Залиште мені (і запечатайте) в Гуц[уляка] детальний доклад про всі арешти і розстріли за останні п'ять місяців. Пакет буде перевезений до мене.

Користуйтеся Гуц[уляком], виключно як зв'язком, а за те подавайте йому відомостей про ворога, організація не входить в компетенцію Хотина.

Ваш Юрко Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 20.

№ 20

Лист Юрія Тютюнника

до Павла Бондаренка⁴³

3 жовтня 1922 року

⁴³ Бондаренко Павло (рр. життя невід.) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. Учасник Другого Зимового походу. На еміграції жив у Польщі. Після „виведення” Ю. Тютюнника до УСРР П. Бондаренко виконував особисті доручення генерала – передавав листи і гроші дружині Ю. Тютюнника, перевіз його речі до Нагорян, забрав у д-ра Семанюка архів Ю. Тютюнника і передав його кур'єру, який таємно вивіз документи в радянську Україну. У червні-липні 1923 р. П. Бондаренко перебував на території Румунії. Передавав „розвідувальні матеріали” від імені „ВВР” для румунської і французької розвідок. Згодом повернувся до Польщі. У вересні 1923 р. був заарештований польською владою за звинуваченням у більшовизмі. Впродовж майже 2 років був ув'язнений у польській в'язниці. Повернувся до УСРР.

03.10. 1922 р[оку]

Дорогий Павло Іванович!

Ваш лист від 8/IX б[іжучого] р[оку] одержав. Заходив до мене і п[ан] Тарновецький відносно того, коли я переїду. А я і сам не знав коли. Зараз вже все залагодив і виїду в неділю (8/X) ранком і, розуміється, гадаю того ж дня бути на Матіївцях. Не писав відповіді на Ваш лист, бо все чекав, щоби остаточно написати. Гадаю переїхати і засісти зараз докінчувать „Зімовий похід” чч. II, III.

Ви пишете відносно фір чи одну чи дві? Хвалить Бога, я зараз полегшав, так, що одної буде досить.

Все буде гаразд. Здається навіть [...] привезу – для себе теж беру запас, бо ж „во лісах” без них не добре.

Везу „шахи”, бібліотеку і т[ак]е ин[ше]. Будем гуртом зіму вкорочувати. У мене єсть деякі вигляди на гроші – можливо щось придумаємо з Вами гуртом.

Отже, по всьому, в неділю 8/X б[іжучого] р[оку] буду з „августійшим” в Матіївцях. Як маєте змогу, зустріньте нас. Вітайте всіх п.п. Букоємських.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 22.

№ 21

Лист Юрія Тютюнника
до невідомого респондента
4 жовтня 1922 року

04.10.1922 р[оку]

м. Львів

Високоповажний пане Інженере!

Випадково довідався, де Ви зараз. Явитель цього Михайло Палій, студент Петербурзького гірничого інститута (командір моєї кінноти), він же Андрій Жуківський шукав праці, щоб мати їжу. Сердечно прошу допомогти йому. Він витримав чотири роки під моєю командою, тому гадаю, що витримає і на праці цивільній.

Ще раз сердечно прошу допомогти.

Зі щирою повагою до Вас Юрко Тютюнник

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 23.

№ 22

Лист Юрія Тютюнника

до Павла Бондаренка

12 жовтня 1922 року

12.10.1922 р[оку]

Дорогий Павло!

Листа Вашого від 4 б[іжучого] м[ісяця] одержав тоді, як зовсім зібрався до виїзду і не мав уже часу писати, що виїзжаю. Тому сів і поїхав просто до Саджавки, де зараз обретаюся со своїм „августейшим”. Тут мені добре: залізниця, почта, Прут, гарний рояль – все близько. Дуже дякую за клопоти про мене – галтяпаку. Зараз вигадую, як би його марок здобувати.

Через п[ана] Тарновецького я передав батькові Букоємському те, що обіщав, а Вам гребінець поганенький. Речі мої благополучно доїхали і ні що не загинуло. Тільки дорого зібрали за багаж.

Зараз ми вже недалеко. Може матимете згоду заглянути до нас, бо нам би дуже хотілося побачитися і поговорити. Отож закидайте ноги на плечі тай гайда до Саджавки.

Привіт від Віри і Олі Тютюнників.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 24.

№ 23

Лист Юрія Тютюнника

до Пилипа Евина⁴⁴

12 жовтня 1922 року

12.10.1922 р[оку]

Високоповажний Пане Докторе!

Не мав можливості перед виїздом зі Львова зайти до Вас.

Термін в суді здається маємо 27/Х. Зо всіма свідками я вже записався і вони будуть у призначений час в суді. Не знаю тільки, чи не пошкодить те, що дехто з їх не одержить візвань (повісток), бо вони змінили місце свого замешкання.

Дуже прошу повідомити мене листівно про термін в суді, а також про те, що маю зробити особисто, щоби виграти справу.

⁴⁴ **Евин Пилип** – львівський адвокат, був захисником у кількох процесах проти українських націоналістів.

Кореспонденцію прошу посилати по адресі: Ланчин, *poste restante* Ю. Крижанівському.

З повною повагою до Вас,

Юр. Крижанівський.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 25.

№ 24

Лист Юрія Тютюнника до невідомого респондента 12 жовтня 1922 року

12.10.1922 р[оку]

Вельмишановний Пане Професоре!

Успішно переїхав і сидю. Здається, не буде дуже погано тут. Околиці чудові. Коли б літо і зима не те. Що до населення, то дичина страшна, особливо кидається це у вічі після Львова. Зараз пишу і на днях висилаю до „Л[ітературно]-Н[аукового] вістника“⁴⁵ і щось до Просвіти.

Всю кореспонденцію дуже прошу поки що переадресовувати і висилати на Коломию, *poste restante* мені (Крижанівському). Швидко я повідомлю кого слід і листи не будуть робити Вам клопоту, хіба який випадковий потрапить до вас.

26 б[іжучого] м[ісяця] буду у Львові і розуміється у Вас.

Пишіть новини, бо тут скучно.

Вітає Вас моя родина.

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 26.

№ 25

Лист Юрія Тютюнника до Павла Гоцуляка 29 жовтня 1922 року

⁴⁵ „Літературно-Науковий Вісник“ – щомісячний журнал, виходив з січня 1898 до грудня 1906 рр. та з травня 1922 до липня 1932 рр. – у Львові; з січня 1907 до серпня 1914 рр. та з липня 1917 до вересня 1919 рр. – у Києві, у 1948–1949 рр. – у Регенсбурзі. Перший редактор – М. Грушевський, протягом 1922–1927 р. редактором був Д. Донцов. У 1920-х рр. журнал, хоч і вважався позапартійним, мав націоналістичну спрямованість.

29.10.1922 р[оку]

Дорогий Пане Поручнику!

Весь час тинявся і тому не відповідав своєчасно. Я вже виїхав зі Львова, але не можу поки що написати, де ми можемо бачитися, бо не маю сталого всідку. Тільки після 5/XI б[іжучого] р[оку] повідомлю свою постійну адресу. Зараз же можна писати по старій адресі – листи спізнятимуться діб на три.

1) Новин ніяких.

2) Гриця Заярного, коли приїде, негайно привезіть до мене. Гарно з ним поводитися і не ображайте.

2) Гальчевського⁴⁶ і тов[аришів] справа залагоджена.

3) Коли маєте що привезти, то привезете вже на нову адресу.

4) Богд. і Поч. мусять до Вас приїхати. Бережіть їх – то люди певні і відважні.

5) Зв'язати безпосередньо з працюючими не на Вашому відтинку не можна.

6) Я матеріалів швидко не дам, про що повинен знати і Ваш шеф.

7) Михайло вже влаштувався під моїм доглядом.

До часу нехай Поплавський працює – не перебивайте йому.

Тут у нас все спокійно і гарно, хоч і помічається часом підвищення температури в зв'язку з виборами.

Вітають Вас всі.

Ваш Юрко.

⁴⁶ Гальчевський Яків („Орел”) (1894–1943) – український військовий діяч, полковник Армії УНР, учасник антибільшовицького повстанського руху в Україні. Народився в с. Малинівка Літинського повіту Подільської губернії (нині Літинського р-ну Вінницької обл.). У 1914–1917 рр. перебував на службі в російській армії, штабс-капітан російської армії (1917 р.). У 1917 р. – взяв активну участь в українізації частин російської армії. У 1918 р. – завідувач школи у с. Брусленів, член повітової шкільної ради. За Гетьманату П. Скоропадського – член Українського Національного Союзу, відповідав за підготовку антигетьманського повстання у 4 повітах Подільської губернії. У 1918–1919 р. перебував на військовій службі в Армії УНР. У 1919–1925 рр. повстанський отаман, командував Подільської повстанської групи (1922 р.), командував повстанських загонів і організацій Правобережної України (1922–1923 рр.). У 1925 р. з боями покинув територію УСРР, перейшов до Польщі, де змінив прізвище на Войнаровський. З 1930 р. – на службі у Війську Польському. Організатор і командир Грубешівської української самооборони (1942–1943 рр.). Загинув і похований в м. Грубешів (Польща).

P.S. Ніколи не називайте мене в листах колишнім рангом, а пишіть просто: „Дорогий Жоржик“, „Дорогий Юрко“...

Передаю листи для Поплавського і Куз[ь]м[енко]-Тітаренко.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 27–27 зв.

№ 26

Лист Юрія Тютюнника до Василя Поплавського 29 жовтня 1922 року

29.10. 1922 р[оку]

Високоповажний пане!

Одержав Ваш звіт від 30/IX 22 р[оку] – 336. Серйозних змін не має у нас. Центр занадто вже відірваний од України і збирається ще далше відірватися. Тому все залежить від ініціативи і праці на місцях. Ми зможемо знов розмахнутися широко тільки тоді, коли буде знову сутичка поміж державами в Європі. А така сутичка буде. Використовуймо час, щоби мати силу зіпсувати справу наших ворогів у критичну для них хвилину і мати запас енергії і мати сталий погляд на будівлю нашої держави. Зо всіх звітів я маю враження, що такий процес іде серед молоді на Україні. Всі директиви мають залишатися в силі аж до відкликання.

Головне, що Ви сами і Ваші співробітники не задивлялися занадто рожево на справу боротьби – вона має бути тяжкою і діевою. Але об'єктивний розвиток цілого світу йде по шляху утворення національних держав. Світовий поступ за нас і нема сили, яка спинила би його. Вся наша повинна тільки наблизити час визволення – такою є логіка подій.

Центр грошей не має і з останніх 8 місяців не одержав ні одного шага, та праця йде, бо її творить саме життя.

Куз[ь]м[енка]-Тітаренка та решту старшин улаштуйте, вони Вам допоможуть.

Вітаю Вас і всіх.

Ваш Юрко

P.S. У звітах і листах пишіть просто „Дорогий Жоржику“ чи „Юрку“, а не пишіть ранги. Свої листи міцно заліплюйте і в такому вигляді передавайте до передачі. Всі повинні знати не більше, як то корисно для справи.

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 28–28 зв.

№ 27

Лист Юрія Тютюнника
до Івана Кузьменка-Титаренка⁴⁷
29 жовтня 1922 року

⁴⁷ Кузьменко-Титаренко Іван (рр. життя невід.) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. Народився в м. Звенигородка. З поч. 1912 р. по липень 1913 р. був помічником діловода земського страхового агента Київського губерніального земства. З липня 1913 року по 1914 р. помічник діловода статистичного відділу Київського губерніального земства. Разом з тим працював у відділі, який займався обстеженням тваринництва Київщини. Впродовж 1914 р. завідуючий канцелярією земського страхового агентства Київського губерніального земства. Далі був призваний до війська. Після демобілізації у лютому 1918 р. і до листопадового повстання Директорії займав посаду завідуючого канцелярією земського страхового агентства у м. Звенигородці. Далі служба в Армії УНР. У 1921 р. організував повстанську мережу на території Звенигородського і Черкаського повітів, помічник начальника контрольно-розвідувального пункту в Тернополі. Учасник Другого Зимового походу. Разом з О. Стахівим перейшов 18 лютого 1923 р. з Румунії на українську територію для додаткової перевірки існування „ВВР”. Був „в темну” втягнутий в оперативну чекістську гру – надавав інформацію про діяльність Ю. Тютюнника, українську еміграцію, виконував роль зв'язкового між ДПУ та Ю. Тютюнником, передавав від ДПУ дезінформаційні матеріали румунській і французькій розвідці. На початку червня 1923 р., коли став непотрібним для подальшої чекістської оперативної гри, був таємно арештований і притягнутий до кримінальної відповідальності за антирадянську діяльність. Підпав під амністію ВУЦВК і був звільнений без забезпечення виборчих прав. Наприкінці 1923 р. з Харкова переїхав до своїх батьків у с. Будище на Уманщині. Ю. Тютюнник допоміг йому легалізуватися. Однак жив Кузьменко-Титаренко під постійним наглядом співробітників Звенигородського оперативного пункту. У серпні 1924 р. звернувся з заявою до Правління Всеукраїнського кооперативного страхового союзу про прийняття на роботу. Ю. Пирогів та І. Дуткевич намагалися влаштувати І. Кузьменка-Титаренка на службу в ДПУ. Улітку 1925 р. І. Кузьменко-Титаренко працював технічним співробітником Ревізькому у "ВПО" корпусу. У жовтні 1925 р. організацію, в якій працював Кузьменко-Титаренко ліквідували і він звертався до знайомих в пошуках нової роботи. Ю. Тютюнник рекомендував йому написати заяву до Держстраху. Далі І. Кузьменко-Титаренко переїхав до Києва.

29.10. 1922 р[оку]

Дорогий Сотнику!

Одержав листа і дуже задоволений, що Вам не довгий час довелося годувати не рідні воші. Всього трапляється. Поплавському написав про Вас.

У нас все без великих змін, а до дрібних нам не звикати. Що до Вас, то я рахую потрібним, що би Ви міцно усілися і не рухали з місця аж поки я не покличу і всі „хлопці” теж нехай заробляють собі на хліб. Я швидко дам Вам ширшу роботу, але зараз треба почекати. Михайло П[алій-Сидорянський] здається улаштовується, а то з ним лишечко мені – непосидяща людина. Свої листи міцно заліплюйте в конверт і тільки тоді передавайте. Звертаючись до мене, не пишть ранги, а тільки „Жоржик” або „Юрко”.

Вітайте од мене всіх київців і співчуваючих.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 29.

№ 28

Лист Юрія Тютюнника
до Івана Захаровича [...]
29 жовтня 1922 року

29.10.1922 р[оку]

Вельмишановний Іван Захарович!

Дібрався до своєї родини, хоч і з деякими перешкодами. В. Винниченко⁴⁸ безперечно свою „Записну книжку” написав з натури, бо й

⁴⁸ **Винниченко Володимир** (1880-1951) – визначний український державний, громадсько-політичний діяч, публіцист, письменник. Народився у м. Єлисаветград (нині Кіровоград). Навчався на юридичному факультеті Київського університету, активний учасник українського національного руху, один із засновників Революційної української партії. Виключений з університету за зв'язки з революційними партіями й відданий на військову службу. У 1903 р. втік до Галичини. Намагався нелегально повернутися в Наддніпрянську Україну, але був заарештований і ув'язнений. Після звільнення у 1904 р. взяв участь у створенні УСДРП, редактор партійного часопису „Боротьба”. Емігрував. З 1914 р. оселився в Москві. Активний учасник українського національного відродження 1917 р. Делегат Українського Національ-

мені щось подібне трапилося в дорозі. Одно слово – я дома. Дуже прошу Вас надіслати мені копії з присудів чи списки засуджених по ділу „Козачої ради”, а коли є то і список засуджених разом з Олексієвим⁴⁹. Я хочу виготовити більшу статистику з приводу процесів ЧК за останній рік. Маю приступувати їх до роковин присуду в м. Базарі⁵⁰.

Ваш Юрко

P.S. Листи свої міцно заліплюйте.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 30.

ного Конгресу (квітень 1917р.), на якому був обраний до Центральної Ради. Товариш голови Центральної Ради. З червня 1917р. – голова Генерального Секретаріату та генеральний секретар внутрішніх справ. У січні 1918р. деякий час очолював Раду Народних Міністрів УНР. З вересня 1918р. – голова Українського Національного Союзу, один з організаторів антигетьманського повстання. У листопаді 1918р. обраний головою Директорії УНР. У лютому 1919р. вийшов зі складу Директорії і виїхав до Відня. На початку 1920р. – організатор закордонної групи Української комуністичної партії, вів переговори з радянським керівництвом про визнання української радянської самостійності та повернення до УСРР. У 1920-х рр. переїхав до Франції, де продовжував займатися переважно літературною діяльністю. З приходом до влади у Німеччині А. Гітлера в 1933р. В. Винниченко надіслав відкритого листа до партійно-радянського керівництва УСРР та СРСР, попереджаючи про загарбницькі плани нацистів щодо України. Під час німецької окупації Франції був ув'язнений у нацистському концтаборі. В останні роки свого життя позитивно оцінював боротьбу УПА проти більшовицького режиму, розглядаючи її як продовження справи, за яку поклали голови кращі сини України. Помер у м. Мужен (Франція). Автор спогадів.

⁴⁹ **Олексієв Віктор** (1888-1922) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. Народився у м. Скобелев у Туркестані. Під час Першої світової війни – у російській армії. В українській армії – з 1918р. У липні 1921р. закінчив у Львові курси розвідроботи при Партизансько-Повстанському штабі Ю.Тютюнника. Призначений начальником розвідвідділу у Києві. У 1921р. нелегально перетнув польсько-радянський кордон і розпочав роботу у Києві. Заарештований на початку березня 1922р. після провалу Всеукраїнської Козачої Ради. Розстріляний.

⁵⁰ **Базар** – містечко на Житомирщині, де 21-23 листопада 1921р. за вироком надзвичайної комісії були розстріляні 360 полонених вояків Волинської групи Української повстанчої армії.

№ 29

Уривок з листа Юрія Тютюнника

до Івана Захаровича[...]

2 листопада 1923 року

02.11. 1923 р[оку]

Високоповажний Іван Захарович!

Лист від 28.X.22 одержав. Про Йосипа я довідався вже перед тим із хроніки: Що ж? Хіба не чекали? Коли би корисною і потрібною для справи була моя офіційна і одверта інформація, то се можна буде зробити. Але поки що я гадаю, що Йосип посидить трохи в теплій хаті і потім гулятиме, як гуляв. Шляхи Господа невідані – певно і я був би в купі та хвалити Бога милосердного полінувався тоді у вечері, а тепер без помешкання. У всякому разі буду дуже просити Вас подавати про Йосипа відомости, коли сами їх матимете. Можливо, що з Варшави могли би допомогти, але чи схотять?

Відносно альбома. Я гадаю, що коли ставити справу на ширшу скелю (тоді тільки є рація працювати), то необхідно зараз же подумати над утворенням відповідної редакційної колегії. Я гадаю, що видання мусить мати на меті такі головні завдання: 1) бути матеріалом до історії; 2) пропаганду нашої справи; 3) дати моральну компенсацію „бандитам” (на російській термінології) чи „анархістам” (по п[ану] Кривецькому). Само собою, що ніхто не схоче докласти зі свого кармана до видання, тому треба передбачити як піде річ.

Ваша думка про п[ана] Перфецького⁵¹ є оригінальна і дуже цінна....

⁵¹ **Перфецький Роман** (1880-1944) – український громадянсько-політичний діяч. Займався адвокатською практикою в Галичині. У 1913 обраний депутатом галицького сойму від Української національно-демократичної партії. У роки Першої світової війни співпрацював із Союзом визволення України, проводив національно-просвітницьку та культурну роботу серед українських полонених вояків у таборі Венцляр (Німеччина). У 1918-1919 рр. – член Української Національної Ради ЗУНР, заступник державного секретаря внутрішніх справ ЗУНР. У 1921-1922 рр. – член еміграційного Уряду ЗУНР, уповноважений з питань внутрішніх справ, судівництва, пошти, телеграфу, шляхів. З 1922 р. – уповноважений з питань преси і пропаганди. У 1921 р. очолив засноване у Відні Західноукраїнське Товариство Ліги Націй, яке намагалося дипломатичними засобами відновити незалежність ЗУНР. У 1920-1930-х рр. – член Українського національно-демократичного об'єднання. У 1935-1938 рр. – член Польського сейму. У роки Другої світової війни 1939-1945 рр. жив на Холмщині, працював нотаріусом, займався громадською діяльністю.

Вітає Вас моя родина.

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 31–31 зв.

№ 30

Лист Юрія Тютюнника
до невідомого респондента

24 листопада 1922 року

24.11. 1922 р[оку]

Дорогий Пане Поручнику!

Як ся маєте? Занадто давно я одержав од Вас останнього листа. Вам відписав, але не дочекався відповіді.

Я вже виїхав зі Львова і живу на провінції. Багато пишу, але матеріально поки що бідую (є надія, що так не буде). З Іваном Захаров[ичем] подумалися ми скомпонувати „Повстанчеський Альбом”, маємо порядно матеріялу: фотогр[афічні]. картки, автографи, портрети, біографії і т[ому] п[одібні] річі. Збираємо ще. Здається буде можливість видати тисяч кілька примірників з французьким текстом. Було би дуже бажано, щоби Ви теж допомогли матеріялами (принаймі свою діяльність у коротких рисах та фотогр[афічні] карт[ки], подяки). Напишіть мені, коли маєте охоту прийняти участь.

Частина перша (біля 8 аркуш[ів] друку) мого „Зімового походу” вже друкується. Буде в розпродажі книжка в січні 1923 р[оку]. Се вже моя нібито приватна справа. Але тут то я і хочу попросити допомогти мені. Частину гонорару я одержую книжками, матиму 17 сот[ень] 30 три. Мушу розпродати їх якнайшвидше, бо не матиму чого з „своім августейшим” їсти. Ціна книжки буде від 1500 до 2000 марок. Отже, коли б Ви захотіли і змогли зібрати підписку в своїх околицях хоч на кілька десятків чи сотню примірників, то дуже і дуже допомогли б мені. Само собою, що на все потрібний час, а час – гроші, тому при замовленні більше десяти примірників даю опуст в 20%, при замовленню 50 примірників і більше – 30% опусту.

Замовити найкраще треба за післяплатою, надіславши 20% суми замовлення наперед. Се зробите аж тоді, коли я повідомлю остаточну ціну книжки. До того часу пошукайте бажаючих купити книжку. Певно знайдеться там десятків кілька патріотів, що захотять прочи-

тати написане та й мене виручить... Повідомте мене листом, як іде справа.

Наші справи ворухаться, але про їх в листі не напишеш. Можливо, що я або Вам надішлю грошей і буду просити приїхати або хтось із наших до Вас загляне.

Як здоров'я Вашої дружини? Привіт їй від мене і Віри – Ми маємо другу дочку...

Пишіть – чекаю.

Ваш Юрко.

P.S. В листах називайте просто Юрко або Жоржик і напишіть своє ім'я. Адреса для рекомендованих і звичних. Коломия poste restante Крижанівському.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 32–32 зв.

№ 31

Лист Юрія Тютюнника до Леоніда Ступницького⁵²

⁵² **Ступницький Леонід** (1892–1944) – український військовий діяч, полковник Армії УНР, генерал-хорунжий УПА. Народився в с. Романівці на Волині (суч. Житомирська обл.). Закінчив агрономічний факультет Київського університету. У роки Першої світової війни – корнет російського 9-го Бузького уланського кінного полку. У 1917 р. брав участь в українізації частин російської армії. Брав участь у протигетьманському повстанні 1918 р., формуванні республіканських частин на Київщині, антибільшовицькому повстансько-партизанському русі навесні 1919 р. З липня 1919 р. – в Армії УНР, командир 35-го Звенигородського полку 12-ї Київської дивізії. У 1920 р. – помічник командира 4-го Київського кінного полку. Наприкінці 1920 р. інтернований разом з українськими військами в польських таборах. Співробітник організаційного відділу ППШ. Під час Другого Зимового походу 1921 р. – командир окремого відділу в складі Волинської групи Української повстанчої армії. Відзначився у бою за Коростень 7 листопада 1921 р. Після поразки Другого Зимового походу оселився на Волині. У 1940 р. зазнав репресій від радянської влади. У 1941 р. – начальник вишколу української міліції в Рівному. У 1941–1943 рр. – начальник пожежної охорони в цьому ж місті. З березня 1943 р. – в Українській повстанській армії (псевдо „Гончаренко”). Начальник штабу військової округи „Заграва”, згодом – начальник штабу УПА-Північ. Загинув у бою з радянськими вій-

24 листопада 1922 року

24.11.1922 р[оку]

Дорогий Леонід Венедиктович!

Іван Захарович передав мені, що ніби то Ви вже залишили ліс і перейшли на кооперацію. Помагай Боже! Читав я Ваші річі в „Червоній Калині” – подобаються. Ви напевно пишете більше.

У мене зібралось дещо, про що треба би говорити персонально, але се потім. Є цікаві відомості з Балкан і навіть з Кавказу кружними шляхами... Я вже вибрався зі Львова. Сидю на провінції і все пишу, хоч до сего часу матеріально поганенько себе почуваю. Є надія, що буде краще. Перша частина (8 листів друку – 120-130 стор.) мого „Зімового походу” вже друкується і буде в продажі у січні 1923 року. То є моя приватна справа, але я прошу Вашої допомоги. Річ в тому, що частину гонорару я одержую книжками (матиму сот зо три прим[ірників]). Щоби мати можливість працювати над другою частиною „Зімов[ого] пох[оду]”, мушу розпродать одержане. Коли би Ви мали час і нагоду накинути книгарням і приватним особам десятків кілька чи сотню примірників, то дуже мені допомогли би тим. Ціна книжки буде 1500 – 2000 марок. Висилатиму за посліплатою („наложений платіж”) по одержанні 20% завдатку від загальної суми замовлення.

При замовленнях більше 10 прим[ірників] 20% опушту, а при замовленню 50 і більше прим[ірників] 30% опушту. Гадаю, що у Ваших околицях знайдуться бажаючі прочитати написане та й мене виручить. Коли буде Ваша згода і вигляди на успіх – напишіть мені. Замовлення можна буде робити, коли я повідомлю остаточну ціну.

Маю і другу справу. Надумали ми з Іваном Захаров[ичем] скомпонувати „Повстанчеський Альбом”. Маємо чимало матеріалу: фотогр[афічних] карток, біографій, автографів і т[ому] п[одібного]. Бажано щоби Ви прийняли участь матеріалами, які є у Вас і у Ваших знайомих повстанців (принаймі свої картки та короткі о тій діяльності подали). Здається буде змога видрукувати кілька тисяч з французким текстом. Подумайте і напишіть мені.

ськами біля с. Дермань Здолбунівського району Рівненської області. Рішенням Української Головної Визвольної Ради посмертно підвищений до звання генерал-хорунжого.

Йосип Мих[айлович] 21 день мав помешкання у „Івановій хаті”, а Ващенко⁵³ та Наливайко⁵⁴ і досі там. Дивні діла...

Пишіть що у Вас. Привіт братові.

Ваш Ю. Тютюнник.

P.S. Адреса для рекомендованих листів на Шендрика, для вивчення: Коломия poste restante Крижанівському.

Ю. Тютюнник

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 33–33 зв.

№ 32

Лист Юрія Тютюнника до Йосипа Добротворського 24 листопада 1922 року

24.11. 1922 р[оку]

Дорогий Йосип Михайлович!

Сердечно раді, що мали Ви змогу написати. А знаєте тоді я чуть не зайшов на Рувовського 16 ночувати. Напевно, довелось би вкупі з Вами поневірятися...

Живу я ні погано ні добре. Працюю більше, ніж у Львові. Послав дві статті до „Л[ітературно]-Н[аукового] Вістн[ика]”, не знаю чи друкуватимуть. Першу частину „Зімов[ого] Походу” здав на одно видання „Бистриці”. Буде в продажі у січні 1923 р[оку]. Одержав невелику суму готівкою, а решту книжками, які мушу розпродати. Оттут то я і „прібегаю к допоміж[і] твоє[ї]”. Дуже прошу Вас, коли Вам те не буде

⁵³ **Ващенко Петро** (рр. життя невід.) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. Помічник начальника розвідувального відділу ППШ. Учасник Другого Зимового походу, помічник начальника розвідувального відділу штабу Української повстанчої армії (за іншими даними секцію контррозвідки у складі розвідувального відділу). У 1922 р. був ув'язнений у польській в'язниці. У 1923 р. виїхав до Подебрад (Чехія). Навчався на інженерно-меліоративному відділі Української Господарської Академії. У листопаді 1923 р. звертався до Ю. Тютюнника з проханням надати інформацію про його старшого брата Івана Ващенка. У 1924 р. жив поблизу Подебрад. Стипендії не вистачало для прожиття, тому П. Ващенко при можливості підпрацьовував різноробочим. Автор статей (в ж. «За Державність» Каліш-Варшава) і спогадів.

⁵⁴ **Наливайко** (рр. життя невід.) – учасник антибільшовицького руху під керівництвом Ю. Тютюнника у 1922 р., згодом – повернувся до УСРР.

тяжко допомогти мені розпродати в такий спосіб: 1) знайомим, „прихильникам” і патріотам та іншій братії „порадьте” замовити через Вас книжку; 2) запитайте книгарні „Наук[ового] тов[ариства] ім[ені] Шевченка” і „Укр[аїнську] Антикварію” (Рутовського, здається, 22) чи не взяли би вони за готівку хоч по сотні примірників – коли не погодяться, то нехай напишуть, скільки скажуть вислати на коміс при замовленнях 10 прим[ірників] і більше, 25% опусту, при замовленні більше 50 прим[ірників] 30% опусту. Ціна книжки буде 1500 – 2000 марок (біля 8 аркушів друку). Мені залежить, щоби в січні розпродати хоч на 100.000 марок, бо інакше збанкрутую.

У п[ані] Голубовичової я одержав 50.000 марок, ще належить 150.000 м[арок]. Вона обіщала заплатити, коли щось там продасть. Для неї сума мізерна, а мені потрібна. Сюди не входить верхова чорна кобила.

Маю дещо з Румунії.
Малу називаю Галиною⁵⁵, хоч не хрестив ще – чекаю все на гроші і хочу просити й Вас на свята. Всі здорові і вітають Вас.

Від Михайла ні слова. Чи не в „Івановій хаті”? Як справа Ваценка та Наливайка?

Пишіть про новини.
Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 34–34 зв.

№ 33

Уривок з листа Юрія Тютюнника

до Адама Монтрезора

5 грудня 1922 року

05.12.1922 р[оку]

Дорогий Адаме!

Одержав лист і зрадів. Живу я „акі отшельник от міра сего”, а тому кожна вістка, що люде ще живуть і надіються, для мене є дорогою. Пишите про сірий обрій і про таке інше сіре... Є річі, які непомітні для ока, коли біля них близько бути. В такому казані, як є Варшава, де навіть гніючи і розвалюючись буде клекотіти, не тяжко зблудитися в орієнтаціях, помилитись в оцінці ситуації. Мені здається, що краще придивлятися до світових кіно-малюнків, до того, як вони змінюються, будучи на певній відомо дистанції в політичних казанів. Можливо, що мені тільки так

⁵⁵ Тютюнник Галина (1922-?) – молодша донька Ю. Тютюнника.

здається... Я намагаюся обсервувати все, що для нас цікаве, з над Прута, який вічно шумить і біжить. Життя теж подібне до Прута. Хмари Сходу, Заходу й Півдня зустрівшись можуть дати нам бурю, а можуть і розвіятись від подиху вітра – вгадати, що буде є річчю дуже тяжкою. Зате є інша сторона життя, я сказав би, відворотна сторона – вона не помітна, можливо, що ми до неї звикаємо, як віл до ярма. Більше ніж бурі, яких я бажав і бажаю цікавить мене отой мертвячий холод, що панує над світом. Як зімою господар живе за рахунок своєї праці весняної, літньої та восени (і то цілий світ) живе за рахунок придбаного. Продукують менше, ніж споживають. Цілком зрозуміло, що нас мусить цікавити найбільше те, що робиться у Москві і Варшаві, бо доля наша залежить від їх стану. Тромпчинський⁵⁶, зачіняючи небіжчика Сойма, зазначив, що помимо величезної купи законів, залишив старий Сойм Польщі і катастрофічний, непоправний стан фінансів. На останньому зїзді совітів у Москві виголосив промову Ленін⁵⁷; указуючи на успіхи у зовнішній політиці, він одверто заявляє про наближення останнього акту економічної трагедії; вождь комуністів кличе своїх учнів, щоби вони в першу чергу зробилися промисловцями і купцями. Я гадаю, що нема ніяких виглядів, щоби катастрофа поминула обидва центри. Певно пригадуєте

⁵⁶ **Тромпчинський Войцех Стефан** (1860-1953) – польський політик, правник, маршалець Сейму (1919-1922) і Сенату (1922-1927). Під час радянсько-польської війни 1920 р. очолював Громадський комітет оборони держави.

⁵⁷ **Ленін (Ульянов) Володимир** (1870-1924) – російський революціонер, ідеолог комуністичного руху, радянський діяч. Народився у м. Симбірськ (нині Ульяновськ, Росія). Навчався у Казанському університеті, звідки був відрахований у 1887 р. за участь у студентських страйках. З кінця 1880-х рр. брав участь в роботі російських марксистських гуртків, у 1895 р. створив "Союз боротьби за визволення робітничого класу". У 1895 р. заарештований та ув'язнений за революційну діяльність. У 1897-1899 рр. відбував заслання до Єнісейської губернії. З 1900 р. – за кордоном. Організатор II зїзду РСДРП, на якому відбувся розкол партії на більшовиків та меншовиків. Очолив РСДРП(б). Під час революції 1905-1907 рр. перебував в Росії, після поразки революції емігрував. З початком Першої світової війни висунув гасло поразки царської Росії й „перетворення війни імперіалістичної на війну громадянську". Після Лютневої революції 1917 р. повернувся до Росії. У листопаді 1917 р. внаслідок державного перевороту захопив владу. У 1917-1924 рр. – голова Раднаркому РРФСР. Наприкінці 1922 р. внаслідок хвороби був усунений від керівництва партією та державою. Помер у Горках під Москвою, похований у Мавзолеї на Красній площі в Москві.

собі зовнішні успіхи був. Росії в 1916 рокові (напередодні внутр[ішньої] катастрофи). Вона мала: вільну руку в польськ[им] питанню, мала запевнення відносно Царграда і ще дечого багато мала! Хіба російська дипломатія досягала коли небудь таких успіхів перед тим? І що ж? Не могло. Внутрішня і тільки внутрішня сила є дійсний капітал. Зовнішні успіхи, то тільки векселі, по яких ніхто не бажає платити [...]

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 2–2 зв.

№ 34

Лист Юрія Тютюнника

до Павла Гоцуляка

10 грудня 1922 року

10.XII.1922 р[оку]

Дорогий Пане Поручнику!

Тільки тепер я маю де бачитися з Вами – найкраще це зробити у Вовківа (Коломия). Я сказав Вовківу, щоби він написав Вам про те. Треба тільки, щоби Ви написали про день Вашого приїзду за днів десять перед ним.

Ваш лист з додатками від п[анів] Сірка та Іренюка одержав.

Було би дуже добре, коли б Ви змогли зі собою привезти п[ана] Пирогіва.

Тут все гаразд. Центр Петлюри, здається збирається тікати десь на Захід.

Пишіть мені: Коломия poste restante Ю. Крижанівському.

Ваш Юрко.

ч[исло] 6.

Р.С. У мене є особиста справа до Вас. Вона ось в чому: в січні 1923 р[оку]. закінчиться друком моя праця „Зімовий похід” частина перша (7-8 листів друку). Мені хотілося би направити кілька сот примірників до Румунії (Бесарабія, Буковина) для розпродажі, ціна книжки тут на місці виноситиме 2000-3000 м[арок] п[ольських] (залежить від курсу) себто, 20-30 леїв рум[унських]. Може Ви зможете допомогти мені продати частину книжок до Румунії. Чим швидче я продам першу значнішу партію, тим швидче викінчу другу частину теї ж праці. Допоможіть мені те зробити. Буду щиро дякувати. Стискаю руку.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 1–1 зв.

№ 35

Уривок з листа Юрія Тютюнника
до Андрія Лівичького
11 грудня 1922 року

ч[исло] 97

11.12.1922 р[оку]

Дорогий Андрій Миколаєвич!

Сердечно дякую за лист, бо лист в неволі найкращий подарунок. Тільки думаю, Андрій Миколаєвич, що приписки про еventуальні можливості мене радувати не можуть хоть би тому, що не вірю по перше в сьогоднішню їх можливість, а по друге в те, що можуть дати вони нам будь що доброго.

На Варшавську місію незадоволений і маю рацію. Радив би Вам пока єсть час прогнати шелехвоста Зайцева⁵⁸, тоді б може щось було. [...]

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 8.

№ 36

Лист Юрія Тютюнника
до Івана Захаровича [...]

⁵⁸ **Зайцев Павло** (1886–1965) – український громадський, політичний і культурний діяч, вчений. Народився в Сумах. Закінчив юридичний факультет Петербурзького університету (1909 р.), історико-філологічний факультет того ж університету (1913 р.). Член Революційної української партії, Товариства українських поступовців та УПСФ. Працював у середніх шкільних закладах Петербургу. Займався науковою роботою – дослідженням життя та творчості Т. Г. Шевченка, видав монографію та зібрані твори. Учасник українського національного відродження 1917 р., член Центральної Ради. З вересня 1917 р. працював в Генеральному Секретаріаті України. За Гетьманату 1918 р. – начальник департаменту загальних справ міністерства освіти. У 1919–1920 рр. – голова культурно-освітнього відділу Армії УНР. У 1920–1921 рр. – головноуправляючий справами мистецтва і національної культури в Уряді УНР. На еміграції оселився у Варшаві. У 1922–1924 рр. – секретар Українського Центрального комітету, створеного для допомоги українським емігрантам. Працював викладачем у Варшавському університеті, член Українського наукового товариства у Варшаві. З 1941 р. оселився в Берліні. Після закінчення Другої світової війни переїхав до Мюнхена, де викладав в Українському Вільному університеті. Помер і похований у Мюнхені. Автор спогадів.

21 грудня 1922 року

21.12.1922 р[оку]

Вельмишановний Іване Захаровичу!

Одержав пакунок з чотирьма листами і п'ятим від Вас. Раніше теж одержав три листи вкупі. Щиро дякую.

З листа Вашого бачу, що мабуть мені не бути милим у Милованню, хоч і попробую. Гадаю, що на весну десь таки знайду пасіку й садок. „Шукайте і знайдете”... Використаю Вашу пораду і напишу всім, всім.

Михайлик мені пише, що має деякий матеріял і картки і згоджується дати до альбома. Йосип за чотири станції від мене в горах і вже приїзжав до мене.

Пирогів пише з Кишиніва. Там іде робота. Тільки Мацієвичові чомусь не подобається наша братія. Гарчить старий та й гарчить, а часом то таки добре псує. Хоч мені пише, що допомагає. Михайло зо Ковеля пише, що „петлюрівці” у Варшаві улаштували обід для українських послив, який коштував більше півмільйона. Хотіли „обработать” на свій копил, але одержали відкоша. Є грошики!

„Зімовий похід” друкує „Бистриця” в січні або початку лютого буде в продажі. Гонорар одержую натурою. Треба продати.

Швидко має приїхати Гуцуляк – має чимало матеріялу.

Михайлик пише, що наші торішні „приятелі” дуже цікавляться, куди зник ген[ерал] Т[ютюнник]. Щоби воно значило?

Календар „Просвіти” одержав, а книжки „Літ[ературно]-Наук[ового] Вістника” ще ні, певно лежить в Коломиї.

Зараз готовлю до друку спомини за час Центр[альної] Ради.

Одержав листа від Евина (адвокат). Пише, що з машинкою до писання добре. Просить, щоби я повернув йому копію позова, який я взяв у нього і подав точну адресу Юр[ія] Скорнякова⁵⁹. Той позов (копію) я залишив у Вас 26/Х б[іжучого] р[оку] і просив з листом передати п[ану] Евину. Дуже прошу пошукати його в себе і занести до адвоката (Бляхарська 8). Коли знаєте адресу Скорнякова, то повідомте безпосередньо Евина і мене. Це в нашому інтересі. Адвокат пише, що є всі вигляди на виграну. Фойзе і Міллер мусітимуть платити нам. Допит

⁵⁹ **Скорняків Юрій** (1886–?) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. Народився у Полтаві. Під час Першої світової війни – капітан російської армії. З 1918 р. – у складі Армії Української Держави та УНР. Учасник Другого Зимового походу.

свідків має бути 20 січня 1923 р[оку]. Коли би Скорняків не з'явився (він головний свідок), то справа буде відложена, що не в нашому інтересі, особливо приймаючи на увагу страшну девальвацію марки.

Дуже прошу зробити це і для мене і для загального інтересу, а також повідомити мене.

У Львові буду не раніше лютого. Привіт від родини.

Стискаю Вашу руку.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 6–6 зв.

№ 37

Лист Юрія Тютюнника до Михайла Михайлика 21 грудня 1922 року

21.12.1922 р[оку]

Дорогий Михайло!

Одержав Вашого листа від 7/XII 22. Дуже радий, що нарешті Ви заробляєте і що родина Ваша здорова. Вітаю Вас і пані Ольгу зі сином – щастя, Боже. А в мене Галина. Хотів сина. Та є річі, на які ніякого впливу не мають навіть генерали від революції. Всі здорові.

Ідея „Повстанчого альбому” виникла в мене, я поділився думками з Ів[аном] Захаров[ичем], і він зараз підготовлює „моральний” ґрунт серед „грошімаючих”, а тим часом розшукуємо матеріали і співробітників. Справа не є дуже спішною, але Ви, як матимете час, підготуйте своє, а я напишу, коли вислати.

З боку матеріального я „безгрішний”. Чекаю поки видрукують „Зімовий похід” і надіюся при допомозі добрих людей швидко розпродати і добути квоту. Якби тільки був видрукований, зараз же повідомлю.

„Приятелі” бажають мати нас на своєму рахункові, щоби козирнути у відповідний час, як то вже було. Твердо рішив мати їх на нашому рахункові і ні в якому разі не мазатися об них. То є неабияка штука – мати на рахунку, а не мазатися – але упораєшся.

Тай старшина нехай працює і „не знає”. Щодо моїх стосунків з „братями г.”, то це цілком зрозуміло. Світ не зійшовся клинцем на „приятелях”. Коли б мені було треба використати для нашої справи Раковсько-

го⁶⁰, Подвойського⁶¹ та Грігорієва то й тоді я не захитався це зробити. Коли би самого лисого дідька повелося запрягти до нашої роботи, то це ми зробимо. Ходить тільки про те, щоби нас не запрягли „Приятелі” – зарозумілі дурні.

Поговорити справді буде краще після Різдва. Можливо, що я до Вас кого небудь надішлю. Треба де з чим поспішати, бо події можуть знову заскочити нас. Час найкращий спільник наш. Ви напевно й сами бачите той розкладовий процес, який веде до катастрофи держави наших ворогів. В критичний момент нам треба допомогти цьому процесові і використати руїну ворогів. Після Різдва я напишу, коли і куди їхати до мене.

Добр[отворський], Ващ[енко] і Налив[айко] справді „кукали” по два-три тижні, а зараз гуляють всі. Навіть мене „супровождало” начальство щось годин з вісім; комедія, що сталася зі мною, дуже подібна до Винниченкової „Записної Книжки”.

В Румунії і взагалі на Півдні все гаразд. Маємо значні успіхи і посовуємося вперед. Зв’язалися з кримськими кумисниками і пробуємо „душа лубезний” знайти. Там працює Пирогів і має гарних політиків.

⁶⁰ Раковський Християн (1873-1941) – радянський партійний та державний діяч. Народився у Градеці (Болгарія). Активний учасник соціалістичного руху в Болгарії та Румунії, професійний революціонер. Під час Першої світової війни – член Центрального бюро антивоєнної революційної Балканської соціал-демократичної робітничої федерації. Після Лютневої революції 1917 р. переїхав до Росії. Член РСДРП(б). З січня 1918 р. – голова Верховної автономної колегії Раднаркому РРФСР у російсько-румунських справах. У травні-жовтні 1918 р. – голова радянської дипломатичної місії для переговорів з урядом Української Держави про укладення миру. З січня 1919 р. – голова Тимчасового робітничо-селянського уряду (невдовзі перейменованого на Раднарком) УСРР Член ЦК РКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У. У 1920 р. – член Реввійськради більшовицького Південно-Західного фронту, голова Економічної Ради УСРР. З 1923 р. – на дипломатичній роботі у Великобританії, Франції. У 1927 р. виключений з ВКП(б) і згодом висланий до Астрахані. У 1934 р. повернувся до Москви. Був директором науково-дослідного інституту наркомату охорони здоров'я РСФФР. У 1937 р. заарештований за звинуваченням у шпигунстві і засуджений до 20 років ув'язнення. Розстріляний в Орловській в'язниці.

⁶¹ Подвойський Микола (1880-1948) – більшовицький діяч, один із керівників Червоної армії.

Привіт від мене і цілої моєї родини Вам і Пані Ользі, а також Українсьькому Олександрові.

Стискаю руку.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 7-7 зв.

№ 38

Лист Юрія Тютюнника

до Юрія Пирогіва

21 грудня 1922 року

21. 12. 1922 р[оку]

Дорогий Юрку!

В зв'язку з моїм виїздом зі Львова трохи загальмувалася справа з передачею мені листів. Вашого листа від 29/XI б[іжучого] р[оку] одержав тільки сьогодні. Дуже радий, що Ви маєте змогу осістися в Кишиніві. Вам аж занадто відомі наслідки праці Гулого, його фіяско і його провал. А гроша йому Петл[юра] дав он стільки!... разів у чотири більше, ніж ми всі гуртом витратили на Кисельках⁶² і в Тарнові. Розуміється, що з цього не може бути моралі, ніби то без грошей робити краще ні. Зате маємо досвід, що для успіху праці необхідні: бажання працювати і віра в справу наперед усього. Це у Вас мається. Я намагався ніколи не обманювати (але обманював, бо й сам обманювався) людей, котрі добровільно працювали для досягнення загальної мети. Тому й зараз не можу з певністю сказати, чи будуть гроші від Петл[юри] чи ні. Та ще треба подумати, чи варто би їх брати (суми мізерні), бо звіти, що надаються йому обов'язково відомі і ворогам. Як воно там робиться, Господь знає, але люди за те головами платять. Зараз я утримуюсь від звітів. Отже мусимо поки що „самопостачатися”.

За рік Вашого перебування в „країні чорнооких” Ви напевно успішли добре пізнати обставини, в яких приходиться робити. Я гадаю, що краще від Вас ніхто не справиться з роботою на Півдні. До того Ви знаєте загальний напрямок і методи нашої роботи з попереднього досві-

⁶² „Киселики” – санаторій у Львові, у якому розташовувалися підрозділи Польського Генерального Штабу та з 22 червня 1921 р. Партизансько-повстанський штаб при Головній команді військ УНР. У цьому ж будинку жила родина Ю. Тютюнника.

ду. Тому, по одержанні цього листа постарайтеся фактично перебрати на себе всі завдання, що покладалися на Гулого. Це треба зробити негайно.

Мацієвичу я би написав, але не маю адреси. Він десь перебрався – може знаєте, то повідомте. Власне, йому то варто не на папері написати, але це зробимо, коли діждемо кращих часів.

З Петл[юрівського] центру нічого цікавого. Він конає. Таборян фактично зліквідували; відокремили старшин від козаків і всіх безпосередньо підчинили „komisaram”. На щастя, київців там дуже мало залишилося, та й ті швидко зникнуть. Наші хлопці народ завзятий: той артистом, той маляром, той техніком, той дрова ріже, а той сам дідько не розбере, з чого живе – та живуть всі, дещо роблять і чекають заклику „до купи!” Зв’язок тримають знаменито.

Дуже було би бажано побачитися нам так в початку лютого 1923 р[оку] – до того часу я вспію дещо налагодити. Але про це ми ще спішемося.

Тут з нашими „приятелями” кат зна, що робиться. Вибірають, лають, забивають, знову вибірають і знову лають... і так без кінця, хоч і можуть довести свою розхитану будівлю до такого кінця, що буде каяття та не буде вороття.

Хоч у пророки я і не пруся, але гадаю, що в Європі швидко дочекаємося бурі. Балкани, Середня Європа дріжать напередодні вибухів; про Москву нема що говорити; там „стабілізують”: друкують нові паперові рублі, які кожен зокрема мають замінити мільйони рублів попередніх випусків. Мусять воювати. Коли саме те буде, трудно вгадати, але буде обов’язково. Не знаю, чи наші „большемани” задоволені ліквідацією УССР. Між ними були і порядні люди, хоч і не було розумних.

При побаченні з Ільком, передам потрібні уповноваження і деякі інструкції. Привіт від родини.

Стискаю руку.

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 12–12зв.

№ 39

Лист Юрія Тютюнника
до Ілька [...]

21 грудня 1922 року

21.12.1922 р[оку]

Дорогий Ілько!

Одержав Ваші листи від 19/XI (колективний) і від 29/XI. Через Львів листи занадто довго, пізніше подам Вам нову адресу. В попередньому листі писав, як улаштувати зустріч. Тепер подаю вдруге. Напишіть днів за десять наперед. Коли приїдете до Вовківа (Коломия), тоді я успію приїхати і буду Вас чекати. Тут все ніби гаразд. А все так краще було би перебраться мені на весну до Румунії. Треба буде поміркувати.

Ом[елянович]-Павленко⁶³ був у Будапешті, а тепер в Германії. Узнаю точну адресу і надам.

⁶³Омелянович-Павленко Михайло (1878-1952) – український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. Народився в українській родині у Тифлісі (Грузія). Учасник російсько-японської та Першої світової воєн, полковник російської армії. На початку 1917 р. – начальник Одеської піхотної школи. Учасник українського національного відродження 1917 р. Восени 1917 р. сформував у Катеринославі українську бригаду, потім був призначений начальником відділу військового шкільництва Генерального штабу. За Гетьманату – командир 11-ї піхотної дивізії в Полтаві. Наприкінці 1918 р. був відраджений Директорією УНР до ЗУНР, де очолив УГА, а згодом став військовим радником Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича. Після об'єднання армій ЗУНР і УНР обіймав посаду генерала для доручень при штабі Головного отамана військ УНР. У грудні 1919 р. призначений командиром Запорізького корпусу і командував частин Армії УНР, які здійснили Перший зимовий похід тилами червоних і білогвардійських військ (6 грудня 1919 — 5 травня 1920 рр.). По завершенню походу війська Армії УНР під командуванням М. Омеляновича-Павленка діяли разом з польськими частинами на Правобережній Україні. З 1920 р. перебував на еміграції в Польщі та Чехословаччині. На початку 1920-х рр. – один з лідерів військової опозиції проти Головного отамана військ УНР С. Петлюри. У 1923 р. М. Омелянович-Павленко засудив перехід Ю. Тютюнника на бік радянської влади. Ю. Тютюнник після захоплення радянськими органами держбезпеки, намагався використати М. Омеляновича-Павленка для дискредитації С. Петлюри та „вивести” генерала до УСРР. З переїздом до Чехословаччини отримував фінансову допомогу від Українського громадського комітету. Мав зв'язки з представниками гетьманського руху. Спільно з В. Петрівим засновували Українське військово-наукове товариство у Празі. У 1929-1930 рр. співпрацював з ОУН, намагався об'єднати українську політичну еміграцію. В червні 1941 р. організував у Кракові Українську генеральну раду комбатантів. У 1943 р. схвально поставився до створення дивізії СС „Галичина”. У післявоєнний час зв'язав свою долю з Урядом УНР в екзилі, в 1945-1948 рр. обіймав посаду військового міністра.

Привіт Ігореві⁶⁴ і всім хлопцям.

Стискаю руку.

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 13.

№ 40

Лист Юрія Тютюнника
до невідомого респондента

21 грудня 1922 року

21.12.1922 р[оку]

Дорогий Пане Сотнику!

Щиро дякую за побажання і радію, що віра в перемогу не залишає Вас. Треба напружити всі сили характерів і всю енергію людей, котрі не бажають хилити голову перед ворогами. Перемоги ворогів – Пирові перемоги. Що це так, видно з того розкладового процесу, що відбувається в таборі ворогів. Напруження зовнішнє і внутрішнє аж занадто відчувається в державах цілої Європи. Буде буря. Вона для нас бажана. Бо тільки буря зруйнує те, що стоїть на шляху до нашої мети. Мусимо допомагати їй. Чи ми не спізнаємося, як завжди? Всі члени нації повинні бути готовими. Головне усвідомити собі мету і засоби. В цьому напрямку і мусимо робити зараз.

Щиро вітаю.

Ваш Ю. Тютюнник.

P.S. Пишіть по адресі: Polonia, Lanczyn, pow. Nadworna poste restante Krzyzanowski – більше нічого добавляти не треба.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 13–13 зв.

⁶⁴ Мається на увазі **Дуткевич Ігор** („Тарах”, рр. життя невід.) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. Добував розвіддані з УСРР для Партизансько-повстанського штабу. Супроводжував Ю. Тютюнника під час переправи через Дністер 16 червня 1923 р. Працював у Польщі та Румунії від імені „ВВР” – підтримував зв’язок з Румунським Генеральним Штабом та французькою військовою місією в Румунії, продавав розвіддані, зібрані ВВР, французькій і румунській розвідкам, забезпечував переправу агентів „ВВР”, листів та інших матеріалів через кордон. І. Дуткевич брав участь у вивезенні з Польщі до УСРР дружини та дітей Ю. Тютюнника. Згодом – працював в органах ДПУ на румунсько-радянському кордоні. Займався нейтралізацією антибільшовицької роботи української еміграції в Румунії.

№ 41

Лист Юрія Тютюнника
до Михайла Палія-Сидорянського
21 грудня 1922 року

21.12.1922 р[оку]

Дорогий Михайло!

Сьогодні одержав твого листа від 15/XII. Поки що в тебе нема тільки одного мого листа і то першого, що послав я з відділь; лист рекомендований; певно десь ходить навпростець через Америку або що! Якщо не одержиш, то я буду мати претензію до поштового уряду.

Зимовий похід друкується і в першу чергу матиму примірників з п'ятьсот. Тобі вишлю один негайно по видрукуванню. А ти до того часу „агітуй” за книжку. Матеріальний стан мій „не ахті” який; продав кожухи і живу. Боюся, що не хватить до того часу, поки вийде книжка. За книжку думаю мати коло мільйона марок. Зараз в першу чергу готовлю до друку спомини за часи Центральної Ради, і підготовляю матеріали для систематизації нашої теперішньої роботи. Чекаю тебе на Різдво і дещо передам. Буде Йосип, Бондаренко, можливо і Монтрезор. На півдні все гаразд. Там береться до роботи Пирогів. Гуцуляк нічого цікавого не пише, але хоче побачитися особисто. Гриць ще не повернувся. Пирогів зв'язався з кримськими кумисниками, вони до нас, як мухи на мед. З Кавказом теж пробуємо знюхатися. Робота потроху йде. Боюсь, що події нас випередять і залишать не „на бабах”, а під бабами. Треба би виявити в політиці та організації, хоч такий хист, як в партизанці. Але в мене на шиї родина і я мушу віддавати занадто багато часу клопотам про „денне харчування”.

Значить наші петлюровські молодці „зело посраміться” гаразд. А грошики мають... Пам'ятаєш, як просив на лікування рани? Я в червні писав, що голодаю і одержав гірше від дулі. Треба напружити всі зусилля, щоби доконати те багно. Зараз я роблю це одверто.

Росклад в таборі наших ворогів так швидко жене їх до чергової катастрофи, що нам навіть допомагати значно не доводиться. Мусимо тільки бути готовими для використання теї руїни, яка залишиться на місці влади ворогів. Про це поговоримо особисто.

Я добре знав небіжчика Василя Доманицького⁶⁵, а коли мандрував

⁶⁵ Доманицький Василь (Василь Вітер) (1877-1910) – український політичний і громадський діяч, філолог, історик, етнограф, літературознавець. Народився в с. Колодисте Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Тальнів-

з під Добриводів, то відпочивав в с. Колодистому в родині Доманицьких. Той, що в „Світлі і Відбудові”, здається, молодший брат Василів, але я мало пам’ятаю його: занадто багато людей стрічав за останні роки. Передай йому щирий привіт від мене – п.п. Доманицькі неабиякі „Звенигородці”. Колись напевно доведеться вкупі працювати. Все ж я надіюся переїхати у Ваші околиці. Поможіть мені гуртом у цьому. Привіт високоповажній родині п.п. Пирогівих.

Вітає тебе моя родина.

Твій Ю. Тютюнник.

P.S. Їхати до мене треба через Коломию і пересісти в бік Делятина; білет до Саджавки, потяг зупиняється в полі під селом, бо двірця нема, шукай у п[ан-]о[тця] Бабикевича⁶⁶.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 14-14 зв.

№ 42

Лист Юрія Тютюнника

до Ілька [...]

14 січня 1923 року

14.01.1923 р[оку]

Дорогий Ілько!

ського р-ну Черкаської обл.) в сім’ї священика. У 1900р. закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Член ТУП, проводив агітаційну роботу серед селян. Брав участь у створенні видавництва „Вік”, був співробітником редакцій журналів „Киевская старина”, „Літературно-науковий вістник”, „Нова громада”, газети „Діло” та „Записок Наукового товариства ім. Т. Шевченка”, де друкував власні розвідки й статті. Один із організаторів споживчої кооперації в Київській губ. За активну революційну діяльність у 1907р. засуджений до заслання в Вологодську губ., проте ще перед винесенням вироку виїхав на лікування за кордон спочатку до м. Закопане (Австро-Угорщина, тепер Республіка Польща), пізніше – до м. Аркашон (Франція), де й помер. Похований на батьківщині, у с. Колодисте.

⁶⁶ Бабикевич Сидір (рр. життя невід.) – громадський та церковний діяч. Протягом 1905-1933 рр. був парохом у с. Саджавка, був одним з ініціатором побудови у цьому селі церкви Покрови Пресвятої Богородиці (1912р.). У 1910р. голова сільського товариства „Відродження”. У 1920-х рр. – голова місцевої „Просвіти”. Наприкінці 1922 – на початку 1923 рр. у С. Бобикевича гостював Ю. Тютюнник.

Одержав листи від 17/ХІІ і 24/ ХІІ, а також картку з привітанням, опріч того одержав звіт Л[еся] Стахів, лист Пшонника⁶⁷, лист Пирогіва і лист з дорученням п[ану] Чайківському⁶⁸ на продаж паперів. Листи значно спізнюються. Пишіть по адресі: Polonia, Lanczup (pow. Nadworna), w. Sadzawka п[ан]-о[тцю] Бабикиевич Ю.

Пшоннику і Пирогіву пишу через Вас і прошу передати (переслати) листи по призначінню, наложивши наверх другі конверти. Мені теж з Румунії всі листи йдуть через Вас, і вкладайте їх по кілька штук в один конверт і пересилайте мені; робити це прошу тому, що тут є такі ідіоти (варіянти), що жахаються великої кількості листів, що виходять від мене і приходять на моє ім'я. Тутешні пани мабуть і своєї сорочки бояться, тому й не дивно, що цікавляться моєю кореспонденцією, хоч здається, не перечитують.

Ом[елянович]-Павленко в Гданську (коли не виїхав ще), точної адреси не маю. Його переїзд до Румунії бажаний – з ним я можу домовитися і працювати в згоді, а його генеральський авторитет може мати вплив на Ваших панів. Провокація Петл[юри], що ніби то він мав перейти до Росіян не підтвержується. Треба тільки охороняти від провокації зі сторони п[ана] Мацієвича і К°. Отже Ом[еляновича]-Павленка тягніть в свою країну. Поплавського женіть від справи.

На політичному горизонті зібралися тучі. Можна чекати великої заварюхи, в котрій так чи інакше нам доведеться брати участь. З цього приводу бажано було би знати думки Вашого шефа. Я готовий відда-

⁶⁷ Пшонник Йосип (рр. життя невід.) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. З 1919 р. – учасник повстансько-партизанського руху проти більшовиків, командир 12-ї Київської дивізії Армії УНР. Потрапив до білогвардійського полону. На початку 1920 р. – один з організаторів в Одесі Чорноморської бригади у складі Червоної армії, з якою у квітні 1920 р. приєднався до Армії УНР. Учасник Першого Зимового походу Армії УНР. Начальник штабу 6-го загону Запорізької групи. У 1921 р. військовий і цивільний начальник штабу 1-го Одеського р-ну Південної повстанської групи, що готувала антибільшовицьке повстання на Півдні України. Учасник Другого Зимового походу у складі Бессарабської повстанської групи. Очолював найбільший повстанський відділ зі 187 козаків і старшин Армії УНР. Після невдалої спроби захоплення Тирасполя 19 листопада 1921 р. зазначений відділ відступив назад до Румунії. На початку 1920-х рр. – агент Одеської НК, використовувався для боротьби з українським підпіллям.

⁶⁸ Чайківський (?-1924) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. У 1921 р. навчався у Вищій Військовій школі. Загинув у 1924 р.

ти себе в оперативне розпорядження панів Вашого шефа на випадок бойових акцій на Україні. Само собою, що зробив би я це на певних умовах. За дуже короткий термін я можу зібрати кілька тисяч хлопців, котрі, будучи посаженими на коні, вкупі зі мною можуть прикувати до себе на довгий час всі ворожі війська на Україні. Поговоріть про це обережно. Наші пани дуже ревниві до всього, що робиться нами поза ними і тому з Добровольським будьте обережні – моє вражіння, що тут швидко все з глузду з'їде.

Друк книжки затримався трохи – не було паперу. Зараз маю коректуру першого друкованого листа і з певністю чекаю до 20/II ц[ього] року мати готове видання. Затримка з друком поставила мене в надзвичайно тяжкі матеріальні умови. Я заробляю всього до п'ятдесяти тисяч марок місячно, а витрати виносять більше 200.000 м[арок] п[ольських]! (м'ясо 2000 м[арок] п[ольських] кіло, хліб 1000 мар[ок] кіло, яйце 200 м[арок] п[ольських] шт[ука] і т[ак] д[алі]). За книжку я маю при розпродажі одержати до 100 долярів (2000.000 м[арок] п[ольських]), але тільки тоді, як видрукують. За це літо нами досягнутий значний успіх: ціла організація утримується без допомоги зверху і зі сторони, а робота йде інтенсивніше, ніж торік. За те мене особисто прикрутило, бо я не мав часу заробляти для себе. Я здаю справу з Вашого стану. Ви тратите для справи дуже багато, порівнюючи з тим, що заробляєте. Але остільки надії не заведуть нас і ми щось та здобудемо, то все повернеться. Я особисто в такому стані, що звертаюся до Вас з таким проханням: вишліть мені одну-дві тисячі леїв рекомендованим листом негайно. Поверну Вам їх або книжками або грішми, як для Вас краще. Розуміється зробіть це, коли можете зробити без великого напруження – мене виручити. Тут я ні до кого не хочу звертатися за допомогою.

Шифр Заярного не розшифрував – напугав щось Грицько... Дуже бажано, щоби він сам приїхав до мене. Ситуація занадто напружена і нам доведеться активно реагувати на неї – час не жде!

Я міг би направити до Румунії Добротворського, але чи зможе він там заробити собі на харчі? Він солідна сила і значно допоміг би роботі.

Через Вас (в одному конверті) посилаю листи Пирогіву, Пшонникові і Мацієвичу (останнього повідомляю про роботу Пирогіва).

Коли маєте негайні справи до розв'язання, то їдьте до мене зараз, а коли можете почекати, то чекайте поки буде готова моя книжка і тоді разом заберете. Пирогіва треба бачити мені, але якось зробити те після Вашого побуту у мене.

За привітання щиро дякую.

Вітаю з Новим Роком і бажаю слідуєчий рік стрічати вкупі десь над Дніпром...

Привіт від Родини.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 35–36 зв.

№ 43

Лист Юрія Тютюнника

до Йосипа Пшонника

14 січня 1923 року

14.01.1923 р[оку]

Дорогий Йосипе!

Вітаю з Новим Роком і бажаю, щоби він був роком активної боротьби і перемоги нашої. Ваш лист-доклад ч[исло] 1. одержав. Я знаю Вас, Ви знаєте мене ... цього досить. Не в особистій прихильності річ і Вашу прихильність я розумію, як віру, що шляхом упертої боротьби ми таки досягнемо свого. Тому „борці за Батьківщину єднайтеся!”. Мене не так уже цікавлять соціально-політичні переконання наших патріотів, бо в усіх партіях є і чесні люди і гарячі патріоти, зате партійний ярлик не зробить шахрая порядною людиною. Монархизм чи комунізм, коли він суто український, не такі вже жупели, щоби їх лякатися; погано тільки, коли вони мають джерела своєї ідеології в центрах наших національних ворогів і, захопивши владу, тягнуть нас в старе ярмо. Я не використав Вашої докладної записки минулого року, хоч і погоджувався з її змістом. Причини ось в чому: 1. Раз-у-раз не боявся говорити правду „владі імушнім” і ще в січні 1921 р[оку] листівно докладав кому слід, що Гулий не надається для організаційної праці, але мене не послушали, бажаючи „шахувати Гулим Тютюнника” – дошахувалися... 2. Я намагався не порушувати урядової субординації і не робив нічого поза нашим центром, аж поки він остаточно не сів у „кальошу” зі всіма провокаторами вкупі, що його оточують; 3. Докладна записка була передана і Петл[юрі] і урядові – моя інтервенція була би не тактовною і тільки пошкодила би: „хоче з’їсти Гулого – значить Гулий наша людина”. Ви ж знаєте, що то за ідіоти!

Зі свого досвіду я переконався, що наше багно можна вичистити тільки знизу – вгорі все гніє. Тираспольська катастрофа?... „Ліпше би-

тися і бути переможеним, ніж зовсім не битися”. Я тепер маю за собою катастрофу під Києвом (Міньки), але й найбільші світові генії терпіли катастрофи, ще й які, а ми з Вами поки що звичайні люди.

Погоджуюся з Вами відносно п[ана] Пирогіва. Треба би людину і літню, і з рангами і з розумом, і, найголовніше, людину чесну... та де її взяти? Я вірю, що Пирогів чесно працюватиме – знаю його, а Ви йому допоможіть. Можливо, що до Румунії переїде Ом[елянович]-Павл[енко] – він буде працювати.

Захопити міцно наш Південь, це значить захопити Україну. Отож будемо працювати гуртом. Міжнародня ситуація так напружена, що можемо чекати вибуху сохвилини.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 37–37 зв.

№ 44

Лист Юрія Тютюнника

до Юрія Пирогіва

14 січня 1923 року

14.01. 1923 р[оку]

Дорогий Юрку!

Лист Ваш від 31/ХІІ 22 р[оку] одержав – трохи спізнився він. Можливо, що з Пекарської 15 мені ще надішлють. Я писав Ількові і Вам пишу, щоби Букарештянське багно вичистили зверху не можна – тут теж багно не з гірших: всі міністри Петлюри працюють в одній кімнаті. То ще й як працюють! Один одному пишуть офіційні папери з підписами і відповідних директорів департаментів, скажемо для прикладу, про ліквідацію одного діловода в штатах Лубенського чи Канівського повітового комісаріату... одно слово, працюють! Отож треба надіятися (я вірю в те), що в народній стихії ще знайдеться досить людей, щоби оздоровити атмосферу рухом знизу. В Кишиніві, кажете, теж доводиться шукати людини, як колись Діоген шукав. Шукайте, терпіть, працюйте (така наша доля). А напевно до тої маленької групки наших людей, як до снігового м'яча дліпне свіжий сніг, коли він рухається, липнутимуть нові елементи – дивіться тільки добре, щоби вони були свіжі не зіпсуті духом. З елементами розкладовими треба боротися обережно, але рішуче і безоглядно, користуючись засобами, що маємо під руками, пам'ятаючи, що в політиці є тільки один злочин – невдача і тільки одна мораль – перемога.

Поки що передаю Вам уповноваження в цьому ж листі, а потім передам через Ілька більше формальне. Маціевичу пишу – зразок Вам. Поплавського офіційно повідомте сами, а коли буде треба, то і я напишу. Деякі нові інструкції (з літа ще є в Гуцул[яка]) – скористайте їх. При побаченні з Ільком передам ще.

Зараз маємо так напружену міжнародню ситуацію, що вибух може бути щохвилини. Першого конкретною ціллю нашою є, користуючись завірюхою, збудувати свою збройну силу, а зараз працюємо над підготовкою до того.

Жалію, що я сам не маю змоги (по багатьох причинах побувати у Вас на Півдні, до всього, ще й безгрішшя ріже мене. Ціле літо я не одержував на роботу ні шеляга, а робота забірала час і я не міг заробити для себе. Одних листів щоденно висилав в середньому 6 штук – коштують і часу, і грошей. Згодом надіюсь мати гроші за „Зімовий Похід” – перша частина вже друкується. Листи краще слати через Гуцуляка (він одним пакетом передаватиме до мене. Вітаю я і родина Вас із Новим Роком!

Копія

Уповноваження

Пред'явникові цього, підполковникові Української Армії Пирогіву Юркові, доручається звертатися до різних організацій і до представників зацікавлених держав в справах, що торкаються його роботи по провадженню боротьби проти російських окупаційних військ і влади на Півдні України, а також складати умови з належними чинниками, надсилаючи їх на моє затвердження.

Вищезазначене свідчу своїм підписом і печатк.

Ком[андуючий] Повст[анською] Арм[ією] Г[енерал]-Х[орунжий]
Ю. Тютюнник.

14 січня 1923 р[оку] м[ісце] постою,
ч[исло] 74

Копія

Посвідчення.

Пред'явник цього, підп. Пирогів Юрко, є т[имчасово] в[иконуючий] о[бов'язки] Командуючого Півд[енної] повст[анської] групи на територ[ії] України, окупован[ій] Росіянами. Йому підлягають всі повстанс[ькі] орган[ізації] на Півдні України і їх закордонні представники та органи, що підписано моєю рукою свідчу.

Ком[андуючий] Пов[станською] Арм[ією] Г[енерал]-Х[орунжий]
Ю. Тютюнник.

14 січня 1923 р[оку] м[ісце] постою,
ч[исло]-75.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 38-39.

№ 45

Лист Юрія Тютюнника
до Йосипа Добротворського
15 січня 1923 року

15.01.1923 р[оку]

Дорогий Йосипе!

А ми чекали Вас на свята та й чекали... і не Вас одних – не було ні Михайла, ні Адама. Нічого не поробиш, коли існують в людському життю „непредвідення обставительства”. Дитину охрестили, индика поїли, а горілочку попиваємо с пан отцем після кожного „дроворуба-нія”, але коли заїдете швидко, то буде чим горло сполоснути. Словом приїзжайте, бо є, oprіч всього, справи важні. Тільки знову в наші розрахунки вплутується чортик: D[octo]r Евин (адвокат) повідомив мене, що машинку до писання таки остаточно визнав суд за Вірою, а на 20 січня (в суботу цього тижня) буде розправа в суді по головній справі. Евин надіється відперти іск Фойзе і ще з нього колупнуть 1 300.000 м[арок] п[ольських]; Ви один з головних свідків (маєте підтвердити, що весь товар і урядження реставрації, які здавав нам Фойзе, ним же самим оцінювалося в день здачі в 500.000 м[арок] п[ольських], а решту 1 300.000 м[арок] п[ольських] він одержав за переуступку держави (оренди), якої він сам не мав). Евин спеціально про Вас пише, що Ви необхідний свідок і що без Вас він не ручається і т[ому] п[одібне].

Отже, побачитись нам конче потрібно і до Львова 20 січня Вам теж треба би зїздити. Я би просив поїхати до Львова, але з таким розрахунком, щоби о 9 год[ині] (не пізніше) 20 січня бути в канцелярії Евин (Бляхарська 8 – 1 поверх), де Вам укажуть адресу суду. До мене або перед тим або по тому все ж таки загляньте.

З матеріального боку я, що називається „на бобах”, друк книжки спізняється, зараз видрукуваний тільки перший аркуш, а викінчити гадають на 15 лютого. Машинки до писання продавати і не хочу, і не можу, тому лаштую самовар тощо – біда, але переборю.

На політичному горизонті щось дуже захмарилося – буде буря, тоді і ми поставимо на кон свої шаблі.

Черкніть мені в листі, чи їдете до Львова, коли до того часу не вспієте особисто завітати, а бажано було би.

Вітають Вас Віра, Оля і мала Галя!

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 40–40 зв.

№ 46

Лист Юрія Тютюнника

до [...] Левицького

23 січня 1923 року

Левицький – Коломия

Саджавка 23.І.23.

Високоповажний Пане Докторе!

Довідався, що Вам потрібна агрономична сила для праці у фільварку. Не маючи в сей час відповідної мойому фахові праці, отсим смію просити Вас, пане Докторе, прийняти мене, як асистента.

Похожу з Звенигородщини (на Київщині), де маю власний маєток до 500 моргів. Фахову освіту одержав в Уманській Середній Школі Садівництва і Хліборобства. Після здобуття матури на іспитах при І Київській гімназії вступив до Київського університету – економічний відділ. Практику мав у власному маєткові, опріч того працював агрономичним інструктором від Київського губерніяльного Земства. Поза загальною агрономією спеціалізувався на Садівництві, пасічництві та вправі цукрових буряків.

В час великої війни був офіцером в російській армії, а по революції вступив до українського війська, де на протязі двох років (1919–20) займав вищі командні посади.

Перебуваючи на еміграції, працюю співробітником в „Літературно-Науковому Вістнику” і „Письмі з Просвіти”, але ця праця не дає засобів для життя мені з родиною.

Тяжкі матеріальні обставини примушують мене шукати праці по любому фахові, яку я надіюсь одержати при Вашій ласкавій згоді.

Остаю з високою до Вас, пане Докторе, повагою

Юрко Тютюнник.

Не маючи при собі документів про мою фахову освіту, в разі потреби можу подати посвідку і рекомендації від дідичів-емігрантів з Великої України. З Вашого дозволу за відповіддю зайду до Вас в п'ятницю 26-го ц[ього] м[ісяця].

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Конверт 4. . – Арк. 7 – 7 зв.

№ 47

Лист Юрія Тютюнника

до [...] Вовченка

27 січня 1923 року

27.I.23.

Вп. Пане Вовченко!

З Вашою телеграмою річ дуже проста: „poste-restante” лежать до часу, поки я сам не забуду. Тому треба повідомляти мене листом і то реко-
мендованим, тоді я одержу на третій-четвертий день після здачі на пошту в Коломиї. Заярного мені бачити треба. Побачення найкраще зробити тут, де я живу – потяг з Коломиї є щодня і відходить о 15 год[ині] 30 хв[илин], сюди приїзжає о 16 г[одині] 30 хв[илин]. Звідділь потяг їде о 6 год[ині] і прибуває в Коломию коло 7 год[ини]. Отже рух потягів дуже добрий для нас: можна перебути ніч у мене і на ранок бути в Коломиї – розуміється, в мене й тиждень можна сидіти, коли хто має час.

В Саджавці немає двірця і потяг зупиняється всього на одну-дві хвилини просто під селом. Зійшовши з потяга, треба йти просто до п[ан]-о[тця] (ксьондза) Бабикивича, де й знайдете мене. Білет від Коломиї коштує 900 марок. Гадаю, що Ви зможете негайно приїхати до мене і поговорити про все, і про справу з побачінням Заярного.

Загальне становище таке, що Вам мабуть швидко доведеться покинути театр і „взявши хрест йти за мною”.

Пишіть по адресі: Ланчин, с. Саджавка, п[ан]-о[тцю] Бабикивичу для Юрка.

Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 4. – Арк. 8.

№ 48

Лист Юрія Тютюнника до Григорія Заярного

4 лютого 1923 року

04.02.1923 р[оку]

Дорогий Грицю!

Мабуть мені необхідно бачитись із Вами та ще й дуже, коли я пишу зараз. Часом дурниця перешкоджає справі занадто великій, так тра-

пилося із Вашим приїздом до Коломиї. Всі листи, вся кореспонденція чудесно приходять до мене по адресі: Ланчин, poste restante Крижанівському; або: Ланчин, с. Саджавка п[ан]-о[тцю] Бабикивичу для Ю. (в Саджавці я і живу), але Ваших ні листів з Коломиї ні телеграм до сього часу не одержав...? Тільки випадково Вовків стрінувся в Коломиї з моєю жінкою і передав Ваш лист і доклад П[етра] Стахіва⁶⁹. Шифр і доклад Леся Стахіва одержав од Гуцуляка по пошті.

Приїжайте обов'язково, але телефонуйте чи пишть з таким розрахунком, щоби я одержав у Саджавці принаймі за тиждень до Вашого приїзду – лист з Румунії йде тиждень, а телеграма три дні; пишть ліпше до Саджавки на п[ан]-о[тця] Бабикивича. Попередити мене треба, бо я можу бути у Львові або що, тоді мене викличуть телеграфічно.

Їдьте просто через Коломию до с. Саджавки (третя остановка від Коломиї); потяг спиняється просто під селом, бо станція згоріла давно. Листи треба посилати рекомендовані.

Отож приїжайте. Ситуація напружується і Ви по повороті туди будете приймати рішення цілком самостійно.

Передайте Петрові Стахіву, що з його планом праці я погоджуюся, але вийти на гуляння краще весною.

Вітаю Ігоря і всіх наших.

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 41 – 41зв.

⁶⁹ **Стахів Петро** (рр. життя невідомі) – український військовий діяч, сотник Армії УНР, особистий знайомий Ю. Тютюнника. Після поразки Другого Зимового походу проживав на території Польщі і підтримував зв'язок з ген. Ю. Тютюнником. Через завербованого чекістами Г. Заярного був втягнутий в оперативну гру з „виведення” на радянську територію Ю. Тютюнника. З кінця листопада 1922 р., не знаючи того, він використовувався чекістами. 6 лютого 1923 р. П. Стахів був доставлений чекістами на конспіративну квартиру в Києві та заарештований. Під час допиту повідомив, що Ю. Тютюнник повірив в існування „ВВР” і готовий весною 1923 р. повернутися в Україну, плани організації антибільшовицького походу весною 1923 р. П. Стахів відзначив, що з наказу Ю. Тютюнника, саме він має забезпечувати його переправу генерала з Румунії в радянську Україну. Виявив бажання співпрацювати з органами ДПУ. 16 червня 1923 р. П. Стахів на чолі „партизанського” загону з співробітників ДПУ взяв участь у переправі Ю. Тютюнника через Дністер. 30 червня 1923 р. Ю. Тютюнник дав доручення П. Стахову прибути до нього і привезти з собою М. Палія-Сидорянського.

№ 49

Лист Юрія Тютюнника

до Юрія Пирогіва

4 лютого 1923 року

04.02. 1923 р[оку]

Дорогий Юрку!

Забув я написати Вам про П[етра] Стахіва. Нехай іде на той бік, але краще робити те весною. Одержав я від нього доклад і план роботи. Принціпово погоджуюся з ним, але це Ваша компетенція і Ви рішайте сами. Треба триматися контакту з організацією,⁷⁰ де працює Заярний, бо головна справа і робота передані туди – ми тільки коректуємо роботу. Багато людей з Румунії і Ви особисто, хочуть говорити зі мною. Чи не краще було би, щоби від мене приїхав туди на тиждень Добровірський і, зібравши все, привіз спільний доклад? До того ж він в курсі всіх справ і сам би міг багато поалагодити на місці. Подумайте про це і коли можна, то допоможіть йому в Румунії (документи на в'їзд і коротке перебування, а також і трохи лей, щоби мав за що їхати там і їсти). Напишіть мені про все.

Прошу передати лист П[етру] Стахіву. Вітайте від мене всіх. Привіт Вам від родини.

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 42.

№ 50

Лист Юрія Тютюнника до

Петра Стахіва

4 лютого 1923 року

04.02.1923 р[оку]

Дорогий Пане Сотнику!

⁷⁰ Йдеться про „Вищу військову раду” – фіктивну підпільну організацію, створену органами ДПУ. Під виглядом загальноукраїнського повстанського центру вона використовувалася для викриття українських повстанських організацій та захоплення відомих українських діячів. Відреагувавши на заклик „ВВР” очолити український повстанський рух, 16 червня 1923 р. в Україну відправився Ю. Тютюнник і був захоплений органами ДПУ. На заклики „ВВР” у 1923-1924 рр. в УСРР повернулися низка діячів українського визвольного руху.

Одержав Ваш доклад ч[исло] 1 і план роботи – дуже радий і дякую. Принципovo погоджуюся з Вами, але цілу ту справу має вирішати п[ан] Пирогів, бо то є його компетенція.

Особисто бачитися зі мною буде трудно – документи дістати як? Думаю послати когось від себе на тиждень туди до Вас, та мабуть до того часу Ви будете там уже в „кориторі“.

Що до вживання мого імені – даю цілковиту згоду не тільки моїм іменем користуватися, а й іменем самого Вельзевула, аби від того була користь для справи. Взагалі успіх залежить від ініціативи на місцях – згоди вказувати дрібниці не є можливим.

Бажаю успіху і здоров'я. Людей постараюся надіслати, але то справа нелегка. Вітайте всіх своїх співробітників од мене.

Ваш Ю. Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 43.

№ 51

Лист Юрія Тютюнника

до Ілька [...]

4 лютого 1923 року

04.02.1923 р[оку]

Дорогий Ілько!

Одержав листа з 22/І. Шифр Заярного теж одержав. Отже, ніби то все гаразд. Заярному та й мені не повелося. Трапилася прикра несподіванка. А мені його конче потрібно бачити. Чекаю, що він буде у мене.

Книжка друкується – буду радий коли в Румунію піде. Пишіть, що Вам дають інший відтинок, а що з Хотиним? Хто буде на Вашому місці?

Тут нічого поки що не трапилося, що Ваш шеф на мою пропозицію? Коли вони розуміють ситуацію на Сході, то повинні би не лехковажити теї пропозиції.

Бачитися з Вами добре і в Саджавці, бо тут ніякого дідька нема, а тому і балакати нікому буде про приїзд.

Привіт від родини! Пишіть!

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 44.

№ 52

Лист Юрія Тютюнника
до Михайла Михайлика
4 лютого 1923 року

4/II-23 р[оку]

Дорогий Михайле!

Привіт від мене і моєї родини Вам і Вашій родині, 1923 рік, а боротьби нашої тільки 6-й! Може де в чому ми і поспішили, але треба було орати, щоби можна було тепер сіяти. Недавно ще ми боремся, хоч нам здається, ох! Як довго – тяжко було боротися. Бувають моменти певної психологічної депресії в масах, які не можуть не відбиватися і на тих, що ті маси вели, чи ведуть, але мусимо утримати на висоті силу своїх характерів. Зломиться вона – ми викреслені з життя – і на наше місце з'являться нові люди, бо такою є природа людини. Та всяка заміна одних другими сполучена з певним ризиком – хто саме замінить нас?

Відвага і обережність, запал і упертість, порив і витривалість – є прикметами незламних борців, а за ними перемога! А ви знаєте, як я вірю в перемогу? Проте, щоби наблизити її, готовий і мучитися і вмirati не оден раз, аби по нашому сталося та щей швидко!

Бувають і зі мною тяжкі хвилини, коли, здається, вже трачу рівновагу і распач заглядає в душу, але то тільки моменти, ціле ж мое життя є віра в свої (розум[ійте] наші) сили і в перемогу.

Дуже тяжко, що Ви не маєте постійної праці – з родиною тяжко так – по собі знаю. „Вовчу політику” відносно таборів і відносно всього провадив не сам ген[ерал] Вовк⁷¹ – він був козлом офіри і більше ні-

⁷¹ **Вовк Андрій** (1882-1969) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, родом із Полтавщини. Учасник Першої світової війни, офіцер російської армії. У 1917 р. брав участь в українізації частин російської армії на Румунському фронті. За Гетьманату 1918 р. активний організатор повстанського руху на Поділлі, ув'язнений гетьманською владою. Один з керівників повстання політв'язнів у Києві 14 грудня 1918 р., внаслідок якого напередодні вступу до столиці України військ УНР значна частина Києва була захоплена повсталими. Перебував на службі в Армії УНР. Навесні 1919 р. – начальник штабу Залізничного корпусу Армії УНР. З вересня 1919 р. – командир 5-ї Київської дивізії Армії УНР, з якою взяв участь в боях проти білогвардійців. Учасник Першого Зимового походу, начальник штабу Київської дивізії отамана Ю. Тютюнника. З травня 1920 р. – помічник командира 4-ї Київської дивізії. У листопаді 1920 р. разом з Армією УНР інтерно-

чого. Хіба не памятаєте становища наших політиків до Денікіна⁷²? – і воювати, і не воювати... Хіба не памятаєте наших зустрічі і балачки в с. Білобожниця (коло Чорткова) в час нашої „спілки” з панами? А мое і наше становище в справі ліквідації таборів?!

Ми мали можливість дати людям працю і можливість жити по людськи, але „вовки” думали, що ми хочемо зруйнувати підвалини їхньої [...] і тому говорили: „ліпші сини залишаться в таборах”, „вовкам не боліло і не болять проте, яка то врешті решт чекає доля отих героїв-мучеників, що завдяки „вовчій політиці” опинилися за „союзницькими” дротами. „Вовки” ніколи не журяться про будучину людей, яких

ваний у польських таборах. Влітку 1921 р. – командир 1-ї Запорізької дивізії. У 1921–1922 рр. командував армією та військовий міністр Уряду УНР в екзилі. На еміграції оселився в Польщі, активний учасник суспільно-політичного життя української еміграції. З 1925 р. очолював Українське воєнно-історичне товариство у Варшаві. У 1940–1942 рр. – керівник проводу Української громади в Західній Німеччині, де й жив після Другої світової війни. Співпрацював з Державним центром УНР в екзилі. Помер у Новому Ульмі.

⁷² Денікін Антон (1872–1947) – російський військовий та державний діяч, один із лідерів білого руху. Народився у с. Шпиталь Дольний Варшавської губернії (нині Польща). Закінчив Київське піхотне юнкерське військове училище (1892 р.). Миколаївську академію Генерального штабу (1899 р.). Учасник російсько-японської війни 1904–1905 рр. У 1906 – 1910 рр. обіймав штаб-офіцерські посади. У 1910 – 1914 рр. – командир Архангелогородського полку. Учасник Першої світової війни, командир 4-ї Залізної стрілецької бригади 8-го корпусу, пізніше розгорнутої в дивізію. Після Лютневої революції 1917 р. призначався на посади помічника начальника штабу Верховного головнокомандувача, головнокомандувача Західного, Південно-Західного фронтів. Активний учасник виступу генерала А. Корнілова у вересні 1917 р., був ув'язнений у Бихові. З грудня 1917 р. – в білогвардійській Добровольчій армії, командир 1-ї піхотної дивізії. Учасник Першого Кубанського походу, заступник командувача армії генерала А. Корнілова. З квітня 1918 р., після загибелі Корнілова, – командувач Добровольчої армії. У січні 1919 р. – квітні 1920 р. – головнокомандувач Збройних Сил Півдня Росії. Був прихильником „єдиної та неділимої” Росії, вороже ставився до української державності та національних вимог українського народу. Білогвардійські війська в Україні вдавалися до погромів українського та єврейського населення. Зазнав поразки у боротьбі з більшовиками, у квітні 1920 р. під натиском Антанти А. Денікін передав верховну владу генералу П. Врангелю. На еміграції жив у Великобританії, Бельгії, Угорщині, Франції. З 1945 р. – оселився у США. Автор спогадів.

вони вважають засобом для свого безжурного життя, що більше „вовки” навіть не можуть думати про завтрашній день! – Ото все є добра, хоч і тяжка наука для нас.

Відомости від „[...]” мене цікавлять дуже. Я особисто знаю Розвадовського⁷³, а з п[аном] Сікор[ським]⁷⁴ тільки стрічався. Не покидайте на-дій, бо і я не покладаю, наших – ми для їх вже не потрібні. Андрусів⁷⁵

⁷³ **Розвадовський Тадеуш** (1866-1928) – польський військовий діяч, генерал Війська Польського. Народився в м. Бабин Калуського повіту в Галичині (нині Івано-Франків. обл.) у родині військовика. Закінчив Вищу військову школу в Граніцах (1882 р.), Військово-технічну академію у Відні (1886 р.), Школу Генерального штабу у Відні (1891 р.). Перебував на австрійській військовій службі – військовий аташе в Бухаресті, командир 31-го гарматного полку. Підтримував зв'язок з польськими національно-патріотичними військовими організаціями. Учасник Першої світової війни, командир бригади, дивізії, корпусної артилерії. У 1916 р. подав у відставку через незгоду з політикою офіційного Відня у „польському питанні”. У жовтні 1918 р. Польською Регентською Радою призначений начальником штабу відродженого Війська Польського. Організатор польських військових формувань для наступу проти українців в Галичині у листопаді 1918 р. З листопада 1918 р. – начальник оборони Львова і одночасно командував армії „Схід”, що вела бойові дії проти УГА. З березня 1919 р. – начальник польської військової місії у Франції. З липня 1920 р. – начальник Генерального штабу Війська Польського. Один з авторів оперативного плану Варшавської битви 1920 р. У 1921 р. – інспектор армії і член Вищої військової ради. У 1922-1926 рр. – інспектор кінноти Війська Польського. У травні 1926 р., під час державного перевороту Й. Пілсудського, призначений на посаду головнокомандувача військ, вірних варшавському уряду. Після перемоги пілсудчиків інтернований та ув'язнений. Після звільнення позбавлений усіх військових посад. З 1927 р. – у відставці. Помер у Варшаві, похований у Львові. Автор спогадів.

⁷⁴ **Сікорський Владислав** (1881-1943) – польський військовий та державний діяч, генерал Війська Польського. Народився у с. Тушові Народовому поблизу Сандомира. Під час Першої світової війни – польський легіонер. З осені 1918 р. – в армії незалежної Польщі. Учасник українсько-польської 1918-1919 рр. та польсько-радянської 1919-1920 рр. війн. У 1921-1922 рр. – шеф Генерального Штабу Війська Польського. У 1922-1923 та 1939-1944 рр. – прем'єр-міністр Польщі, у 1924-1925 рр. – міністр військових справ. Загинув в авіакатастрофі.

⁷⁵ **Андрусів Костянтин** (1882-?) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. Народився в м. Полоцьк. Закінчив 3-класне Полоцьке міське

і Ригото є вогненно-кріваві стовпи, на яких написано: „не будьте легковірними!“. Але коли би трапилося і Р[озвадовський] і С[ікорський] можуть бути для нас засобом, хоч і поганеньким.

Ще раз вітаємо Вас і родину,

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 4. – Арк. 10 – 10 зв.

№ 53

Лист Юрія Тютюнника
до Євгена Архипенка⁷⁶
4 лютого 1923 року

4/II-23 р[оку]

Високоповажний Євген Прохоровичу!

Листа Вашого з дня 9/VII-22 р[оку] одержав з великим запізненням – де він ходив, мабуть, Господь знає, та поліція. Все ж таки одержав і відповідаю. Відносно Вашого прохання я написав до Румунії і чекаю відповіді. По досвіду знаю, що ту справу тяжко залагодити, особли-
училище, Віленське піхотне юнкерське училище (1904 р.), Миколаївську вій-
ськову академію (1914 р.). Учасник російсько-японської 1904-1905 рр. та Пер-
шої світової війни. У 1917 р. – начальник штабу 77-ї піхотної дивізії. Остан-
не звання у російській армії – підполковник. 3 8 березня 1918 р. – начальник
2-ї частини організаційного відділу 2-го генерал-квартирмейстерства Ге-
нерального штабу Армії УНР, згодом – Армії Української Держави. Грудень
1918-лютий 1919 рр. – начальник частини 2-го генерал-квартирмейстерства
Головного управління Генерального штабу Дієвої армії УНР. Станом на 6
березня 1919 р. служив в оперативному відділі штабу Дієвої армії УНР. 3
осені 1919 р. – перебував на службі в Збройних Силах Півдня Росії. 3 лютого
1920 р. – у резерві командного складу Донської армії ЗСПР. Подальша доля
невідома.

⁷⁶ **Архипенко Євген** (1884-1959) – український політичний і державний діяч, вчений-агроном, видавець. Народився у м. Кагарлик. Один із лідерів Української народно-республіканської партії. Видавав журнали „Українське бджільництво” (1906-1910 рр.), „Рілля” (1910-1914 рр.). У 1918 р. – товариш міністра земельних справ УНР. У 1919-1920 рр. – міністр земельних справ, міністр народного господарства в Урядах УНР. У 1919 р. підтримав спробу державного перевороту отамана В. Оскілка. З 1921 р. перебував на еміграції в Польщі. До 1928 р. на Волині видавав часопис „Українське пасічництво”. З 1944 р. жив у Німеччині, де й помер.

во тому, що місія хоче паралізувати всю нашу роботу і впливи. – Кому користь з того? Хто робить такі зарядження місії? Чи може власна ініціатив п[ана] Мацієвича і К^о? Коли тільки вирішиться справа Вашого проїзду в будь який бік, зараз же повідомлю.

Як я поживаю? – не легко відповісти на запитання. Дещо написав, дещо видрукували в „Літ[ературно]-Науков[ому] Вістнику”, дещо друкується окремою книжкою. З тим боком маю звязки. Там іде справа так, що песимистичних висновків не можна витягти. У всякому разі життя не спинилося, боротьба продовжується; на місце знесилених чи запитуваних з’являються нові люди і, користуючись досвідом попередників, служать великій ідеї.

Не дай Бог, щоби „Тарнівські перспективи” були перспективами нації – у Тарнові, здається, причиною всіх неуспіхів наших вважають те, що дотепер не навчилися бюрократичній премудрості писати силу паперів, але в них нічого конкретного не писати. І вчать люди – на старості знадобиться. З офіційним Тарнівим і Варшавою ніяких стосунків не маю вже коло десяти місяців.

З правдивою до Вас пошаною,

Юр. Т.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 4. – Арк. 9.

№ 54

Лист Юрія Тютюнника до Івана Захаровича

4 лютого 1923 року

4/II-23 р[оку]

Високоповажний Іване Захаровичу!

Давненько вже не одержував од Вас листів. – не знаю, як живе. Добротворський передає, що бачився з Вами. Він же передав мені про Вашу згоду переглянути части[ну] І „Зимового походу”⁷⁷ вже видрукувану і зробити відповідний осуд. Буду завтра у Коломиї і скажу, щоби Вам висилали видрукувані аркуші, а може і зразу цілу книжку можна

⁷⁷ „Зимовий похід 1919–1920 років” – праця Ю. Тютюнника, видана видавництвом „Бистриця” у березні 1923 р., і присвячена боротьбі українсько-го війська та населення за національне визволення восени 1919 – весною 1920 рр. Крім опису військових дій значну увагу Ю. Тютюнник зосередив на висвітленні політичних складових боротьби, що відбувалася в Україні в зазначений період.

буде, бо три аркуші вже прокоректовані, а до 15 б[іжучого] м[ісяця] обіцяють закінчити друк.

Тут в наших околицях трапляється такий випадок, що одна панотцівська родина (над Прутом) має змогу і хоче прийняти до себе на певне утримання одного чоловіка емігранта. Родина дуже порядна має всього дві душі: старенький пан-отець та його дочка більше двадцяти років зроду – хто знає, може наслідки будуть і шлюбного характеру. У всякому разі якомусь парубкові чи вдівцеві можна приємно пожити в літі над річкою. Може в.п. пан генерал Пересада⁷⁸ погодився би переїхати мені в сусіди? Ото було би добре! А може Ви знаєте ще кого небудь з наших людей.

Пишіть, що нового маєте?

З повною повагою,

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 4. – Арк. 9 зв.

№ 55

Лист Юрія Тютюнника до Юрія Скорнякова 4 лютого 1923 року

4/П-23

Високоповажний Юрій Валентинович!

Трохи запізно одержав Вашого листа – не знаю причини, чому довго ходив, – але одержав нарешті і дуже радий.

⁷⁸ Пересада-Суходольський Михайло (1883-1938) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився в м. Валки на Харківщині. Закінчив Чугуївське військове училище, Миколаївську академію Генерального штабу (1913 р.). Учасник російсько-японської 1904-1905 рр. та Першої світової воєн. З весни 1918 р. – на українській військовій службі. У 1919 р. – генерал-квартирмейстер Київської групи, начальник штабу 12-ї Київської дивізії Армії УНР. У 1920 р. – начальник штабу 3-ї Залізної дивізії. Наприкінці 1920 р. інтернований у польських таборих. У 1921 р. – помічник начальника Партизансько-повстанського штабу при Головні команді військ УНР. З початком Другого Зимового походу очолив Пресово-інформаційне бюро у Львові. З поразкою походу зазначене бюро було розформоване і М. Пересада-Суходольський оселився у Львові. Працював в українських кооперативних закладах. Помер і похований у Львові.

Дякую за привітання і від щирого серця вітаємо Вас із родиною, бажаємо 1924 р[оку] стрінути на своїй землі не зазомбованим.

Немаю повідомлень про вислід розправи 20/І. Чия бере? Хотів сам бути на розправі, але не міг. Як Евин – не робить вигляду, щоби йому треба ще трохи грошей дати?

За машинкою або сам приїду, або доручу комусь забрати.

Уявляю собі п[ана] Гурієвича, коли він довідався про все. Він же й лаяв при імені Тют[юнника]! Казав „подивіться на нього [...], то є самий Т[ютюнник]. В його вигляд російського жандарма... Вони гуртом Вас обдурили”... Я з усіми словами [...] ніби погоджувався!

Ще раз вітаю Вас і Вашу Вельм. дружину.

Ваш Крижанівський.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 54.

№ 56

Лист Юрія Тютюнника

до Юрія Пирогіва

5 лютого 1923 року

05.02. 1923 р[оку]

Дорогий Юрку!

Тільки що одержав Вашого листа від 31.1.21. З Ільком щось там твориться – чи жується, чи інтриги – не знаю.

Про Петра Стахіва я вже писав – то Ваша компетенція.

Подайте мені адресу Очеретька і тягніть його до себе.

Бережному⁷⁹ я напишу листа, але тоді, коли я знатиму, чи це той Бережний, що був у нашій дівізії чи інший – його рангу чи ім'я та по батькові...

Будьте упертими, як, сам Вельзевул, бо Вас спровокують там! Надіюся, що Ви, де не можна брати штурмом, спробуєте поступово атакувати внутрішнього вора – деморалізацію.

Бережному від мене сердечний привіт – беріть його до своєї роботи.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 45.

⁷⁹ **Бережний** – керівник української залізничної артілі у Кишиневі.

№ 57

Лист Юрія Тютюнника
до Григорія Заярного
14 лютого 1923 року

14.02. 1923 р[оку]

Дорогий Грицю!

Одержав листа від 27.І б.р. і листа Ігоря Дутк[евича] теж одержав. Приїхати Вам треба сюди (с. Саджавка) негайно. Буду чекати.

Гуцуляк мені пише і плаче, що йому „саруї“ прийшов. Що там робилося, розберемо після. Зараз треба робить і робить.

Відносно мого переїзду туди до Вас поговоримо при побаченні – гадаю, що буде краще, коли я буду тільки наїзжати до Вас. А може події підуть так, що я експресом просто до Букарешту поїду – хто знає? Щодня приходять несподіванки, які можуть бути дуже корисними для нас.

Ви зачепили дуже болюче для мене зараз питання, відносно грошей – живу гірше, ніж можете собі уявляти... Чекаю виходу моєї книжки „Зімовий похід“ і надіюся, але коли те буде? Як маєте, що послати (в рекомендованому листі), то пошліть мені, або привезіть якусь суму. Працюю мало, бо майже вся енергія витрачається на те, щоби мати хліб на сьогодні. Теж буду чекати, що допоможе.

Вітайте Ігоря, Бориса і всіх наших.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 46.

№ 58

Лист Юрія Тютюнника
до Павла Бондаренка
4 березня 1923 року

4/III 1923 р[оку]

Дорогий Куме!

Дуже прошу вибачити, що затримався з відповіддю. Були до того такі нікчемні причини, що навіть згадувати про них не хочу в листі. Зараз трошки поправляються справи. Надіюся і грошики швидко мати (хоч [...]!). Книжка моя вже видрукувана, але ще днів з десять поки закінчать клеїти тощо. Тоді вже можна і продавати.

Відносно патріотичних пан-отців, житечка, пшенички і т[ому] п[одібних] благ [...] дуже добра справа була би і я щиро дякуватиму Вам, коли поведеться. Моя книжка коштуватиме 3000 марок, але гадаю, що з декого і більше можна буде попросити.

Я Вам за книжку Кобилянської не повернув!

Добротворський буває у мене частенько. Палієві не погано ведеться, бо не багато пише й мені. Зараз у мене є Гриць Заярний. Цікаві відомості. Побачитися Вам хіба в другий раз поведеться, бо він одізжає швидко. На той бік Вам не варто йти, але можливо, що за місяць-два можна буде до Румунії перевезти Вас [...].

Щиро вітаю Вас [...] надіюсь побачитись – Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 4. – Арк. 1.

№ 59

Лист Юрія Тютюнника
до Івана Захаровича [...]
4 березня 1923 року

4/III 1923 р[оку]

Вельмишановний Іване Захаровичу!

З машинкою мені не везе, бо судді заслали зі Львова акти про неї аж до Делятина, і я зможу одержати її лише через кілька тижнів. Зимовий поход друком закінчений і зараз тільки надають йому належний зовнішній вигляд. Я говорив Кириловичу і писав йому, щоби якнайскорше окремими листами вислав Вам – завтра буду в Коломиї і запитаю, чи послав.

Про „випадок” я не маю багато писати і ще менше можу сказати про „наслідки”. У всякому разі є то порядна родина. Сама панночка робить вражіння людини серйозної і розумної, що до властивих їй чеснот і до матеріальних засобів не беруся робити осуд, бо не знаюся на тому. Краще вже, коли п. генерал особисто на все те подивиться своїм досвідченим оком. Наразі „наслідки” не є обовязковими. Того [...] і чистити [...] не доведеться – зараз та панночка поїхала до родичів на два тижні. Тільки повернувшись, зможе вона прийняти до себе гостя. До того часу бажано, щоби я мав відомости про рішення п[ана] Генерала що до переїзду. Особисто гадаю, що пожити кілька місяців над Прутом, не витрачаючи ні на що грошей, не перешкодить нікому з наших.

Маю нові і цікаві відомості з „того“ боку. Збираюся швидко бути у Вас і тоді поговоримо. Є така нагода: коли яка небудь наукова, просвітна чи громадська установа хоче звязатися і передати що небудь в Київ до Академії Наук абощо, то це я можу зробити і навіть росписки про одержання надішлю до Львова. Там голод на все те, що друкується за кордоном. Вітаю п[ана] Генерала.

Вітає Вас моя родина.

Привіт від Заярного – він зараз перебуває у мене.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 4. – Арк. 1 зв. – 3.

№ 60

Лист Юрія Тютюнника

до Пилипа Евина

4 березня 1923 року

Саджавка 4/III 1923 р[оку]

Високоповажний Пане Докторе!

Дуже прошу вибачити мені, що своєчасно не дав відповіді на Ваш лист із 12/II б[іжучого] р[оку]. Були причини, що не міг я того зробити...

Я бачився з п[аном] Добротворським і він передав мені, що його мають переслухати в Делятинському суді 12/III. Він не говорив, що переслухувати буде його добрий знайомий і п[ан] Добротворський попросить, щоби акт якнайшвидче було надіслано до Львова.

Відносно пропозиції Суду про примирення з Міллером і Войзе, я цілком погоджуюся з Вашим поглядом на ту справу. Гадаю, що варто було би говорити про примирення, коли би Міллер і Войзе пропонували певну суму, а не вимагали того від нас. Нарешті збираюся швидко приговорити до Львова і з Вашого дозволу зайду до Вас, щоби особисто поговорити в тій справі.

Зі щирою до Вас, пане Докторе, повагою

Юрій Крижанівський.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 4. – Арк. 3 зв.

№ 61

Лист Юрія Тютюнника
до Петра Стахівва
6 березня 1923 року

06.03.1923 р[оку]

Петре!

Одержав Вашого листа, що передали з Харьківа через Гриця. Радію вкупі з Вами, що кожна людина, яка попадає туди, підбадьорується, набирається сили і надії... Будучина за нами – перемагають тільки непримиримі, а Ви таких знайшли там, та і сами не миримся і, вірю, ніколи не помиритись із недолею.

„Світ належить до відважних”, але робіть так, щоби до відваги додати обережність – уміння вичекати теж відвага. Час і життя працюють, а людей треба шукати, вчитися від них, їх навчати і виховувати.

Я студіював Ваш доклад (попередній) і вважаю, що його треба по-троху переводити в життя. Тільки час руху не відповідає нашим інтересам. Треба зараз же починати підготовку, починаючи з південної частини „коридору”. Ви будете робити по загальних вказівках тих людей, яких Ви знайшли, а з Юрком Пирогівим тільки тримати зв’язок та подавати необхідні йому матеріяли.

Гадаю, що перед початком Вашої роботи ми побачимось.

Тут у нас є колись активний елемент, та щоби зробити його активним тепер, треба часу і праці... праці. Ви знаєте, як деморалізуюче впливає відсутність перспектив, відсутність волі, неможливість робити. Тільки сильні характери не піддаються деморалізації, слабші вимагають підтримки, і я зараз даю цю моральну підтримку тутешнім людям. Приїзд Гриця і моє побачення з ним сприяє моїй (нашій) роботі.

Особливо деморалізувалися „старші”, вони безнадійно хорі і лікувати їх не беруся. Потрібні нові люди – нові методи.

Ще раз нагадую Вам про обережність, бо більше не маю чого нагадувати Вам – все що робили до цього часу було добре, надіюся, що так буде і тепер.

Вітаю Вас і бажаю успіху.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 1. – Арк. 47–47зв.

№ 62

Лист Юрія Тютюнника
до Юрія Пирогіва
6 березня 1923 року

6/III 1923 р[оку]

Дорогий Юрку!

Сьогодні одержав Вашого листа від 26.II.23. Цього свого листа передаю до Румунії через Заярного, а він уже пошле Вам по пошті.

Все ж таки праця іде вперед... Те сміття, що перешкоджає Вашій роботі нищте всіма засобами, не спиняючись ні перед чим – коли ту справу за Вас робить поліція, то справді є чому радіти. Ілько здається не був проти нас (він на днях був у мене), але дивився на нас, як на засіб до здобуття грошей, не продаючи самої справи. Його висадили по власній ініціативі, але для нас від того нема нічого поганого. Уповноваження, що мав Ілько від мене скасовані, але, коли б він Вам що небудь міг допомогти, то скористайте з того – розуміється, коли він буде пропонувати свої послуги!

Букарешт „создає“? – Від тостів до „созідання“ дистанція велика.

Через Заярного пишу Петрові Стахіву, щоби він повертався і розпочинав працю в своєму районі, починаючи з півдня.

В звязку з докладами Заярного і загальною ситуацією я знахожу необхідним, щоби вся організаційна робота провадилася по вказівкам з нашого центру по той бік, який в цій справі робить по моїм директивам. Тому Вам залишаються всі права і обовязки, що були в Гулого тільки по відношенню роботи в Румунії. На той бік поки що посилайте людей для звязку і для розвідки. Розвідчий матеріал передавайте тим, хто дає можливість Вам перебувати в Кішиніві. Солідністю нашої поведінки і солідністю нашої праці повинні виправити те, що напсували наші попередники. Конкретне завдання Вам на більший час – міцно сісти в Кішиніві і здобути довірря Ваших покровителів.

Не пишу до Мацієвича про Очеретька – боюсь, що Мацієвич не тільки не допоможе, а буде перешкоди робити. Очеретькові я пишу.

Бережному не пишу – не хочу, щоби мої листи мали люди, котрих я особисто не знаю, а він, здається, хотів би мати такі листи. Можливо, що я помиляюсь. Ви його сами потроху втягайте в роботу і по його роботі переконаємось, що то за людина.

Тут є дещо нове: гарне і погане, але про те можна тільки говорити, а не писати.

Добротворський до Румунії зараз не поїде, зате я сам гадаю за місяць бути у Вас – нехай буде те в тайні від всіх Ваших співробітників.

Щиро вітаю і бажаю успіху.

Привіт від моєї родини.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 4. – Арк. 2–4 зв.

№ 63

Лист Юрія Тютюнника

до Григорія Лисенка⁸⁰

16 квітня 1923 року

Чернівці 16/IV 1923 року

Дорогий Грицьку!

Отже я сиджу і навіть ходжу і їзжу тут в цілковитій безпеці. 14-го б[іжучого] м[ісяця] о 20-й годині вирушив зі Снятина, а в год. 9-й й 5-го вже був у Чернівцях. Переїхав без пригод.

Поки що придивляюся. Гадаю, що поїздка моя сюди виправдить себе. Днів через п'ять чекаю Грицька і ще декого. А зараз відїзжаю на Південь і Захід.

Проте ознайомлення з „роботою” тутешньої нашої еміграції наводить на сумні думки – багно. Та все ж можна знайти окремих осіб, котрі ще будуть робити.

Не маю про що багато писати, бо сам ще не багато знаю. Напишу пізніше.

Прошу привітати від мене Вп. Стефанівих і передати їм мою щирю подяку.

Ваш Юрко.

Romania, Chelmenți, sat. Nugoreni, Tarach

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. . – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 3.

⁸⁰ Лисенко Григорій (рр. життя невід.) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. Під час Першої світової війни – у російській армії. В українській армії – з початку листопада 1917 р. У 1920–1921 рр. – старшина для доручень при Головному Отамані. 22 серпня 1923 р. Г. Лисенко супроводжував родину Ю. Тютюнника при переїзді до радянсько-польського кордону. Працював на „ВВР”. У вересні 1923 р. Г. Лисенко з другої спроби потрапив до УСРР (під час першого переходу Г. Лисенко зустрів на кордоні „маловідповідальних людей” і повернувся до Польщі). Працював у Харкові. У 1929 р. переїхав до Новосибірська.

№ 64

Лист Юрія Тютюнника
до Йосипа Добротворського
16 квітня 1923 року

Чернівці 16/IV 1923 р[оку]

Дорогий Йосипе!

Мені не повелося виїхати зі Снятина 12 б[іжучого] м[ісяця], як я писав. Вирушив тільки 14 у вечері, а на ранок 15 вже був у Чернівцях. Тут застав Дуткевича Ігоря. Кузьменка-Тігаренка і Грицька чекаю 20 – 25 б[іжучого] м[ісяця]

Ігорь передав мені пакет з мандатом від В. „х“ „х“ і трохи грошей – останніх менше, ніж я сподівався. Проте сьогодні роблю переклад для дружини і їй на місяць хватить.

Ще не можу сказати зараз, що саме і в якому розмірі поведеться мені зробити тут, у всякому разі тут багато лехше і краще, ніж там у Вас. Розуміється на все дивлюся під кутом „Соборності“.

Завтра їду до Пирогіва і повертаю назад к приїзду курера з того боку.

Життя наших тут і трохи там досить запутано. Трапляється, що один підозріває другого, як раз в тому, в чому другий підозріває першого. Треба буде чимало зусиль, щоби трохи розрядити атмосферу.

Вас буду просити якнайшвидче узнати від Адама М[онтрезора] адресу тутешніх „державників“ – вони мені потрібні. Добре було би, щоби Адам повідомив їх про те, що я хочу з ними бачитись.

Тут життя значно дешевше, ніж у Польщі. Так що 2000 леїв для одного цілком вистачить на місяць, розуміється коли він не буде „бавитись“ або їздити багато по Залізницях.

Прошу передати від мене привіт всім нашим. Пишіть на адресу Тагача (Дуткевича) тільки добавляйте букву „N“.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 1.

№ 65

Лист Юрія Тютюнника
до Михайла Палія-Сидорянського
19 квітня 1923 року

Кишинів, 19/IV 1923 р[оку]

Дорогий Михайле!

Наперед усього посилаю тобі щирю подяку за надіслані через Йосипа 100.000 марок – вони стали мені у великій пригоді і якраз виїздом зі Саджавки.

Як бачив я вже не в Польщі. „По способу пешого хожденія”, як ходили св[яті] Апостоли, для котрих не їстнувало границь проведених чоловічою рукою, перейшов я „межі, що помежували чужі між собою на нашій не своїй землі”. Тут почуваю себе безпечно. Родину залишив у доктора Семанюка⁸¹ в Снятині, по які адресі можна і адресуватися до неї. Родину сяк так забезпечив на один місяць, коли ж що не трапиться, то зможу їй регулярно висилати якусь суму. З Вірою гірше. Взагалі родина – частина, і то значна, моєї життєвої трагедії. Прости мені, але я говорю з тобою одверто.

Тепер про наші справи. За себе я залишив Добротворського і просив його, щоби якось побачився з тобою і обговорив деякі важні питання. Залезатиме від твого погляду, чи візьмеш ти на себе ролю, котру я вважаю дуже відповідальною, але й тяжкою. Про суть самої ролі тобі передасть на словах Йосип. Поки що пишу від себе про друге. У мене таке враження, що ти чимало успів зробити там, де живеш. Та і взагалі наша братія, де не посій, то добре росте. Але є один серйозний дефект.

Наші зусилля, направлені до одної мети, і наші успіхи до останнього часу залишаються розеднаними, а тому й не дають теї користи, яку повинні і можуть дати. Конкретно, що до тебе, то мені здається (тільки здається), що ти більше захопився волинсько-холмською справою, ніж того вимагають обставини. Діло в тому, що ми повинні робити скріз, добуваючи авторитет і вплив на містах, але ні на хвилю не забуваючи ні загальної цілі, ні загального плану – так, як у бою. Признаюсь, що велика вина за наші дефекти падає не мене – ціль нам відома, а план ніколи не був відомий, бо його, як такого не було. Краще признаватися, ніж ховатися з помилками. Зараз я виправляю помилку мою і

⁸¹ Семанюк Іван (Марко Черемшина, 1874-1927) – український письменник і громадський діяч, адвокат, доктор права. Жив у Снятині. У будинку Семанюка певний час жили дружина та діти Ю. Тютюнника. Крім того, тут зберігалися книжки та документи Ю. Тютюнника – архів Київської дивізії, документи і фінансова звітність Партизансько-повстанського штабу. У липні-серпні 1923 р. зазначені документи були вивезені до УСРР. Дружина – Семанюк (Карп'юк) Наталія.

загальну. Для того я дав уповноваження Йосипові. Тобі треба з ним поговорити.

Що до ідеології і тактики, то я спинився на „Заграві”⁸² (виходить зараз у Львові під редакцією Донцова⁸³), в котрій я особисто беру найживішу участь. Треба зробити щоби „Заграву” читали по всій Україні. Ти повинен zorganizувати для неї підписку на Волині, а наперед усього для себе її виписати. „Заграда” має зверху нужденний вигляд, але більша кількість передплатників зробить і вигляд кращим. Про свою роботу тут напишу другим разом. Лист свій посилає на адресу Romania, jud Hotino, Chelmenți, sat Niegoreni, Tarach „N”.

Пиши! Твій Юрко.

⁸² „Заграда” – двотижневик, який друкувався видавничою спілкою „Заграда” у Львові в 1923-1924 рр., друкований орган Партії національної роботи (революції), за якою стояла УВО. Відповідальним редактором часопису був Володимир Мартинець, фактичним редактором – Дмитро Донцов. У „Заграві” співпрацювали О. Коберський, В. Кучабський, М. Матчак, М. Топольницький, М. Погорецький. Статті у „Заграву” надсилав також Ю. Тютюнник (під псевдонімом Юртик). У квітні 1923 р. Ю. Тютюнник стверджував, що „Заграда” має перетворитися на загальноукраїнське друковане видання, де б викривалася ідеологія і тактика української національно-визвольної боротьби, а згодом – на друкований орган „ВВР”. На сторінках „Заграви” відбувалося формування основ українського націоналістичного руху.

⁸³ **Донцов Дмитро** (1883-1973) – громадський діяч, публіцист і літературний критик, родом із Мелітополя. Член РУП і УСДРП. Внаслідок репресій з боку царської влади виїхав за кордон. Відійшов від соціал-демократії, виступав головою Союзу визволення України, очолював Українське пресове бюро в Берліні. За часів Гетьманату – голова Українського телеграфного агентства (1918 р.). У 1919-1921 рр. – член української дипломатичної місії в Швейцарії. Негативно оцінював Варшавський договір між УНР та Польщею. Від 1922 р. мешкав у Львові, був редактором „Літературно-наукового вісника”, часопису „Заграда”, „Вісника” (1933-1939 рр.). У 1923-1924 рр. разом із УВО створив Українську партію національної роботи (революції), яка невдовзі розпалася. У серпні-вересні 1923 р. Ю. Тютюнник намагався залучити Д. Донцова до роботи „ВВР” і розглядали можливість перетворення журналу „Заграда” на друкований орган „ВВР”. У 1926 р. Д. Донцов видав працю „Націоналізм” у якій викладено ідеологію українського націоналізму. Критично відносився до діячів УНР та українських політичних партій соціалістичної орієнтації. На початку Другої світової війни (1 вересня 1939 р.) був заарештований польською владою. Після 1947 р. жив і працював у Канаді, де й помер.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 4.

№ 66

Лист Юрія Тютюнника

до Пилипа Евина

19 квітня 1923 року

Кишинів, 19/IV 923 р[оку]

Високоповажний Пане Докторе!

Ніяк не міг подати Вам мою адресу до нинішнього дня, – прошу вибачити мені за те.

При особистім побаченню з Вами Ви висловили ласкаво свою думку про те, що на розправі моя присутність є бажаною. Отсим смію повідомити, що така присутність може наразити мене на деякі неприємності, а можливо матиме також наслідки. Перше, що Д[октор]р Георгієвич узнав (не знаю від кого) дійсну ролю, яку відіграла в свій час його ресторація і розуміється мою ролю взагалі; друге, це перебування моє тут і конечність моєї поїздки до Царгороду в найкоротшім часі, про що [...] клопочу.

Смію просити ВП Доктора повідомити мене про Ваше рішення відносно моєї присутности на розправі, а також тривалість останньої.

Остаю з правдивою до Вас, Пане Докторе, повагою.

Юрій Крижанівський.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 1 зв.

№ 67

Лист Юрія Тютюнника

до Віри Тютюнник

20 квітня 1923 року

Ч[исло] 5 Кишинів. 20/IV 1923 року

Кохана Вірусю!

Вже другий день я в Кишиніві. Був у мами Юрія Отмарштейна і в Елени Миколаївни з візитом. Вони й досі не втішилися, та мабуть і не втішаться ніколи. У Ел[ени] Миколаївни минулою осінню вмер тато, а зараз вона вартує коло своєї тітки старенької і також хорої. Матеріальний стан п.п. Отмарштайн кепський, хоч і мають сяке-таке майно, знайомих, родичів. Шукав Пирогіва, але не знайшов за вчорашній

день. Зате узнав адресу і зараз чекаю його до себе. Стрінувся з Василем Поплавським – старий мій знайомий, патріот і дуже порядна людина.

Потроху орієнтуюся в новій для мене країні. Румини відносяться добре. З Чернівців мені дали чоловіка для допомоги, і я сам не ходжу і не їзду. Тут все дешевше, ніж у Польщі. Тепло дуже. Вже зеленіє потроху дерево.

Послав тобі гроші через Вп. Д[окто]ра Семанюка – 500.000 марок. Чи одержала? Чи хватить на місяць? Другим разом напевно сам привезу гроші. Як здоров'я твоє і дітей? Пиши по адресі на „Tagachá”.

Передай привіт п.п. Семанюкам, Добрянським і д[окто]ру Білецькому. Дай їм усім мою адресу, може захотять написати що небудь.

Цилую тебе і дітей. Завтра їду назад до Чернівець.

Твій Юра.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 7.

№ 68

Лист Юрія Тютюнника
до Григорія Заярного
20 квітня 1923 року

Чернівці 20/IV 1923 р[оку]

Дорогий Грицько!

Гадав, що побачуся з Вами, але приїхав один К[узьменко-]Тит[аренко]. Він Вам передасть більше важні новини на словах. Побувши в Румунії два тижні, я вже вспів зорієнтуватися і зараз надавлюю відповідні педалі. Вважаю, що все буде гаразд.

Зараз їду на побачення з Донцовим, Добротворським і ще де з ким. Знову таки й там треба особисто дати директиви, обговорити деякі справи.

Дуже бажано побачитися мені з п[аном] Д. Через К[узьменка]-Тит[аренка] передаю йому листа і деякі питання на які прошу відповіді або через Вас або через кого іншого, коли п[ан] Д. не може відлучитися для побачіння.

Передаю до Київа примірник своєї книжки і „Заграву” (зараз немаю нічого більше), але до 15/VI матиму більшу кількість літератури. Це буде духовний зв'язок поміж активними елементами літератури. Це опинилися по двох боках границі, яка пошматувала Україну. В цій справі К[узьменко]-Т[итаренко] вже знає мої ширші погляди.

Буду чекати Вашого приїзду, тоді будемо говорити. Інформації від Вас підбадьорююче впливають на мене і дають мені базис для моєї роботи тут. Не пишу Вам багато, бо все має К[узьменко]-Т[итаренко] передати на словах особисто.

Прощу вітати всіх наших фашистів.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 23.

№ 69

Лист Юрія Тютюнника

до Ігора Дуткевича

22 квітня 1923 року

Кишинів 22/IV 1923 р[оку]

Дорогий Ігоре!

Сьогодні вечером виїжджаю до Чернівців, де буду о 14 ½ годині ввечера. Не можу зараз заїхати до Нагорян. Тому прошу приїхати до мене в Чернівці – адресу знайдете у п[ана] Моріца. Коли є хто небудь звідтіль – привозьте.

Тут все гаразд. Потрохи налагоджується все.

Привіт всім Вашим, іже в Нагорянах.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. . – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 2 зв.

№ 70

Лист Юрія Тютюнника

до Павла Бондаренка

23 квітня 1923 року

Чернівці 23/IV 1923 року

Дорогий куме Павле Івановичу!

Певно Ви вже знаєте, що я щасливо перебрався сюди з Польщі (це зробив ще 15 б[іжучого] м[ісяця]). Почуваю себе добре. Не знаю лише, як моя родина. Я послав їй трохи грошей, але ще немаю повідомлення, чи одержала.

Був я в Кишиніві. Бачив Пирогіва, Очеретька (він вже там) і ще декого. В Кишиніві мається наша артіль, котра працює (обслуговує) залізничу станцію. На чолі тої артілі стоїть п[ан] Бережний, людина енер-

гійна і здібна, хоч трохи і занадто самовпевнена. Говорив я про працю для Вас і для п[ана] Климача⁸⁴ в тій артелі. Праця є буде (вісовщиком або що) – праця напівінтелігентна. Климач списався із Пирогівим і Христом-Богом просить вирвати його з таборів. Треба це зробити. Спишіться, будь ласка, з Климачем (у Щипіорно) і визнайте, чи може він приїхати без нашої допомоги до Снятина. Коли ні, то що йому треба, щоби він міг доїхати. Майте на увазі, що документи звичайно перевірять лише на лінії Коломия – Снятин. Гадаю, що від Коломиї можна було би їхати і не залізницею. В допомозі став би Грицько Лисенко. Подумайте добре, спишіться з Климачем і повідомте мене. А я тимчасом вживаю заходів, щоби Вас тут забезпечить документами. Пишіть по адресі: Romania, Chelmenți, jud Hotin, satul Niegoreni, Tarach „N”.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 10.

№ 71

Лист Юрія Тютюнника
до Григорія Лисенка
23 квітня 1923 року

Чернівці 23/IV 1923 року

Дорогий Грицьку!

Тільки-що повернувся з Кишиніва. Їздив туди для ознайомлення з тамошніми обставинами і нашою братією. Виніс враження, що можна робити – є люди, тільки всі роспорошені, часом розчаровані... Мій приїзд, здається вніс певний здвиг – люди побачили і почули, що є ще надії... принаймні на боротьбу, а за боротьбою йде перемога. Дух мій бодр, хоч плоть і немощна, бо, починаючи від 14 б[іжучого] м[ісяця] я весь час в рухові, що після мого „відпочинку” в Саджавці не може не відбиватися на стані мого фізичного Я. Проте сподіваюся швидко налагодити і своє особисте життя.

⁸⁴ Климач Юрій (рр. життя невідом.) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. Учасник Першого Зимового походу Армії УНР. У 1920 р. – командир 29-го куреня 10-ї стрілецької бригади 4-ї Київської дивізії Армії УНР. Наприкінці 1920 р. інтернований у польських таборах. Учасник Другого Зимового походу у складі Волинської групи Української повстанчої армії. Отримав поранення у бою за Коростень 7 листопада 1921 р. Автор спогадів.

Поміж иншого стрінув я в Кишиніві п[ана] Поплавського. Є то мій старий знайомий і порядна людина. Напевно, і Ви його знаєте. Він приймає активну участь в нашій роботі. Зараз він є директором філії Герmano-Альпійського торговельного т[оварист]ва на Басарабщині. Централя того т[оварист]ва знаходиться у Відні і являється торговельною частиною „Вінер-Меркантиль Банку”. Кишинівська контора має свої агентури в багатьох місцевостях Румунії і працює в найтіснішому контакті зі Центральним Бесарабським Кооперативним союзом і використовує сітку кооперативів для продажу фабрикатів і скупки сирівців. Особисто я гадаю, що згадане торгово-пром[ислове] т[оварист]во може стати нам на допомогу (така думка і бажання і в п[ана] Поплавського). Але для того треба, щоби воно навязало звязки з нищими Кооперативами в Галичині та на Волині, а також із торговими фірмами (українськими). Пишу про це Вам тому, що сподіваюся Вашої допомоги. Дуже прошу Вас переговорити в цій справі з Вп. Климом Стефанівим⁸⁵. Можливо, що „Добробут” зацікавиться цією справою. Тоді справу можна буде поставити на практичний шлях і звязати його безпосередньо с Кишинівською конторою „Герм[ано]-Альпійського т[оргово]-п[ромислового] т[оварист]ва”.

Назване товариство може доставляти (робити операції) з такими товарами: овес, кукуруза, ячмінь, голандський сир, мука „Люкс” (вищого гутанку) – 10 вагонів місячно, фрукти сирі, консервовані і сушені, вина, виноградний сок „Муст”, яблука, груші, виноград, кавуни... З 1 червня можуть дати до 500 штук скота (худоби). Опріч того можуть бути випадкові операції.

Налагодження торгових операцій поміж Кишинівим і Коломиєю чи Львовом значно полекшило б мені зносини з Вами як з організаційного боку, так і з формального.

Дуже прошу, щоб [...] відповідь.

Пишіть, що є доброго і недоброго у Вас. Прошу передати мій щирий привіт В. п.п. Стефанівим.

З повною до Вас повагою, Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 9–9 зв.

⁸⁵ Стефанів Клим (рр. життя невід.) – рідний брат Гната Стефаніва, директор школи в с. Яблуньки Богородчанського району Івано-Франківської області, співзасновник Української соціалістично-радикальної партії.

№ 72

Уривок з листа Юрія Тютюнника
до Йосипа Добротворського
23 квітня 1923 року

Чернівці 23/IV 1923 р[оку]

Дорогий Йосипе Михайловичу!

Тільки що повернувся з Кишиніва; бачив Пирогіва... Очеретько (він уже там) в Кишиніві, і ще де кого. Здається, що будемо робити і матимем успіх – потрібна упертість.

Бачився з Поплавським. Він зараз директором філії „Германо-альпійського торгово-пром[ислового] т[овариства]ва в Кишиніві, централія згаданого товариства знаходиться у Відні і уявляє собою торговельну частину „Вінер-Меркантиль Банку“. Для нас було би дуже корисно, коли б назване т[овариство]во мало безпосередні зносини (при нашій допомозі)з Польщею. Гадаю, що таку пропозицію (про торговельні операції) можна зробити т[овариству]ву „Мельма“. „Германо-альпійське т[овариство]во” може поставляти до Неполоковець (має дозвіл вивозити): овес, кукурузу, ячмінь, голандський сир, муку „Люкс” – вищий ґатунок (до 10 вагонів місячно), фрукти (сирі, консервовані та сушені), виноградний сок, вина, виноград, кавуни, після 11 червня може вивезти 500 шт[ук] худоби. Опріч того назване т[овариство]во має завдання обурудувати і будувати фабрики. Провадить і випадкові операції. Переговоріть в цій справі з „Мельмою” і, коли буде її згода навязати зносин (показати, що саме цікавить „Мельму”), такі можна буде звязати їх безпосередньо з Кишинівською конторою. [...]

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 12.

№ 73

Лист Юрія Тютюнника
до Йосипа Добротворського
28 квітня 1923 року

Чернівці 28/IV 1923 р[оку]

Дорогий Йосипе!

Одержав листа Адама з Вашою припискою. Адам буде потрібний мені тут як секретарь. Гадаю, що він згодиться працювати зі мною, матеріальну сторону його перебування тут я забезпечу – власне, організація забезпечить. Він мені потрібний, як повітря, тому прошу напи-

сати йому про моє бажання, щоби він не виїзжав на Захід. Особисто я буду через кілька днів у себе дома – в доктора Семанюка. Бажано нам побачитися і то обов'язково.

Отже, я зроблю так. Як тільки приїду до д[окто]ра Семанюка, зараз же телеграфую Вам через Ів[ана] Захаровича, щоби Ви приїзжали. Виїзжаючи зі Львова до мене, захопіть у д[окто]ра Донцова все, що він знайде потрібним передати мені. Дуже хотів би я, щоби до того часу Адам уже мав документи для виїзду з Польщі – можливо, що його я міг би зі собою забрати. У всякому разі прошу зписатися з мною у цій справі.

Маю зараз у себе Кузьм[енка]-Титаренка. Вони черті справді міцно там вчепилися – матеріалу сила! Через декілька днів матиму портфель з документацією дипломатичного кур'єра „С.С.С.Р”, в якому поміж іншими є і таємні інструкції про порядок агітації нашої еміграції та інтернованих козаків. Цікава річ, га? Грошей мені більше не привезли, але з другим кур'єром обіщають прислати.

Чергового листа шліть на адресу Д[окто]ра Семанюка.

Вітайте Ів[ана] Захаров[ича] і всіх наших.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 14.

№ 74

Лист Юрія Тютюнника

до Ігора Дуткевича

24 квітня 1923 року

Чернівці, 24/IV 1923 року

Дорогий Ігоре!

Переправте будь ласка, як найшвидче п[ана] Воробкевичь-Коріненка, бо він повинен повернутися до 1/IV ц[ього] р[оку]. Григорошука теж переправте, але не одночасово з Воробкевичом. Зв'язків йому не треба ніяких давати, нехай тільки йде просто до Кам'янця і там тільки зявиться до влади. Коли він там улаштується, тоді нехай зв'яжеться з Вами безпосередньо.

Ваш Юрко.

24/V 1923 р[оку].

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 15.

№ 75

Лист Юрія Тютюнника
до Миколи Григорощука

24 квітня 1923 року

Вп. Пане Григорощук!

Вас переправить п[ан] Тарах на той бік. Зв'язків Вам не треба ніяких, бо невідомо, де Ви влаштуєтесь. Вам треба дійти до Кам'янця і там зв'яжитесь в Комісаріат – скажете, що втікли з Польщі. Вам повірять. Найкраще буде, коли Ви влаштуєтесь де небудь на польській границі, як ми говорили. Потім тільки зв'яжіться безпосередньо через Тараха зі мною. Передаю Вам 200 леїв.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. -Т. 32. – Б. 2. – Арк. 15.

№ 76

Лист Юрія Тютюнника

до Ігора Дуткевича

25 квітня 1923 року

Чернівці 25/IV 1923 року

Дорогий Ігоре!

Власне Вам особисто треба буде приїхати лише в тому часі, коли прибуде Грицько, або хто небудь від нього. Я так і мав написати в листі, але написав щось інше.

В Кишиніві всіх бачив. Там потроху налагоджуються відносини. До Кишиніва приїхав з Болгарії Очеретько.

Чимало відомостей привіз про Врангелівців і про роботу большевиків на Балканах.

Ваш Юрко.

P.S. Від Олійника одержав – 800 леїв.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. -Т. 32. – Б. 2. – Арк. 3 зв.

№ 77

Лист Юрія Тютюнника

до Ігора Дуткевича

26 квітня 1923 року

Чернівці 26/VI 1923 р[оку]

Дорогий Ігоре!

Я мушу знову виїхати не надовгий час із Чернівців. Повернусь назад 10/VI. В екстрених випадках шукайте мене в Снятині – Народна Торговля⁸⁶ через Дишлевського або д[окто]ра Білецького.

Після 10/ VI напевно приїду в Нагоряни, але знаєте лише Ви про те – не всі коло Вас уміють мовчати.

Коли б до Вас приїхав Бондаренко прошу перетримати його до мого приїзду, але сподіваюся стрінути його ще в Польщі і направити просто до Кишиніва.

Коли приїде кур'єр, то все, що він привезе для мене, нехай залишає у Канюка⁸⁷ – Bal strada 15; на ту адресу посилайте і листи, добавляючи перед його іменем букву N.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 18 зв.

№ 78

Лист Юрія Тютюнника
до Віри Тютюнник
28 квітня 1923 року

Чернівці, 28/IV 1923

Кохана Вірсю!

Напевно сидиш собі коло вікна, на малих діточок дивишся і думаєш: „покинув мене Юрко – авантюрик він... не кохає” і тому подібні катзна які думки крутяться в твоїй мнітельній голівці. А я скучаю. Роботи по горло. Просто горю від роботи. А підведу голову, гляну по своїй

⁸⁶ „Народна торгівля” – українське кооперативне торгівельне підприємство, яке діяло в Західній Україні впродовж 1883-1939 рр. На початковому етапі діяльності „Народна торгівля” займалася об'єднанням сільських і мало-містечкових крамниць, підготовкою персоналу, організованою закупівлею товару з перших рук. З 1907 р. кооператив змінив свій статус і став Союзом Торговельно-Господарських Свілок для об'єднання краще організованих громадських крамниць, які були при церквах, читальнях "Просвіти" тощо. У міжвоєнний період „Народна торгівля” вклучилася в міжнародну торгівлю. У 1939 р. радянська влада націоналізувала майно „Народної торгівлі” і вклучила її організацію в радянську торгівельну систему.

⁸⁷ Канюк – знайомий Ю. Тютюнника, через якого генералу передавалася ко-респонденція.

кімнаті в оселі, піду обідати до ресторації – нема рідного і близького. Через декілька днів збираюся до тебе приїхати.

Тут все добре, все гаразд. Тільки час потрібний щоби остаточно здобути документи на приїзд сюди цілої нашої родини. Будучи в Кишиніві, я підготував дещо для того, щоби перевезти тебе з дітками до Лиману (Чорне море) на курорти. Ходить лише про документи, а матеріально я здається стоятиму міцно. Зараз у мене Кузьм[енко]-Титар[енко]. Привіз він силу цінного матеріалу, силу інформацій. Гроші для мене придуть зі слідуючим кур'єром.

Я передав до Кам'янця, Василеві Ів[ановичу] Левицькому просьбу повідомити мене про твою роботу. Можливо, що там знають про неї.

Передай привіт всім, але про можливість мого приїзду не говори – не треба.

Цілую. Твій Юра.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 18.

№ 79

Лист Юрія Тютюнника
до Юрія Пирогіва
16 травня 1923 року

Чернівці 16/V 1923 р[оку]

Дорогий Юрко Панасович!

Вчора вечером приїхав до Чернівців одержав обидва Ваші листи. Грицько повинен був приїхати теж вчора, але нема – може сьогодні буде.

Бачився я з Добровольським, Донцовим і всіми, кого треба було бачити. Ніби то все гаразд – помалу, але посовуємося вперед. Добротв[орський] знову має працю десь коло Косова (в горах і лісах) і він міцно стоїть серед „галілеїв“, і не буде без хліба.

„Заграва“ (наш журнал) робить своє. Все здорове і молоде схиляється і йде за мною. А чеські „професори“ і „доктори“ навіть не ховаються зі своїм незадоволенням – ми їх залишаємо генералами, але... без армій. Привіз зі собою 100 прим. „Заграви“ (1, 2 і 3 числа) для кольпортажу – коли потрібуєте надішлю, ціна – 8 леїв без пересилки.

Також привіз 250 прим[ірників] своєї книжки „Зимовий похід“. Даю на цензуру, а після піде в продаж; ціна – 50 леїв. Мою статтю до „Заграви“ поляки сконфіскували від початку до кінця, тільки заголовок та підпис „Юртик“ залишилися!

В б[іжучому] м[ісяці] я вислав через кур'єра пакет до Бухарешту – чекаю відповіді. Погано, що я не маю при собі нашої людини. Чекаю на Монтрезора. Він зараз в Берліні, а звідтіль має їхати до мене.

Вітайте Митрохвана Михайлов[ича] і п[ана] Бережного. Бондаренко чекає на Климовича і тоді приїдуть.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 24.

№ 80

Лист Юрія Тютюнника до Ігора Дуткевича 19 травня 1923 року

19/V 1923 р[оку]

Дорогий Ігоре!

Чекав я вчора, що хтось приїде та й не дочекався. Препаршиве почуття – неначе бій провадиться без мене, і я не знаю, що робиться на фронті. Боюся, щоби не трапилося якого лиха. Сьогодні жду Гонората⁸⁸ – може швидко не доведеться говорити з ним.

Хочу знати причину: такого запізнення коли сьогодні не приїждаете, то телеграфуйте на дівізію для „Синього”.

Між іншим сиджу цілком без грошей, бо з Польщі не дали вивезти більше 500 леїв. Коли маєте, пришліть кимсь до приїзду Гриця чи кого іншого.

Я хотів сам їхати до Нагорян, та не можу, бо чекаю відповіді з Бухаресту – певно хтось приїде з Головного штабу (Румунського). А можливо, що мені доведеться їхати до Бухаресту, але з поїздкою я все ж почекаю, поки приїде хтось з того боку. Чому Ви не подали адреси того старшини (гарматника, що був у нашій армії)? Через нього я десь би влаштувався на приватному помешканні і дешевше вчетверо було би і краще, ніж в готелі.

Григорошук нехай почекає у Вас до приїзду когось з того боку.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 21.

⁸⁸ Гонора де (ймовірно він же Гонорит, Гонорат) (рр. життя невід.) – французький консул в Румунії, майор французької армії. Очоловав резидентуру французької розвідки в Чернівцях. Координував проведення розвідки на користь Франції на території радянської України. ДПУ через „ВВР”, передавали Де Гонора фіктивні „розвідувальні матеріали”.

№ 81

Лист Юрія Тютюнника
до Віри Тютюнник
24 травня 1923 року

24/V 1923

Кохана Вірусю!

Ти мені простиш (бо хіба Вірусю не простить мені чого?), що я затримався з листом. Чекаю і до цього часу відповіді. Всі на дуже добрій дорозі, а відповіді чекаю з дня на день. Приїхав Заярний, а з ним ще один панок, той, що торік приїзжав кур'єром до Львова. Передаю для альбома їхні і свою картки.

Сьогодні або завтра вибіраюся з готеля на приватне помешкання – коштуватиме життя вчетверо дешевше, ніж в готелі і краще буде. Помешкання для цілої родини (2 кімнати і кухня), тож не тяжко буде знайти. В цьому місяці в мене залишиться тисяч шість леїв запасу, так що із матеріального боку я потроху забезпечуюся. Для цілої роботи тут доведеться витратити 5–6 тисяч леїв місячно – розуміється, живучи по людськи з обслугою і т[ому] п[одібним]. Гадаю, що я матиму згодом вчетверо або впятеро більшу сумму, але лише тоді, як одержу відповідь.

Ти терпи і не журися – швидко будемо вкупі. Олі купи мештики, і взагалі вдягни її. Коли тобі потрібні гроші, то я надішлю.

На днях їхатиме до мене Павло Іванович і заїде до тебе.

Та й на тебе я серджуся, бо послав тобі листа ще 15 б[іжучого] м[ісяця], а й досі не маю відповіді. Моя нова адреса зазначена на конверті (ззаду). Як здоров'я?

Цілую, твій Юра.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 26.

№ 82

Лист Юрія Тютюнника
до Йосипа Добротворського
24 травня 1923 року

24/V 1923 р[оку]

Дорогий Йосипе Михайлович!

Сиджу і чекаю відповіді, після якої сподіваюся на краще, хоч і зараз не погано. Зараз у мене Гриць Заярний – вітає Вас.

Відносно переїзду доктора, річ дуже проста, аби він лише добрався до Неполоківцевої, а тут я все зроблю і буде в цілковитій безпеці. Техніку переїзду знає Дишлевий і йому ця справа (для всіх) доручена мною.

Кузм[енко]-Титаренко шарпнули по дорозі, але він вибрався із безпеки і зараз відпочиває.

Поміж іншим там „Gazeta Poranna” і т[ому] п[одібне] сміття по чийсь команді галасували про масові повстання на Україні – брехня. Вони можуть бути, але тільки по наказу...

До цього прикладаю з приводу „повстань” комунікат у вигляді листа до редакції. Прошу порадитися з доктором в якій саме газеті чи журналі вмістити його, щоби найкраще втерти носи смаркачам, що галасують через „Gazetu Porannu”.

По одержанні відповіді, Вам певно можна буде вже й не сидіти в горах.

Вітайте від мене доктора і всіх.

Ваш Юрко.

Адреса: Romania, Cernauti, Bals strada №. – . N. Wladimir Kaniuk.

Більше не добавлять ні слова.

Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 27.

№ 83

Лист Юрія Тютюнника

до редактора газети „Gazeta Poranna”

24 травня 1923 року

Вельмишановний Пане Редакторе!

Неначе по чийсь команді „Gazeta Poranna”, а за нею й інші органи польської преси почали містити повідомлення про масові повстання на Україні проти Росіян.

В інтересі правдивої інформації українського громадянства, прошу Вас видрукувати в низше подане повідомлення.

Всі відомости, подані пресою на протязі останніх місяців про масові протиросійські повстання не відповідають дійсности – такі повстання припинені до слушного менту.

Боротьба проти окупантів тепер провадиться лише невеликими партизанськими загонами і терористичними гуртками. Ціллю цієї бо-

ротьби є систематичний підрив окупаційних сил: економічної, фізичної, моральної та політичної.

Стан організації українських мас в сучасний мент доведений до такого ступеня, що провокація несвоечасного вибуху масового повстання з будь чийого боку є викличною.

З повною до Вас повагою,

Юрко Тютюнник.

24 мая 1923 року.

P.S. Всі органи української періодичної преси прошу в передрук звіт-домлення.

Юрко Тютюнник.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 29–29 зв.

№ 84

Лист Юрія Тютюнника до Павла Бондаренка 24 травня 1923 року

24/V 1923 року

Дорогий Павло Івановичу!

Кидайте к бісу свої Дебеславці і виїзжайте сюда. Праця для Вас в Кишиневі є, і там Вас чекають. З документами якось буде – зробимо. Ще оден панок ішов до мене і приїхав до Чернівців без затримки. Чим же Ви гірше всіх? Можна й річі найбільше потрібні взяти зі собою (білизну, одержу і т[ому] п[одібне]), але щоби могли легко нести в руках. Техніку „ходження” знає Дишлевий, котрому я доручав цю справу. Його адресу визнаєте у Віри Андріївни. Коли буде у Вас леїв сто або двісті на дорогу той добре, більше дістанете тут у мене; коли ж і того не буде, то якось буде білет до Чернівців коштуватиме леїв з двадцять всього. По прибутті їдїть просто до мене („Петрович” – псевдонім), розуміється, коли Вас не приведуть під ескортою. В остатньому випадку просїться до бюро II дівізії 8-ї; посылайтеся, що Ви по справі приїхали і Вас знають „Петрович”, „Тарах” і „Попов”.

Зараз у мене Заярний – вітає Вас. Словом „Смело ребята вперёд...” і буде все гаразд. Само собою, що коли матимете більше грошей, то краще, але де їх Вам там узяти? Тут щось роздобудемо.

Вітаю п.п. [...].

Адреса моя на конверті.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 31.

№ 85

Лист Юрія Тютюнника

до Юрія Пирогіва

26 травня 1923 року

Чернівці 26/V 1923 року

Дорогий Юрко!

21 б[іжучого] м[ісяця] послав я Вам телеграму, в якій прохав приїхати негайно до мене. Треба було комусь поїхати від мене до Бухаресту і я вибрав Вас.

Не дочекавшись Вас, полагодив справу в інший спосіб. Могли й з Гр[игорієм] Заярним бачитися, бо він до сьогоднішнього дня чекав у мене на Вас.

Справа з відповіддю мені трохи затримується, хоч загалом все на добрій дорозі. Написав Бондаренкові, щоби приїзжав, і він на днях буде у Вас (але без грошей!). Ні з ким у Кишиніві не буду говорити, поки не одержу відповіді з Бухаресту. Не надавайте занадто великого значіння невиясненості Вашого становища – коли б там у Вас навіть лопнуло все, то найдемо Вам роботу в іншому місці. Але тримайтесь, щоби не лопнуло, поки я вчеплюся міцніше.

Листи Ваші одержав. Що значить „він (Митрофан) других поглядів”. Як Ви живете? Мацієвич напевно довідався про можливість мого приїзду від Гуцуляка, бо я переїхав границю лише 15/IV, у Вас був 18/IV, а він датує своє письмо 16/IV і вітає мене „на новому місці”. Сьогодні виїзжаю до Коломиї і звідтіль дякую його за привітання (напишу, що приїхав зі Львова до Коломиї!) 10/VI буду назад у Чернівцях. Пишіть мені по адресі, що зазначена на конверті.

Чомусь мені не пише Поплавський...?

Вітайте Митрофана і всіх!

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 32.

№ 86

Лист Юрія Тютюнника
до Ігора Дуткевича
11 червня 1923 року

11/VI 923 р[оку]

Дорогий Ігорь!

Коли до Вас зявиться Грицько, або хто небудь від нього, то передайте (негайно) мого листа йому.

До Чернівців приїхав 10/VI. Дуже було би бажано мені особисто з Вами побачитися (негайно), та в Нагоряни я їхати не можу, а Ви не знаю, чи можете відірватися звідтіля хоч на день.

Вітаю Вас і всіх!

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 4. – Арк. 12.

№ 87

Лист Юрія Тютюнника
до Дмитра Донцова
15 червня 1923 року

Чернівці 15/VI 923

Шановний Пане Докторе!

Отже посилаю Вам дві коротеньких статті – не спромігся на більше.

Поки що нічого нового нема. Ні з ким не бачився – чекаю. Як що прийдуть, буду у Вас коло 30 б[іжучого] м[ісяця] В Болгарії каша, не знаю, що з того буде.

Мені здається, що ми все ще не попадаєм в „ногу” з подіями – тягнемся в хвості. А кортить піти в голові. Чи Добротвор[ський] є вже у Львові? Може має що небудь від Монтрезора, хай напише.

Вітаю, Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Б. 2. – Арк. 33.

РОЗДІЛ 2

ЛИСТИ ДО ГЕНЕРАЛА ЮРІЯ ТЮТЮННИКА ПІД ЧАС ЙОГО ПЕРЕБУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ (1921 – ПЕРША ПОЛОВИНА 1923 рр.)

№ 88

Лист Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

14 травня 1922 року

Високий пане Генерале!

Сьогодні дня 14/V 22 прибув тут п[ан] полк[овник] Й. і пор. Ш. На жаль не могли оба пани перейти на пости і перекопати ся особисто в моїй роботі і всіх людей.

В останній час відношення Румин до нас заострило ся через те, що місія наша в Букарешті зовсім нічого не робить, а коли що робить то все нам на шкоду. Думаю зрозумієте мене. Завдяки мої посади я зумів зібрати около 30 хлопців, котрі готові в кожній порі і на все.

Матеріально життя сяк так.

Поява п[ана] Полк[овника] тут є для мене і цілої братії велика утіха і підтримка моральна.

Пане ген[ерале], я і всі хлопці виконують накази тільки Ваші і абсолютно ніколи противного не буде.

Мій район Хотин–Ратниця. Всюди свої люди.

П[ан] ген[ерал] Гулий нич не робить, каже пізнійше.

Зв'язки є. Людей наших до сих пор не відкрили і не відкриють. [...] де скільки можна.

Прошу о зв'язки оскільки се потрібно для служби і сталий зв'язок. З п. пп. Пироговим зв'язок є, але й з Букарештом боюся, що небудь спільного мати, бо там щось страшне – окрім інтриг більше нич.

На всегда послушний,

Пор[учник] Гоцуляк.

14/V 22.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 2–2 зв.

№ 89

Лист Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

12 червня 1922 року

Вітання ген[ерале]!

По прибуттю до Ч[ернівців] я моментально вислав телеграму і письмом для п[ана] Жук[івського]¹, де пояснив йому як приїхати сюди. Усе офіційно, але придержуюся строго вказівок поданих в листі. Прошу Вас наказати п[ану] Жук[овському], щоби не виговорив ся.

Наші хлопці дуже утішили ся поданими інструкціями тільки коби якнайскорше до діла.

Сьогодні одержав від п[ана] Пирогіва листа, в котрім він скаржить ся на своє материяльне становище і покликується на розмову з п[аном] Добротв[орським] на кордоні. Я ніяк йому помогти не можу, а справа вимагає, щоб він там сидів.

Оскільки можливо прошу через п[ана] Жук[овського] передати хоч би яку небудь суму для нас розумієть ся за зв.ом. Для моїх хлопців також дещо потрібно.

Поможіть нам, а ми Вам. Материяльна поміч необхідна.

Положення тут [...] рум. влади до мене і всіх людей дуже покращало завдяки своєму начальнику котрий в тій справі їздив спеціально в Букарест.

З другої сторони до сих пор ніхто ще не приходив і я сумніваюсь чи буде хто, – я тому прошу ще раз о відповідні зарядження.

Чорненко є сейчас у мене, відки іде на другу сторону.

Між Стефанівим², Чорненком з одної сторони, а ген[ерал] Гул[ий] і

¹ **Жуківський Андрій** – він же Палій-Сидорянський Михайло.

² **Стефанів Гнат** (1886-1949) – український військовий діяч, полковник УГА і Армії УНР. Народився у с. Топорівці на Станіславщині (нині Городенківський район Івано-Франківської обл.). Перебував на австрійській військовій службі. Учасник Першої світової війни, командир роти 35-го Золочівського австрійського полку. У 1915 р. потрапив до російського полону. У 1918 р. повернувся до Галичини. Брав участь у встановленні української влади в Золочеві в листопаді 1918 р. У листопаді-грудні 1918 р. – начальний командант УГА. Навесні 1919 р. виїхав до Наддніпрянщини, де зголосився на службу до Армії УНР. Влітку-восени 1919 р. – командир запасного куреня 3-ї Заїзної дивізії Армії УНР. Учасник Першого Зимового походу Армії УНР, командир 3-го Окремого кінного полку. У 1920 р. – на військово-дипломатичній службі уряду ЗУНР. Певний час жив в Ужгороді, де опікувався робітничими гро-

Попл[авський] з другої сторони виник інцидент в справі державних грошей около 300.000 лей, котрі нібито витрачені на повст[анську] працю.

Я стараюся все докладно визнати, сообщу Вам.

В Кишиневі полк[овник] Дідученко³ при польській місії, пор[учник] чи сотн[ик] Галущенко⁴ при франц[узській] і сотн[ик] Єміліянів⁵ при рум[унській] владі як розвідчики – мають звязки з другою стороною (Одеса) і не роблять нічого для загальної справи.

По одержанню відповідного наказу від Вас чи повновласти я міг би розшифрувати працю сих панів і коли знайду за відповідним дам їм по Вашому наказу інструкцію для звісної роботи, а також примушу держати звязь через мене з Г. К. (Вами).

Думаю, що їх використати треба, а коли відмовлять ся то я візьму „на заметку”.

В скорому часі я навязу звязки з старшинами рум. таборів, щоби інформувати їх як слід про все, а також красти і кидати туди.

Прошу дуже о зв'язок Дністром.

Роблю заходи для Вашого прибуття.

Послушний пор[учник] Гоцуляк.

Ставка 12/VI.22

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 3–3 зв., 5–5 зв.

мадами з українських вояків. Розглядав можливість повернення до УСРР. Емігрував до Німеччини. Помер і похований в Регенсбурзі.

³ Дідученко (рр. життя невід.) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. Був відповідальним за оперативну роботу Українського бюро інформації, центр якого знаходився спочатку в Бендерах, а згодом в Кишиневі. Бюро утримувалося частково на гроші Уряду УНР, частково на румунські, польські і французькі, які уряди цих держав платили за інформацію про військово-політичне й економічне життя радянської України. Керівник пункту Українського бюро, що розташовувався біля с.Перерите. Учасник Другого Зимового походу у складі відділу Й. Пшонника 18-19 листопада 1921 р.

⁴ Галущенко – представник УНР при французькій місії у Кишиневі.

⁵ Єміліянів (Ємельянов) Ф. (рр. життя невід.) – очолював Українське бюро інформації. Працював з своїми інформаторами на контрольно-розвідувальному пункті в с. Кіцкани через який з Румунії в УСРР переходили агенти до підпільних організацій на Одещині. Учасник Другого Зимового походу у складі Бессарабської повстанської групи (відділ Й. Пшонника), був поранений у бою за Тираспіль. Співробітник місії УНР у Румунії.

№ 90

Лист Михайла Палія-Сидорянського до Юрія Тютюнника
19–20 червня 1922 року

Хотін 20/VI 22.

Дорогий!

Сьогодні одержав твого листа, на який спішу відповідать. Справа, найбільш тебе тепер цікавляча з газетами і матеріалами (а їх тут так багатько і такі для тебе потрібні) ми постараємося тепер і надалі залагодить. Що торкається мене, то я ще пока сидю в Хотині, хотя завтра знову підводою їду до Нагорян (село, яке лежить в 40 верстах вниз по Дністру від Хотіна), де треба де-що зробити. Діло в тім, що большевики тепер (2–3 дні тому назад) обсадили кордон замість гірших пограничних піхотних частин, регулярною кіннотою, формацій 37-38-39 кавполки. Цікаве явище і я спішу його перевірити через своїх на границі в Нагорянах. Цікаво ще і то, що червоні все щось бояться нападу якихось „банд“ з боку румунів. Дивно бігме, що вони шей досі не перестали бояться нас. Читаючи газети, слідючи за направленням їхньої політики приходитьсь константувати: що „на Шіпке – не всё спокійно“. Зараз наприклад бойовим лозунгом у мене є „все за розстрел контреволюціонной партії есэров“. І мушу тобі зазначить що все, починаючи від газет, журналів, листівок і кінчаючи мітінгами, демонстраціями кричить об цьому. Безумовно, це торкається тіки „правоверних“. Червоною стежкою ти скрізь можеш побачить як багатько робітників, селян (гяурів) стає на захист підсудним і в опозицію правовірним. Що торкається українського селянина то для експеріменту над ним для нього видумали новий налог, який состоить в слідуючим: нібито то для голодних, хорих і т.п. Кожний селянин мусить внести таку-то, а таку то сумму (боюсь тобі її називати, бо напевно не памятаю, а ти дізнаєшся з тих газет, яких ми тобі перешлем) і все готове...

Але тут-то проклятий „укр[аїнський] куркуль“ і здесь не все ісполніл. Срок скінчується 1 липня, а „вісти“ камянецькі кричать, що ще жадне село і не почало зносити. Не почал ще збірать збіжжа, як уже по селам розіслані розписи нового продналогу. І бідний дядько, хапаючи себе за голову і накликуючи на червоних сім кіп лиха, все дивиться на Захід і нетерплячи чекаючи „наших“. Одним словом: почва для моєї майбутньої праці буде добра. Надсилаю вирізку статі Лева Троцького в Московській „Правді“. Цікаве те явище, що коли як небудь є яка по-

гроза, то на сцені з'являється всесильний Лева. І тут, в цій статті, неначе так собі помаленьку – ненароком він говорить все-ж таке за те, об чім кричать всі газети – об есэрах. І Бог зна, чи не вийде з цього ще якої небудь катавасії, так як вся червона Росія і Україна пильно слідять за процесом. Проти тебе, аби ти все-ж таки в більш енергійний спосіб „нажав” на Самбірську Ко аби люди як негайно були переправлені до нас. Важно, аби вони зробили розвідку Камянецького сектору і перешли тут в районі Хотіна. Памятай, що справа не чекає. Чим скорше, тим ліпше. Нехай люде будуть холодні голодні, але такі люди, як у нас. Для них всі ці невзгоди великої ролі грати не будуть. Підганяй, кого можна і як можна. Час – гроші. Нехай то для нас буде тепер аксіомою. Коли приїхав Монтрезор, то скажи йому, що я вже от скоро два місяці від него чекаю відповіді. Пиши, що нового там у Вас? Як центр? Що чувати з таборів? Кончаючи лист щиро вітаю тебе, родину і всіх знайомих.

Готовий до всього.

Михайло.

P.S. Пробири там Добр, чоґо він чорт такий косолапий нічого не пише.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 7–10.

№ 91

Уривок з листа Михайла Палія-Сидорянського до Юрія Тютюнника 19–20 червня 1922 року

Хотін 20/VI 22

Дорогий Юрко Йосипович!

Зараз приїхав до Румунії. Настрій дуже добрий, через те, що можу тут орієнтуватись дуже добре. Приїхав і отримав всі документи на де яке життя тут в Хотині, хотя триматься тут жить і дуже трудно (об'явлено осадне положення). В Черновцях отримав всі відповідні інструкції, що до відправлення на той бік (видавала франц[узька] місія). Справа щодо відносного відправлення як скоріше на Україну, залежить від тебе. До тебе як найскоріше приїде цей хлопчик Шолін. Ти мусиш його відправити [...] до табору, аби як найскорше людей, призначених мною відправити на Україну (фамілію людей я даю інструкції до Вовківа). Справа стоїт тут в Румунії надзвичайно добре, і ті[ль]ки окінченне рішення залежить там від Вас.

Оджеж чекаю від тебе як найбільшого напруження сил; я гадаю що ти для мене (а я в цьому зацікавлений) зробиш все. Це мене обходить в тім, аби як найскорше переправитись туди на Україну. Слідует тобі замітити і то, що все це буде залежати як найскорше од того, пока ти заставиш Шоліна як найскорше поїхати за людьми до табору. Маю тобі зазначить, що Шолін дав мені обіцяння, що він буде робить все те, що ти йому накажеш. Для виконання як найскорше всіх наших бажань тобі треба визвати Шол[іна] до себе і дати йому інструкцій. Що до вивезення людей з табору. Все це він зробиє по твому наказові як нехайно. Нагадаю тобі що вся справа буде обстоить тим лучше, чим більше ти йому будеш давати обіцянок. Маю тут багато відправити тобі комуністичних газет, але-ж не маєм фізичної можливости це зробити. Є „економічна жінь” за весь май місяць. Дуже цікаві відомості. Зроби яку небудь звязь зі Снятина, аби забрать весь цей дорогоцінний матеріал з Хотина.

Мушу тобі зазначить, що тут Гуцуляк зробиць все. Ти можеш уявить мою радість, коли я побачив стільки нових газет і документів (остатніх) які для нас можуть грати таку велику роллю. Отжеж справа обстоить тільки в тім, що ніяк без звязку не можна переслати туди до Вас. [...]

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 11–12 зв.

№ 92

Лист Михайла Палія-Сидорянського до Юрія Тютюнника

між 26 червня та 1 липня 1922 року

Коханий!

Тики що повернувся з Нагорян (від Дуткевичів), куди їздив подивитися все на місці, обслідувати Дністер, яке все потрібне для майбутнього. Виніс гарне вражіння. Крім того вислав звідтіль людей для звязку з відділами тамтешніми, які по відомостям оперують в районі Нова-Ушиця – Зіньків – Літін – Летичів. Мислю, що за де кілька днів все це зможем вияснить. Попрошу тебе, аби ти у Бабіча забрав мій чемодан, який я у нього залишив. Передай Бабічу, що переправиться сюди легко. Нехай їде через Снятин. В Снятині нехай зголоситься до учителя укр[аїнської] прив[атної] гімназії Глушко⁶, який його пе-

⁶ Глушко (пр. життя невід.) – вчитель Снятинської української приватної гімназії.

реправить до Чернівців, а звідтіль він без жадних документів зможе проїхати до своїх.

Заярний ще не прибув сюди до нас. Підганять Шоліна і Вовківа аби скоріш робити. Це братія, яка буде робить, аби лиш би ти їх поганяв. Вітаю Віру Андреевну і Олюсю.

Твій Михайло.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 14 зв.

№ 93

Лист Павла Гоцуляка

до Юрія Тютюнника

28 червня 1922 року

Пане ген[ерале]!

Сьогодні одержав Вашого листа і сей час даю відповідь.

Жук. тут – все благополучно. Він вчера вернув із поїздки від Дутк[евича] і сам зараз допише свою критіку.

Неприємна історія із п[аном] Пирогівим, котрого місія й М[ацієвич] стараєся викинути не тільки із дому місії, але із цілої Румунії. Матеріально він страшно бідує, коли ваш лист наспіє в пору буде, то се його виратує від всего.

Прошу писать, або телеграфувать газети його оставили в супокою.

Звязки із інтернованими вже навязані [...] відновлені і всі рвуться туди.

Брак піддержки із місії, та материяльних засобів, а все проче я зроблю (себто легітимації).

Всіх старшин наших находящихся тут [...] по Вашим приказаням коли будут відповідні до того.

Пересилаю Вам копію листа п[ід]полк[овника] Черненка-Чорного⁷,

⁷ Черненко-Чорний Порфирій (рр. життя невід.) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. З січня 1919 р. – помічник командира 1-го Синього полку з господарчої частини Дієвої армії УНР. У 1920 р. – начальник штабу 1-ї Запорізької бригади 1-ї Запорізької стрілецької дивізії Армії УНР. У 1922 р. нелегально їздив у радянську Україну, конфліктував з Гулим і Поплавським з приводу витрати державних грошей УНР, виділених на постанчу справу. Поплавський звинувачував його у крадіжці приватних речей. Подальша доля невідома.

котрого він вислав через мене на адресу місії із берега Дністра перед своїм відходом туди.

Мені здається, що п[ан] Стефанів найменше винен – впрочім розбірайте. Чорний повинен назад осьь вернутись, тоді я притисну його до стінки і зажадаю вияснення точного.

Коли б від п[ана] Мац[ієвича] вдалося що видобути, то тоді не забудьте за нас. Мені потрібно головно на перевіз людей із лягера до берега. Розуміє ся се нам тільки хвилию потрібно, бо опісля ми відробимо.

З другої сторони відомості чимраз гірші, червоні почали нові арешти всеї укр[аїнської] інтелігенції. Утікають багато в Польщу [...]. В ім'я справедливості, культури – зробіть які будь заходи.

В скорім часі їдемо...

Ваш послушний,

Гоцуляк.

28/VI 22

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 13–14.

№ 94

Лист Павла Гоцуляка

до Юрія Тютюнника

1 липня 1922 року

Ставка 1/VII 22

Вп. п[ане] ген[ерале]!

Тільки що одержав листа і сейчас отвiчаю.

Материялу у мене буває всегда дуже багато, передати його до Вас я ніяк не рiшав ся не маючи певного шляху.

Все висилаю до українмагу в Букарест до Геродота⁸, котрий уживає той материял виключно для пропагандних цілий (анти-больш[ьких]) по різних наших часописах. І на днях вислав йому цілий транспорт.

В нелегальний зв'язок покладаю мало надію, найбільше через те, що задалеко. Добре було би в окопах св[ятої] Тройці коли-б Нагліцкый по-

⁸ Геродот (Івашин Дмитро) (1882-після 1944) – відомий журналіст, публіцист, секретар Громадсько-допомогового комітету українській еміграції в Румунії. Тісно співпрацював з середовищем УНР. Зустрічаються згадки про зв'язки Д. Іванишина з румунською розвідкою. Під час Другої світової війни був заарештований.

міг. Ми з Михасем написали йому листа і запросили його до себе на науку, – як приїде то ми його обробим.

Ще є лучший зв'язок через полк[овника] Веняву-Длугошевського⁹ військ[ового] польск[ого] аташе в Букарешті, котрий міг би дати нам спеціального курера, бо тут материялу є дуже багато і власне через те і друге треба за всяку ціну так zorganizувати щоб то колись не лопнуло.

До Снятина мені поїхати можна, але сейчас зовсім не можливо.

Коли буду хоч троха вільний, то зателеграфую і виїду до п[ана] Добротворського.

Снятинського чоловіка коли це той сам, що Михась каже (що на Г.) се людина чесна і наша.

Треба тільки його точної адреси, а я вже відси що небудь зроблю.

Я за всяку ціну буду викликати згідно Вашого вимагання хоч раз у місяць материял, коли не тим, то иньшим певним шляхом.

Коли зателеграфую нехай п[ан] Добр[отворський] їде і чекає мене.

Кричть на Самбірців они нич не роблять!

Пирогіву вислали, що могли, а колиб прийшло йому погано, то поможу. Однак він написав, як вже ми доносили розпучливого листа, що Місія його вигонить із всеї Румунії. Коли Ви Мац[ієвичу] ще о нім не написали, то становище його погане. Прошу написати п[ану] Сікевичу¹⁰

⁹ **Венява-Длугошевський Болеслав** (1881-1942) – генерал дивізії Війська Польського, дипломат, виконуючий обов'язки Президента Польщі, особистий ад'ютант Ю. Пілсудського, поет, лікар, журналіст, в'язень НК (1918 р.), учасник польсько-більшовицької війни 1920 р., протягом 1921 – 1923 рр. – військовий аташе Польщі у Румунії, у 1938 – 1940 рр. – посол Польщі в Італії, з 1941 – на Кубі.

¹⁰ **Сікевич Володимир** (1870-1952) – український військовий та державний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився в м. Тараща на Київщині. Закінчив Київське юнкерське училище (1892 р.). Учасник Першої світової війни, полковник російської армії. З березня 1918 р. – командир 3-го гайдамацького полку Армії УНР. З липня 1918 р. – командир 31-го (23-го) Черкаського полку 8-ї дивізії 4-го Київського корпусу. Під час антигетьманського повстання 1918 р. підтримав Директорію УНР. На початку 1919 р. виїхав до Австрії, де увійшов до складу української військово-санітарної комісії для полонених на теренах колишньої Австро-Угорщини. З 1920 р. виконував обов'язки посла УНР в Угорщині. У 1924 р. виїхав до Канади, оселився у Торонто. Брав активну участь у житті української діаспори. Голова Ради Хреста Симона Петлюри. Автор спогадів.

в Будапешт, що я зможу його господарям продавати постійно відомість про червоних. Їх те інтересує, а „хахли” зароблять. Нехай тим займається угор[ська] воє[нна] місія в Бук[аресті]. Зв'язок нехай пішлють до мене, а п[ана] Сік[евича] прошу написати о тім мені чи, як, коли і що.

Я бідую – головню матеріально і з тої сторони нікого із обіщених не було! –

Чи одержали мого листа, де післав я копію Чорного?

Чи правдою є вістка із „Рідного Краю”¹¹ про Заболотного¹²?

Коли справа фінансова у мене поліпшиться ся я поїду всюди.

Стахів стоїть нам до диспозиції зі всіми хлопцями – і тут гроші...

Ваш поручник Гоцуляк.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 15–16 зв.

№ 95

Лист Василя Поплавського до Юрія Тютюнника

16 липня 1922 року

Таємно

Високоповажний Пане Генерале!

З нашого наказу п[ан] Поручник Гуцуляк зв'язався зі мною, і з сего часу між нами встановлено постійний зв'язок. До свого зв'язок був спорадичний, по мірі потреби.

¹¹ „Рідний край” – щоденна газета. Виходила у Львові протягом 1920-1923 рр. як орган Українського хліборобського союзу, заснованого С. Твердохлібом, згодом Української народної партії (УНП). Редактор – М. Яцків. Продовженням „Рідного краю” був тижневик „Право народу” в Коломиї, орган фракції М. Ількова в УНП.

¹² Заболотний Семен (1894-1922) – учасник антибільшовицького повстанського руху в Україні в 1918-1922 рр. Народився в с. Тридуби на Херсонщині (нині Кривоозерівський р-н Миколаївської обл.). У 1919-1921 рр. – один з найавідоміших повстанських отаманів, що боролися на Півдні України. Під час Першого Зимового походу взаємодіяв з Армією УНР. У липні 1921 р. загін С. Заболотного, що діяв у районі Ольвіопіль-Балта, налічував до 6000 багнетів і шабель, 6–8 гармат, кулемети. Під час Другого Зимового походу повстанський загін С. Заболотного проводив активну боротьбу з більшовиками у зазначеному районі. 7 лютого 1922 р. в с. Фернатія (Ольгопільський повіт) співробітники одеської губернської НК схопили С. Заболотного разом із його штабом. Арештованого С. Заболотного перевезли до Харкова, але він втік і продовжував боротьбу на Поділлі. Вбитий чекістами.

Вашу інструкцію дістав і в окремих примірниках розішлю в райони. В найближчий час 2 – 3 дні в район Нестеренка і в слідуєчи чергу, при надсилці зв'язку до Заболотного – йому.

Представник Місії У.Н.Р. Поплавський.

16.VII.1922. 236.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 24

№ 96

Лист Василя Поплавського до Юрія Тютюнника

16 липня 1922 року

Таємно

Високопованжний Пане Генерале!

Із слів Поручника Гуцуляка я довідався, що Ви із Румунії не діставали жодних повідомлень між тим як рапорти надсилались акуратно: про Тирашпіль, коли не помиляюсь взяв на себе передати п[ан] Лебідь-Юрчик¹³. Далі надсилались поштою. Відомо міні також, що Генерал Гулий по повероті з експедиції теж посилав звіт і прохав вказівок, бо персонально щоб докласти не міг дістати візи. Не одержуючи жадних розпоряджень, я пробував зв'язатися через Лебідь-Юрчика, але без наслідків, далі через Генерала Удовиченка – також.

Представник Місії У.Н.Р. Поплавський

16.VII.1922.237

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 25

№ 97

Лист Василя Поплавського до Юрія Тютюнника

16 липня 1922 року

Таємно

¹³ Лебідь-Юрчик Харитон (1877-1944) – український економіст. За гетьманату 1918 р. – товариш міністра фінансів, за Директорії УНР – директор Державної скарбниці, товариш міністра фінансів (1919 – 1920 рр.). У 1921 р. Працював у штабі Першого повстанського району (очолював Й. Пшонник), брав участь у забезпеченні фінансування штабу Південної повстанської групи А. Гулого-Гуленка. У 1922 р. жив в Румунії, співпрацював з Місією УНР в Румунії. Згодом переселився до Польщі та Німеччини.

Всокоповажа́ний Пана́ Генерале

Маю честь Вас повідомити, що Генерал Гулий в травні місяці відбув на Україну з метою перевірити організації і відшукати засобів для провадження праці. На дванадцятий день, обіхавши лише частину наміченого терену, захорів і мусив слабкий повернутися, аби в більш нормальних умовах лікуватися. По видужанні, 14 червня пішов знову, досі ще не повернувся. По повороті має на меті бути у Вас з докладом.

16.VII.1922.238 Поплавський.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 23–23 зв.

№ 98

Лист Василя Поплавського до Юрія Тютюнника

16 липня 1922 року

Таємно

Всокоповажа́ний Пана́ Генерале!

Генерал Гулий, на випадок встановлення з Вами звязку, доручав міні повідомити Вас про слідуєче: Підполковник Ген[ерального] Шт[абу] Стефанів і Підполковник Чорненко-Чорний із Румунії втикли. Перед тим вони обікрали цілий ряд осіб: у мене вкрадено гетри, золотого годинника і золотого ланцюжка, у Генер[ала] Гулого – бекеша, шапка, 1 піджачн[ий] костюм, 1 візитн[ий] костюм, у п[ана] [...] – квиток ломбарду на охорону річей Шереметевського, по сьому квитку взято 1 візитн[ий] кост[юм] і 1 підж[ачний] костюм. Оден із сих костюмів продано п[анові] Стратієнко (наш старшина) за 800 л[еїв], потім у него же знову позичено і уже безвозратно – 600 л[еїв]. В коміс[ійний] sklep було принесено мого годинника, 1 костюм Гулого і досі висе в коміс[ійному] маг[азині] – запроданий сими панами. Решта річей не відомо де. Ген[ерал] Гулий прохає поступити з сими панами, на випадок їх прибуття до Польщі як належить.

До сього маю честь додати, що постійна гульня та піячення п[ана] Стефаніва, а також та гра в місцевих клюбах та притонах на грубі тисячі, безтактність, викликали як з боку громадянства так і місцевої влади догану організації, був час, коли військова влада хтіла зарештувати і вислати; нарешті се спричинилось до розколу серед нашої кольонії.

П[ан] Лебідь-Юрчик за час перебування тут мав можливість де в чому сам переконатися і по мому проханню, а також із власної ініціативи мав попередити Вас.

Сотник Василюк¹⁴, який властиво на своїх плечіх ніс усю роботу штабу, давав інформації ще торік нашому послу про повну і шкідливу бездіяльність панів підполковників і навіть міні невідомо чим викликане, але останнім Василюком не виконане розпорядження спалити архів.

Стефанів передав Генералу грошове справоздання в такому хаотичному стані, що досі не приведене до порядку. Генерал Гулий, по повероті, має на увазі усі документи і звіт перзонально передати в Ваш штаб.

З глибоким поваж[анням] Поплавський.

16.VII.1922.239.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 20–21 зв.

№ 99

Лист Василя Поплавського до Юрія Тютюнника
16 липня 1922 року

Таємно

Високоповажний Пане Генерале!

До мене 12.VII прибув зв'язок сотн[ика] Нестеренка і привіз рапорт:

У.Н.Р. Командуючий партизан[ської] І округи 4 „липн[я]” 22 р[оку] (певно треба читати червня). До штабу Армії У.Н.Р. Довожу до відома штабу, що я обняв повстанськими організаціями слідуючі повіти:

1) Єлисаветський – Калюжик – 300 багн[етів] + 1 пулем[ет], Семен – 100 + 1, Степан – 100+2; 2) Звенігородський – Чорний Ворон – 150+3; 3) Черкаський – Вовгура – 500+5; 4) Чигиринський – Залізний – 150+5; Залізник – 100+1; Завгородній – 150+5; 5) Канівський – Кравченко – 100+2; Музика – 100+2; 6) Криворізьський – Іванів – 300+5; Гнибіда – 300+3. Прошу вислати мені уповноваження, або прислати людей, яким би я передав справу. Дуже потрібні старшини. Маються юнацькі курси – 25, та підстарш[инський] вишкіл – 25. Прошу повідомити політичний напрямок або вислати літературу. Прошу аванс. Командуючий партизанами І окр[уги] Сотн[ик] Г. Нестеренко.

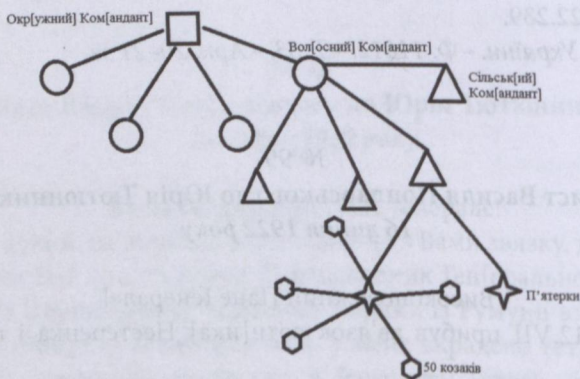
Сего рапорта принесла Ганна [...]. Передані міні зв'язки, гасло і

¹⁴ Василюк П. (рр. життя невід.) – сотник Армії УНР, співробітник штабу Південної партизансько-повстанської групи (керував проведенням розвідки), співробітник дипломатичної місії УНР у Румунії.

маршрут. Ганну я затримаю до Вашого розпорядження, а тою дорогою пошлю старшину, швидче всего – Федорченка, який має перевірити відомости і залишиться у Нестеренка, а сюди надішле іншого зв'язка. З Федорченком же надішлю і Вашу інструкцію. Ганна, після перевірки, піде з Вашими новими інструкціями.

По опросі додаткові відомости:

Схема організації: 12 рухомих отрядів – кіннота, які провадять навчання і працю по розказу Окружного Команданта.

Кожне село має сільського команданта, який закладає ві межах свого села систему п'ятерок, дивлячись по розміру села 1-5-6. Член п'ятерки повинен мати коня, зброю, муніцію і бути готовим виступити по розказу. Кожний член п'ятерки повинен підобрать 50 козаків і заосмотрити зброєю. Сільський командант зв'язується 2 рази на тиждень з волосним Командантом, останній 2 рази на місяць з окружним.

Окр[ужний] Ком[андант] Вол[осний] Ком[андант]

Сільськ[ий] Ком[андант]

П'ятерки

50 козаків.

Дісципліна. Так у рухомих отрядах, як і у повст[анських] організаціях в цілому, сувора дісципліна, повна субордінація.

Конспірація. У всій організації цілковито конспірація. Порушення таємниці тягне за собою смертну кару. Випадків розкриття ні в цілому ні в частині не було.

Постачання. Рухомі отряди постачають ся харчами п'ятерками, иншим майном жидівськими громадянами де ся організація єст дуже популярна.

Праця. 1. Розкладання большевицьких частин, 2. Терористичні акти, 3. Накоплювання сил, 4. Накоплювання зброї, 5. Вишкіл, 6. Агітація.

Зв'язок поміж рухом[ими] отряд[ами] Кожний отряд має з округн[им] ком[андантом] щоденний кінний зв'язок.

Агентура. Налагоджена розвідка. Слідуючий кур'єр має дати повну діслокацію війська з документами.

Стосунки з иншими органами. По всій системі залізниць Округи мають свої емісари, навіт на бронпоत्याгу „Нова Україна”, теж на всіх поштових, телеграфічних і телефоничних бюрох і серед робітників залізничників, які теж організовані і в повному контакті з повстанчою організацією.

Запаси зброї. Червоноармійці, які в час повернення з фронту, продають і міняють на хліб зброю. З розказу Нестеренка селяне наміняли і накупили зброї стільки, що для тої округи і крисів і кулеметів, і гранат, і набоїв досить навіть на випадок розвернення п'ятерок.

Настрій. Організація єст популярна і серед українського, і серед жидівського населення, остання постачає річами, переховує і лікує слабих і ранених. Грабунків у насел[ення] не має, бо за се тяжка кара. Населення виявляє симпатії виключно до УНР і по його ініціативі надіслано зв'язки до штабу.

Червон. Армія. Дезорганізація: 1. 45 п[олк] забив свою команду і прилучився до партизан, 2. до Лиха перейшов 1 черв[оний] полк, 3. З розказу окр[ужного] ком[анданта] селяне скуповують з жовніврів зброю, 4. Що дня прибувають до отрядів 10 – 25 ч[оловік] зі зброєю із Черв[онної] арм[ії], 5. 3 червня прибуло до Нестеренка з Канівс[ьк] к[ого] пов[іту] 25 жовн[ірів], з Чигир[инського] – 30 ч[оловік], Кременчуцьк[ого] – 35. Всі озброєні, 6. Черв[оним] част[инам] було дано розказ захопити штаб Іскри, розказу не виконано, 7) Під Ташликом 2 полка перегурт[увалися] партійні і непартійні і пішли полк на полк зі зброєю. Бійка тяглася 2 години, багато ранених і побитих.

16.VII.1922 240 Поплавський.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 19–19 зв.

№ 100

Уривок листа Василя Поплавського до Юрія Тютюнника

16 липня 1922 року

Прибув зв'язок від Заболотного, але я не встиг його допросити, він відправлений в Аркадіо Марє. Заболотний був спійманий большевиками, але відбитий, зараз в своєму районі працює. За два дні буду в Букарешті, надішлю до Аркад[іо] Мар[є] старшину, який спише всі інформації, і надішлю.

Поплавський.

16.VII.1922.241.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 22.

№ 101

Лист Василя Поплавського до Юрія Тютюнника

17 липня 1922 року

Високоповажний пане Генерале!

Прошу Ваших інструкцій що до наших взаємовідношень із Савінківцями. Справа в тому, що на підставі торішньої угоди нашого командування і Савінкова¹⁵, останні звертаються за допомогою зв'язками,

¹⁵ **Савінков Борис** (1879-1925) – російський політичний діяч, письменник, революціонер, один з організаторів антибільшовицького руху під час громадянської війни в Росії. На початку ХХ ст. – один з лідерів російської партії соціалістів-революціонерів. Вчинив низку терористичних замахів на представників царської адміністрації. Емігрант. Під час Першої світової війни добровольцем служив у французькій армії. У 1917 р. повернувся в Росію. Комісар Тимчасового уряду при ставці Верховного головнокомандувача, комісар Південно-Західного фронту, товариш військового міністра. Наприкінці 1917 р. брав участь у створенні на Дону білогвардійської Добровольчої армії. У 1918 р. – організатор і керівник Союзу захисту Батьківщини й свободи, вів антибільшовицьку боротьбу. У 1919 р. – член Російської політичної наради в Парижі. У 1920 р. – голова Російського політичного комітету у Варшаві (далі – РПК), визнав владу генерала Врангеля й розгорнув формування в Польщі білогвардійської 3-ї Російської армії. Отримував допомогу від польського Генштабу. 18 листопада 1920 р. між РПК і Урядом УНР підписано угоду про військову співпрацю (білогвардійці визнали право українського народу на самостійність та Уряд УНР). У 1921 р. РПК змінив назву

впливами тут на місці, а директив я не маю. До цього маю честь додати, що Уповноважений Б. Л. Савінкова полковник Каритян зараз перекидається на Україну, має завдання дістатися до Криму. Сей полковник до нас ставиться дуже гарно і свої рапорти до Сав[інковського] Центру має надсилати через нас, аби і ми мали змогу використати ці матеріали для нашого центру і головне заховати той контакт, який був торік.

Поплавський.

17.VII.1922

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 26–26 зв.

№ 102

Лист Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

24 липня 1922 року

Пане ген[ерале]!

Тільки що повернув із поїздки, а не застав почти від Вас. Стривожився дуже, бо в Чернівцях ходили провокаційні чутки про Вас, що ніби у звязку з новим правительством там і т[ак] д[али]...

Тяжко було вірити, але все ж таки я був збентежений. Сьогодні одержав листа і цілковито заспокоївся.

Висилаю звіти від Попл[авського] з К[ишиинева]. Вам писав з дороги проте, сьогодні висилаю все.

Багато прийшло би ся критикувати Кишинів, але шкода. Після моїх спостережень так:

Можуть творить діла, та не спосібні і вже скомпромітовані перед румунами. Добре би було вислати якусь чесну інтелігентну людину, котра би знала чужої мови, отоді добре буде.

П. людина щира, спокійна, патріот, але в таких справах не має практики, не рішучий – без енергії.

на Російський евакуаційний комітет, продовжував співпрацю з ППШ та антибільшовицьку боротьбу, організовуючи диверсійно-повстанські рейди на терени Білорусі й України. У 1924 р. внаслідок агентурної розробки органів ДПУ „Трест” Б. Савінков був схоплений чекістами під час переходу радянсько-польського кордону. Ув'язнений в радянській в'язниці, де й загинув.

Я йому наговорив..., а він ще і спасибіг сказав. Я персонально говорив із учителькою Курросі, прошлого року вона була і говорила з Вами у Львові.

Про налагодження зв'язку з Нестор. Передаю справу Михайлови. Дерективи, де треба було, передав. Дідученко в Киш. Запертий в Іванові хаті. Єміліянова людина втягнута до праці. –

Ген. Гул. там – як прийде я буду з ним говорить і все вишлю Вам.

Нехай п. Добротворський робить зв'язок, бо я подумав і годжуся з Вами, що через своїх союзників се можливо. Материялу багато є і як вислат?

Там реорганізація армії

з 3-ох полків = один полк з № бувшої бригади (бригад не буде).

КВО, ХВО вже нема а тільки райони = К.В.Р.

Фрундзе¹⁶ відійшов у місію до Турків його заступник главком Еїдман¹⁷.

Мобілізують 1902 р[оку народження]

Положення чим раз (для нас) скрутне. М. вибирає ся 26-27/7 22. Люди завели (висилка відти)

Можу уявити собі, як самбірці просиділи. Мабуть так і треба. Коли виберу ся відси хлопці є загощу сам до Вас.

¹⁶ **Фрунзе Михайло** (1885–1925) – радянський політичний та військовий діяч. Народився у м. Бішкек (Киргизстан). Член РСДРП. Учасник жовтневого перевороту 1917 р. у Москві. З грудня 1920 р. уповноважений Реввоєнради в Україні і командував Збройними силами України і Криму, очолював операції Червоної армії проти Другого Зимового походу Армії УНР, заступник Голови Ради народних комісарів УСРР, з листопаді 1921 р. – Надзвичайний посол Радянської України у Туреччині. Протягом 1922–24 рр. заступник Голови Раднаркому УСРР. Керував боротьбою проти повстанського руху в Україні. З 1925 р. – нарком військових і морських справ СРСР.

¹⁷ **Ейдман Роберт** (1895–1937) – радянський військовий і державний діяч. Народився в м. Леясціемс (нині місто в Латвії). Закінчив Київське військово-училище (1916 р.), служив прапорщиком. У роки революції 1917–1921 рр. командував дивізіями, 13-ю армією на Південному та Південно-Західному фронті, що вели бойові дії з білогвардійськими військами. Брав участь у придушенні повстанського руху в Україні у 1918–1922 рр. У 1921 р. – голова Постійної наради по боротьбі з бандитизмом, ідеолог та організатор терору щодо українського селянства. У 1921–1924 рр. – заступник командира Збройних сил України і Криму, з червня 1922 р. – Український військовий округ. Репресований і страчений радянською владою.

Адреси Вашої нікому не давав навіть і Попл[авському].., бо боюсь що піде разговор, бо там не вміють здержуват ся. З Киш[инева] є постійна звязь у мене.

Здоровлю, Ваш Гоцуляк.

24/7

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 27–28 зв.

№ 103

Лист Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

1 серпня 1922 року

Вп. пане ген[ерале]!

Вислав Вам два листа дуже важні дня 24.7.22 вже на нову адресу, але відповіді ще не маю. Листи не повинні пропасти – були рекомендовані. Михайло по одномісячнім відпочинку вирушив з компанією дня 28/7 [...]. Обіцяв все зробити і присилать, що нам потрібно. Коли що буде моментально Вам вишлю [...]. Сам приїду первий раз, щоби разом вже полагодити справу звязку.

Пирогіва наша місія викинула, а мої листи до Пирогіва і інші забрала і доставляла в рум[унський] гол[овний] штаб. Я проте довідався завчасно і лихо поправлено.

Прошу писати, бо я дуже непокоюсь, коли нич немає від Вас.

Здоровлю.

Гоцуляк.

1/8.22

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 29–29 зв.

№ 104

Лист Костянтина Мацієвича до Юрія Тютюнника

4 серпня 1922 року

Le Chef de la Mission
Diplomatique l'Ukraine
en Roumanie

№ 34

94 Bucarest le, 4 серпня 1922

Вельмишановний п[ане] Генерале!

Вашого листа від 20-го Червня я одержав і дуже вибачаюся, що так затримав відповідь на нього. Він прийшов під час ліквідації нами нашого старого помешкання, переїзду до нового, коли завжди відчувається великий розгардіяж в справах. Тепер це все улаштовано і я пишу Вам докладну відповідь на всі порушенні Вами питання одночасно додаючи, що всі Ваші прохання, не дивлячись на те, що відповідь затрималася, були мною задоволені зараз же по одержанню Вашого листа.

Справу з командіровою п[ана] Пирогіва до Снятина на зустріч п[ану] Отмарштейн, будемо рахувати ліквідованою. Я повинен тільки зауважити, що мені здавалося, що п[ан] Пирогів був обов'язаний дати і мені справозданне в витратах тих грошей, які були видані з каси Міссії, бо я повинен мати в документах Міссії не тільки авансові розписки, але і рахунки дійсних витрат. П[ан] Пирогів відмовлявся представити відчіт мені на підставі своєї підлеглості іншим установам. Мені здається, що на території Румунії установ непідлеглих мені не може бути, згідно законам У.Н.Р. Особливо це має значінне в справах фінансового характеру, коли гроші видаються з каси Міссії.

Що стосується справи з коштами, які були одержані Місією за цукор, проданий Київською дівізією, то вона майже рік тому назад передана моїми докладами п[анові] Прем'єр-Міністрові і Міністрові фінансів (ч[исло] 2658, від 4-го Липня 1921-го року) і п[ану] Головному Отаману (ч[исло] 1970, від 16/XI 1920-го року) для полагодження її через наші центральні фінансові установи. Міністерство З[акордонних] С[прав] і Міністерство Фінансів повинно виплатити Київській дівізії всю сумму за рахунок тих ассігнувань, що належать нашій Міссії. Таким чином, Вам доведеться звернутися з розрахунком по цій справі до Центрального Банку.

З цього Ви бачите, що я не маю підстав, ні можливості задовольнити Ваше прохання про видачу п[ану] Пирогіву 20 тис[яч] леїв з цього кредиту, бо він у нас більш, як рік вже є зачинений.

Повинен додати, що фінансове становище Міссії весь час надзвичайно важке. На протязі останнього року Місія на всі свої потреби витратила всього приблизно 50 тис[яч] леїв, виплативши утримання своїм співробітникам лише за Грудень. Аби не постійні домагання Уряду зберегти Місію усякою ціною, я б давно її ліквідував, на що маю дозвіл міністерства. Трималися досі ми дякуючи оплаченому по-

мешканню, випадковим прибуткам, приватнім боргам, зробленими мною на мою відповідальність, і де-яким заробіткам. При таких умовах ген[ерал] Дельвіг¹⁸, скажемо, мусів переїхати до Брашова на приватні заробітки і тільки по мірі потреби перебувати в Букарешті. Тому виплата такої сумми, як 20 тис[яч] для нашої Місії уявляється чимсь надзвичайним.

Згідно Вашій заяві ми робили і робимо все для того, аби допомогти п[ану] Пирогіву. Відносилися ми до нього стримано через те, що він прибув і весь час проживав разом з п[аном] Забранським-Олевським¹⁹, який виявив себе тут зовсім кримінальним чоловіком. В Місії, а також і де-яких інших представництвах маються документи, згідно яких він повинен бути в тюрмі за шантаж і вимагательства. Цей добродій таємно втік з Румунії, почувавши тут свою небезпеку подавши перед тим заяву, що він розжене Місією і висадить де-кого з її членів. В цій самій заяві було написано, що він приїхав до Румунії разом з Пирогівим „для виконання дуже важливих доручень”. На словах вони говорили, що ці доручення вони одержали від Вас, але ніякого документу не пред’явили. Ви розумієте, шановний п[ане] Генерале, що після всього поводження п[ана] Олевського ми повинні були мати якийсь посвідчення від Вас, аби допомогти п[ану] Пирогіву. Мушу та-

¹⁸ Дельвіг Сергій (1866–1944) – український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. Народився у Москві в дворянській родині. Закінчив Михайлівське артилерійське училище (1886 р.), Михайлівську артилерійську академію в Петербурзі. Учасник російсько-японської 1904–1905 рр. та Першої світової війни, генерал-лейтенант російської армії, інспектор артилерії Південно-Західного фронту. З 1917 р. – на українській військовій службі. З листопада 1917 р. – начальник інспекторату артилерії Генштабу. У 1918 р. – начальник артилерії Гайдамацького коша Слобідської України, головний інспектор артилерії Генштабу, член Головної шкільної управи. На поч. 1919 р. – інспектор гарматних частин Армії УНР. Очолював військову делегацію УНР на переговорах з поляками про укладення перемир’я у червні 1919 р. У 1919–1920 рр. – голова української військової місії в Румунії. У жовтні 1921 р. уряд УСРР вимагав від румунського уряду вислання з території Румунії низки українських діячів, у тому числі ген. С. Дельвіга. Емігрував до Африки.

¹⁹ Забранський-Олевський (рр. життя невід.) – товариш Ю. Пирогіва. Разом з ним у 1922 р. переїхав для підпільної антибільшовицької роботи в Румунії. Мав конфлікт з дипломатичною місією УНР в Румунії.

кож зауважити, що всі наші запити до Міністерства і Головного Штабу (ч[исло] 4511, від 10/II; ч[исло] 471, від 14/VI) ми не одержали ніякої відповіді. В першій своїй розмові з ціми добродіями я їм вияснив, що політична ситуація в Румунії зовсім не дозволяє провадити тієї праці, про яку вони мені досить неясно оповідали. Фактично я і досі не знаю змісту і характеру їх доручень. По моїм спостереженням вони ніякої позитивної праці не провадили.

Положення п[ана] Пирогіва утрудняється тим, що проти нього висунуто обвинувачення про недозволений перехід кордону, що тут карається досить строго. Тим часом, згідно Вашому бажанню, ми вживаємо всіх можливих заходів для того, аби якось його визволити. Дякуючи нашим заходам його не чіпають і він жие більш менш спокійно.

Прийміть, п[ане] Генерале, запевненне в моїй щирій до Вас повазі.

З правдивою повагою до Вас проф[есор] К. Мацієвич

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 41–41 зв.

№ 105

Лист Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

5 серпня 1922 року

Вп. ген[ерале]!

Сьогодні одержав Вашого листа з 31.7.22 сейчас же відписую. Дивує мене, що Ви в листі не згадуєте про одержання 3-ох листів від мене і так: один лист з Моґі Сернауці, де я писав про зв'язок від Зая[рного] і Нестеренка (про Нест[еренка] появилися вже відомости в Ріднім Краю ч[исло] 157 з 30/7.22) подані туди мною.)

Потім ще 2 листи з рапортами від Поплавського в Кишиневі – рекомендовано.

Боюсь, щоб не пропали.

Михайло, як я вже доносив, там думаю скоро почути про діла його „нечисті” і розуміє ся донесу Вам.

Збераю ся сам туди поїхати, щоб на місці полагодити деякі справи головно звязок.

Кам[’янецькі] терорісти почали свою діяльність. 27/7 убито комун[іста] Мартимянова за котрим большевики в газ[еті] Вісти страшне [...].

Я дав наказ Чорн[енку]-Чорному піти до [...] і звязати сего з Вами звідки могли би ми все одержувати.

Чорний вже пішов і на днях вертає. Між бесарабцями на Україні іде боротьба відносно заховання до українців. Одні стоять за тим, щоб до українців заховуватися під зглядом репресій неутрально – взагалі, щоб жаден із Бесарабців не смів навіть судити чи арештувати контрреволюціонерів – другі знову против сего. Групі обидві дуже сильні.

Дня 4/8.22 була у мене делегація сеї укр[аїнської] бес[арабської] групи, котра бажає стати на ґрунті „Сам[остійної] України” і підперать нашу справу.

Я дав їм відповідну дерективу і заховаюю ся пока до них з резервою, бо се можлива і провокація; однак наші кам[’янецькі] робітники потверджають дійсність того розвалу бес[арабців] і радять працювати з ними. Ціль моя – розбити їх і настроїти против червоних.

Коли що буде нового, черкну!

Прошу частійше писати.

Борони Вас Бог!

Привіт п[ані] Вірі і козаку Олі.

5/8.22

Ваш Гоцуляк.

П[ан] Мацієвич їде на днях до уряду в Польщу.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 30–30 зв.

№ 106

Лист Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

7 серпня 1922 року

Вп. пане ген[ерале]!

Жду так нетерпеливо отвіту від Вас про одержання рапортів п[ана] Поплавського.

М. не дає о собі нічого чути – на днях їду сам на пункт, щоби узнати дещо.

Бол[ьшевицькі] газети доносять про зірвання зал[ізничного] шляху дня 15/7 на лінію Печановка-Романов. Пасажирський поїзд зовсім знищений – є багато убитих і поранених.

Большевики післали ноту рум[унському] правит[ельству] за

ген[ерала] Гул[ого-Гуленка] і Пшонника. Їду до Черновець, відкіля вертаю за пару днів.

Здоровлю, Гоцуляк.

7/8.22

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 31–32.

№ 107

Лист Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

14 серпня 1922 року

Вп. ген[ерале]!

Одержав один лист, в котрім було письмо для п[ана] Попл[авського] і другий лист за числом.

Заложую для свіденцій і я зошит, де буду вложувати окремо Вашу кореспонденцію. Свою буду від сьогодні нумерувати.

Новини на Україні такі:

Жертв засудили на розстріл – но не виконують суди [...]. Держуть їх як закладників.

Нота больш[евиків] до моїх господарів виказала всіх окрім мене, чез рез що я собі твердо сиджу за плечами „тітки антанти”.

Стахів утік з лагери і мабуть піде на ту сторону. Попл[авський] зве мене телеграфічно до себе по тій справі.

Про наших офіц[ійно] нич не чути, але слід їх праці є. Я їду завтра на пункт де узнаю все і сейчас Вам напишу. Не думаю, щоби їм чогось недоброго случилось, бо се-ж „главрізуни”.

Спасибі, що наказали Заярному, може в кінці приїде хто.

Я спомогаю здорово „Украинмаг”, а незадового сам їду туди і оброблю його по нашому, а коли ні то.

Пирогіва вигнали з місії, але він устроїв ся на роботу коло Сірка. Писав і инше мені. Я що можу помагаю і не дам йому пропасти.

Я не знаю, як п[ан] Мац[іевич] міг Вам так хвалити ся. Нашим людям місія зовсім не помагає, а мене прямо боїться. Помешканя старе місія продала і перейшла на нове – розуміє ся при тім заробила добре.

Спаси біг за вістку про ген[ерала] Отм[арштейна]. Про надрукованя Вашої книжечки в Чер[нівцях] я наперед нич не знаю, але спробувати можу, а в крайнім случаю і викручу дещо, тому коли там не можна посилайте.

Лист Попл[авського] вже вислав, як буде відповідь, наказ вишлю вам негайно. Дірективу доповнив.

До Кишиніва поїду і буду говорити з панами розуміє ся наперед так [...]. Маю вражіння, що все зроблю як слід, ще й заяву возьму на письмі. Над цим я уже думав, тільки робив з осторожністю, щоб я менше говорив, а більше слухав.

Щераз згадаю про видання тої книжки, коли отже абсолютно не мож- на там ізза ценз. і коштів прошу післати сюда я що небудь зроблю.

В крайнім случаю десь „там” надрукую.

Коли що буде напишу сейчас.

Сегодня „Маковій велике свято на Україні” – Тутейші буржуї [...] й поміщики, зустріли мене і запросили на обід, де першу чарку я пив за здоровле Ваше. Всі встали і кричали нехай живе він нам.

Щиро здоровлю.

Ваш послушний Гоцуляк.

Щирий привіт родині!

Ч[исло] 1,

14/8.22 (Маковія).

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. Арк. 33–34 зв.

№ 108

Уривок з листа Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

Між 14 серпня і 21 серпня 1922 року

... Думаю, що Чорний–Чорненко мусить на днях прибути сюди.

В Кам'янці були слухи, що Ви були там у якогось полковника бувш[ої] русарм[ії] на [в]ул[иці] Московській. Один агент більш[овиків] має завдання довідатися за кордоном в Румунії, чи правда те, але попав в мої руки і поїхав до Одеси...

По приїзді Чорного їду в Кишинів, відки Вам напишу. Тут влада чим-раз відноситься все лучше до мене і нашої загальної справи.

П[ане] ген[ерале] давайте наказ кур'ерам з тої сторони, щоб до мене заходили. В Кам'янці на днях розстріляно знову партію наших людей, ще давньої організації.

Список пришлю.

Щиро здоровлю.

Ваш поручник Гоцуляк.

Ч[исло] 2.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 35 зв.–36.

№ 109

Лист Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

21 серпня 1922 року

Пане ген[ерале]!

Кілька днів тому назад наші розвідники доносили про спіймання ген[ерала] Гулого, але я тому ніяк не міг вірити. Сьогодні узнав із достовірних жерел, що ген[ерала] Гул[ого] при кінці липня піймала одеска чека в хвили, коли він всідав на підводу для виїзду в Румунію.

При допиті викрив все... Навіть згадав, що голот[аман] Петл[юра] не довіряє Тют[юннику].

Постараю ся Вам вислати примірник газети, в котрім знайдете точно про все, а пока я жду їхати, бо і мене видав. Боюсь, що в звязку з сим положеня наше тут погіршить ся.

В районі Камянця почали червоні терор проти наших. Про М. є чутки на днях буде.

Ваш поручник Гоцуляк.

21.8.22,

Ч[исло] 2.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 37–37 зв.

№ 110

Лист Павла Гоцуляка до Юрія Тютюнника

23 серпня 1922 року

Вп. ген[ерале]!

Посилаю обіцяну газету в двох листах рекомендовано.

Мих[айло Палій-Сидорянський] прибув, але дуже змучений і напише завтра.

Прошу не сердитись, коли я зроблю слідууючу пропозицію: на місце Гулого призначіть Михайла, а щоби місія не мішала, то дайте її відповідний наказ.

Дуже прошу зробити се. Мабуть, зрозумієте, яку користь мала би ся справа.

І так не має ніякого порядку тут з полоненими і взагалі немає жадного порядку. Робіть, щоб добре було.

На днях виїду до Кишиніва, де оброблю все. Поплавський до сих пор не дав відповіді.

Щиро здоровлю.

Гоцуляк

Ч[исло] 3

23.8.22

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. Арк. 38–38 зв.

№ 111

Уривок листа Михайла Палія-Сидорянського до

Юрія Тютюнника

23 серпня 1922 року

Приїхав... Маю все ж таки вдачу недобру (нога, властиво рана страшено загнилась). Почуваю негарно. Завтра вишлю доклад і напишу більш подрібніше. Вітаю Віру Андрєйвну, Олюсю і всіх наших. Страшенно за всіма Вами скучаю. Пиши, чи прибув Монтрезор? Я його просив зробити одну річ, чи виконав він?

Завжди до послуг.

23/8 22

Михайло.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 39.

№ 112

Уривок листа Михайла Палія-Сидорянського до

Юрія Тютюнника

Не пізніше 29 серпня 1922 року

...Пірогова, де він жалується на те, що він не має надії жить більше. Сьогодні посилаємо йому загальними зусиллями 400 лей руминських. Твій обов'язок позаботитись, аби як найскорше одібрати гроші від місії і задовольнить в першу чергу тутешню румунську кольонію (мушу тобі заявити що вона пока була щедрою). Я персонально від франц[узької] місії одержав 2000 леї як аванс на поход на Україну (розвідчі). Із тих грошей я і висилаю що можу Пірогову. І ще раз прошу

тебе, як найскорше перекинуть людей з табору. Всю справу доручи Добротворському. Йому Шепт[ицький]²⁰ дорує всі документи, які потрібні. Це все роби як найскорше. Я маю тут чекати на все не більше як две неділі. Кінчаючи лист, я надіюсь що все буде зроблене найскорше. Вітаю всіх знайомих

Привіт Вірі Андріївні і Олі.

Твій Михайло.

P.S. Попрошу тебе забрать у Бабіча мій чемодан остатній з моїми великими чоботами і з моїми остатніми річачами (Бабіч тобі скаже). Я буду лічить, що всі ті речі є у тебе. Ще раз всіх цілую.

Ваш Михайло.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 71–71 зв.

№ 113

Лист Леоніда Ступницького до Юрія Тютюнника

1922 рік

В Шановний Юрко Йосиповичу

Дякуючі відсутності засобів, я ні разу не був близько коло кордону і через це зараз не можу сказати, що саме треба щоб перейти через лінію на той бік, а при теперішньому положенню це саме головне, бо на тому боці я ще де які адреси і паролі пам'ятаю (Київ – Мельник, Орлик, Якубович, Карпо; Полтавщина – Переяслав, Єлисаветград). А коли ми зумієм передати наші розпорядження цим організаціям і ті їх викона-

²⁰ Шептицький Станіслав (1867–1950) – польський військовий діяч, генерал Війська Польського. Перебував на військовій службі в австро-угорській армії. Учасник Першої світової війни, командир Легіонів польських, австрійський військовий губернатор Королівства Польського. З листопада 1918 р. – на службі у Війську Польському. На початку 1919 р. – начальник Генерального штабу. З березня 1919 р. – командир 1-ї Литовсько-Білоруської дивізії, головнокомандувач Литовсько-Білоруського фронту. З березня 1920 р. – командувач 4-ї польської армії, створеної з військ фронту. Одночасно з травня 1920 р. – головнокомандувач відновленого в умовах радянського наступу Литовсько-Білоруського фронту (у червні 1920 р. переіменований на Північно-Східний). У липні 1920 р. за станом здоров'я був знятий з посади командувача фронту. У 1920-х рр. – інспектор 5-ї польської армії. У 1923 р. деякий час був міністром військових справ Польщі.

ють і про їх знатимуть майже вся Україна. Для зв'язків потрібно буде місяців 4–5. Але перед їх приїздом рахую необхідним поїхати до кордону і на місті з'ясувати, як саме технічно перевести їх переправку. На жаль, кордон зараз закритий (без грошей), бо, не дивлячись на все, з Укр. прибувають маса переважно жидів.

На днях приїхали жиди з Ружина, Павлочі (на Сквирщині), чули про банду Карого. Дізнатись від втікачів з Совдепії неможливо нічого, страшенно бояться і відносяться підозріло. Коли я запитав про становище комісарів, то всі кажуть лише одно: „Дуже погано”, що саме погано, так і не сказали. Чекають всі весни, а чого чекають, также не дізнався. Пришліть грошей, я поїду до кордону і після до Львова і доложу Вам про все докладніше. Я нічого не маю, навіть обідаю не кожен день. Уже трохи охляв. Блощаневича²¹ і всіх наших, крім мене, зараз немає у Рівному – повиїхали шукати дешевшого життя і я так же скоро забіжу десь без вісті. Трудно і дуже трудно всім.

Людей пока не треба. Є сила наших при кордоні. Можна використати, дешевше обійдеться і люди є хороші. Жду дальніших распоряджень.

Готовий до послуг,

Леонід Ступницький.

Ніякого проекту не передаю, бо надіюсь після побуту при кордоні подати лічно. Перед поїздкою мені було б дуже важно знайти, що для Вас треба конче дізнатись на кордоні. Напишіть.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 48–49 зв.

№ 114

Лист Віри Тютюнник до Юрія Тютюнника

Початок 1923 року

Коханий Юрусенька!

Твій лист одержала і зраділа... а то взагалі тепер сильно пририта, тому і пишу лаконічно.

²¹ **Блощаневич Микола** (1884–?) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. Народився у Києві. Учасник Першої світової війни. У 1915 р. потрапив до німецького полону. З січня 1919 р. – у складі Дієвої армії УНР. Учасник Першого Зимового походу. Учасник Другого Зимового походу, начальник організаційного відділу повстанського штабу. Із залишками Волинської повстанської групи виїхав до Польщі.

Як же тобі жеветься в Чернівцях? Як твої діла. Пиши, Юрусенька, усе, усе, ... нехай я поживу хоча твоїми думами.

Сижучілісенький день дома, не хочу виходить до огороду, а то пані Семанюк приймає самії найподлійшіі засоби що до мене, а усе їхні семейніі нелади. Противно і погано дивиться на такий продажний світ!

Живу одною надією, що виїдемо з родиною і поживемо спокійно. Був д-р Білецький, казав, що добре було би оце літо використати, тоді поправляться нерви, а власне – свіже повітря, спокій і купелі.

Уже не вірю, що вилікуюсь, но маю надію, що можна поправити здоров'я і тоді припадки стануть рідкіми випадками.

Не журись, Юра, колись і на нашій вулиці буде свято, вір мені, Юрусенька.

Я так боюся згадувати про твою поїздку до Букарешту, я так молю тебе не їхати... Чи не можна би кому другому поїхати?

Пиши частійше. Я вже шукала помешкання, но тут дуже і дуже трудно.

Оля і Галя здорові і веселі, добре, що вони мало розуміють.

Спішу, а то треба Галю купати. Нянь трудно найти лишень тому, що сама п[ані] С[еманюк] проти цього.

Будь здоровий, веселий і спокійний!

Пиши і не забувай нас. Як діла з нашим переїздом?

Цілую, твоя Віра.

Жду тебе і взагалі як би найшвидче утікти з відціля.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 53–53 зв.

№ 115

Лист Юрія Пирогіва до Юрія Тютюнника

5 січня 1923 року

5.I.23

Дорогий Юрко Йосипович!

Сьогодні отримав Вашого листа з Черновець, на котрий і відповідаю. Сьогодні як обов'язково буду у Поплавського і обговоримо справу щодо Грицька, і зараз же повідомимо Вас. Гадаю, що це удасться зробити нам в найкращий спосіб.

Живу і працюю, коли це можна назвати працею, по старому. Люди і досі не повернулись, хоча надії на ніх я покладаю довше були мало.

Тільки коли безпосередньо звяжусь з Петром, тоді лише стан всестороннє поліпшає і нам безумовно предоставитися можливість окріпнуть.

Після Вашого від'їзду все замовкло.

Даже ті, кроки, котрі предпринімались против мене з боку Пш[онника] і Ко, як перед бурею, нібито припинились, в той час починають підтачивать артелі з метою взяти справу артелі в свої руки, а колиб це не удалось, то зовсім всіма засобами роспилить її. Ваша зустріч з Бережним дала наслідки, – він прийнявся за необхідну чистку. І починає боротись.

На днях був у мене чоловічок від красновців і пропонував услугі для спільної праці і вийшов від мене не солоно хлебавши.

Відносно Чайківського – послав три листа аби розшукати його адресу, та відповіді і досі немає, як тільки отримую, то негайно надішлю.

Мітрофан весь час підшукує працю, но щось нічого не може знайти. Все не по ньому. Пропонував йому увійти в склад артелі – но він не погоджуєця. Бережний з нетерпінням чекає Климача і Бондаренка.

Що чувати у Вас?

Жалкую, що не удалось побачитись з Куз[ьменком-]Тіт[аренком].

В надії скорого побачення з Вами і Григорком бажаю всього кращого.

Вітаю з днем Вашого Ангела.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 50–51.

№ 116

Лист Григорія Заярного до Юрія Тютюнника

10 березня 1923 року

Дорогий Юрій Йосипович!

Завтра я від'їзжаю до Нагорян – а там уже далі. Чомусь до цього часу ще не прибув Іван Кузьменко – мене то турбує. Справа з Вашим переїздом стоїть так: – Коли Ви одержите пашпорт на право в'їзду до Румунії, – прямо сідайте і їдьте до Неполоковець, візьміть друге назвісько не „Педан”. В Неполоковець звернетесь до Шефа поліції Боначеску²², і його повідоміте, щоби Вас направили до Шефа Бюро Інформації 8 ди-

²² Боначеску – керівник відділення румунської поліції у Неполоківцях.

візії в Чернівцях майора Драгалонеску²³. Йому скажете, що прибули до Румунії по визову Попова т[о] є[сть] моєму, для допомоги в моїй роботі, через його Ви поїдете в Бухарешт. Наразі Ви би могли дістать візу Ромунського Консула – то булоб найліпше – але це не обов'язково. В дівізії мною все підготовлено. Ігоря визивайте по адресі:

Dr George Tarach

Comuna Chelmenți satul Nahoriani

Judetul Hotin – Basarabia

Romania Після 15 березня Ігорь вишле Вам 2 тисячі л[ей] – а уже Іван Кузьменко після 25 для Вас привезе руб[лів] 100 з[олотом] і ці гроші Ви одержите у Ігоря. Я приїду лише тоді, коли буду знать що Ви є в Румунії, через що прошу Вас тримати зв'язок з Ігорем. При цьому надсилаю Ваші дві фотографічні картки – вони не потрібні. Є де що цікавого – але писать не могу. Листа Вашого до Пирогіва надіслав.

Коли приїдете до Чернівцець відносно готелю і пр[очого] звернетесь до Морица – він все зробиє.

Вітайте Вашу дружину і діток.

Поки до побачення.

Ваш Гриць.

10/III-923 р[оку]

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 73–74

№ 117

Лист Михайла Дорошенка до Юрія Тютюнника

26 березня 1923 року

Дорогий Юрій Йосипович!

Я пишу Вам перший раз і я радію, що зараз можу говорити з Вами, знаючи, що Ви мене зрозумієте також як і ми зрозумієм Вас.

Сьогоднішній день в політиці не тільки міжнародній, але ж і в нашій, прагнущій до остаточного визволення України, – висовує цілу низку питань, котрі необхідно вирішити зараз, сьогодні – бо вже завтра може бути пізно. Сперед цих питань близьких нам і Вам – нашому Вождю – в першу чергу виникають: закріплення захоплених нами позицій, скорісткування сучасного положення, перегляд наших рядів і нарешті більш

²³ Драгалонеску (Драгонемску) – співробітник Румунського Генерального Штабу.

різке інтенсивне прагнення до наміченої цілі, котре на мій погляд безперечно є уже близьке.

Я не стану тут багато писати, я хочу сказати головним чином одно: нам, сином України, всім тим, хто працює, а не словами добився права називатися сином нашої землі, необхідно зараз підняти свій голос і рішуче заявить про своє право на існування. Я беру на себе сміливість, як людина праці і керownik людей праці, заявить про те, що коли ми загубимо теперішній момент, не використовуємо його, не скажемо твердо свого слова, ми нарешті загубимо Українську Державу не тільки на ділі, а навіть і в події.

Для нас зрозуміло, що нашою ідеєю за кордоном зараз торгують; наші проводирі стали на слизькій шлях згоди і персональних інтересів. Ми не бачимо в діяльності наших провідників за кордоном, не тільки відстоювання інтересів нашої батьківщини, навіть часто здорового розуму і даже чесности. Звідці Вам стане зрозумілим наше відношення до закордону. Тут питання не інтриг і суперечок, а принципів.

До Вас, Юрій Йосиповичу, ми шли і ідемо, як до людини здорового розуму і праці. Ми рахуємо, що наша праця, наші ресурси дадуть можливість при Вашім досвіді і керовництву взяти рішучий і твердий курс.

Ви цілком розумієте, що довга під час бліда праця в тяжких обставинах заплія, при відсутності сильних зовнішніх здвігів, при віддаленості кінцевої цілі, може внести апатію, елемент міщанства в наші ряди – є то страшне, воно грозить пониженням енергії, пониженням активності.

Ми повинні зараз не тільки довести распочату нами справу до кінця, алеж вплинути на еміграцію, вплинути на міжнародне становище. Тільки тоді ми не будемо пустим місцем в міжнародній політиці. Ви нам потрібні як керownik, ви потрібні, щоб рішуче двинуть нашу справу до кінцевої цілі, не тільки тут, але ж і в Європі. Ми дамо Вам все, що зроблено нами за ці роки безперестанної кривавої праці і Ви повинні будете примусити зійти з нашого шляху слабих і негідних, а сильних рахуватися з нами і давати нам необхідну допомогу. Гриць тільки що повернувся з за кордону.

Розмова його з Вами, Ваши погляди і рішення по ряду принципів питань ще більше зміцнили у нас віру, що Ви з нами; ми завжди рахували тільки Вас своїм провідником і зараз ми щасливі, що Ви

юридично, а в найблизшому часі і фактично станете на чолі нашої організації. Всі ми розуміємо це як величезне здобуття, як закінчення підготовчого етапу праці, як приближення до кінцевої цілі. Енергія наша збільшилась.

Ми знаємо, що тепер ми зможемо повернути наше питання так, як нам то бажано. Ми дамо Вам необхідні для того сили і кошти. Тільки тепер після переговорів з Вами, ми з повною вірою констатуємо, що курс взятий нами був вірний, вірні і перспективи. Ваші політичні і тактичні вказівки, пристосовані до умов реальності, ми твердо і непохитно проводили і проводим в життя. В дальнішому важно одно: віднині ми будемо боротися рука об руку, і цей тісний контакт з Вами, Ваше безпосереднє керування ще більше зміцнить наші сили. Нам необхідно як мога скорше побачитись і ми всі разом обговоримо положення, всі питання, не тільки принципіві, але ж і деталі, після чого і винесемо всі потрібні рішення. Все необхідне ми Вам дамо. Ще раз повторюю, що час іде, необхідно спішити, бо наші відомості кажуть за те, що завтрашній день може бути нашим, але ж безперечно коли ми його візьмем.

Ми тепер чекаємо Вашого слова, Вашої праці.

Цей перехід до справи зараз безперечно необхідний.

З пошаною М. Дорошенко.

26/III-923 р[оку].

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 60–61 зв.

№ 118

Лист Петра Стахіва до Юрія Тютюнника

26 березня 1923 року

26/III-23 р[оку]

В.п. Юрій Йосипович!

Приїзд Гриця, який мав щастя бачить Вас, підійняв цілу бурю радості в наших рядах. Хтілось знати, що він привіз гарного, тому довго його тормозили, вижімаючи все те, що він міг чуть і бачить там у вас. Я власне радів як мале хлопця тому, що накінець після багатьох неудач, йому удалось такі побачить Вас і передати те, від чого багато залеже в нашій справі. За членів В.В.Р. не приходиця і балакати. Гри-

цеві інформації їх так приємно хвилювали, що вони не в силах були не виказувати це наружньо. Треба було спостерігати, як кожен слухав Гриця. При непорушному мовчанню, здержуючі свій подих, напружено слухали – боячись пропосутити хоч одне слово. А яка непередаваема радість була від того, що Ви рішили прийняти власне і безпосередньо участь в нашій роботі, і керівництво нею в цілому, і не диво. Досі повстанча Україна, не так тісно зв'язана з своїми керівниками і центром. Між тим злим генієм стає кур'єр (посилкою яких центру здавалось, що обов'язки їхні до Краю виконані), який вносив тільки путанину в роботу. Наслідок цього – помилки і руйнація справи. Люди зневірилися і в таких кур'єрах, і в тій особі кому вірили, надію покладали лише на Вас, і не помилились. Посилка малозначучих осіб на Україну мені ні до чого не привела і не приведе. Сильний авторитет, відомий усім, повинен тісніше зв'язатися з роботою і Краєм, і безпосередньо керувати підготовчею працею і повстанням. Тільки тоді можна чікати того успіху, тої єдності, яка спостерігалась в час повстання проти Гетьмана. Історія повторюєця, і нам з неї треба брати приклад і робити чого вимагає життя. Такий авторитет відіграє зараз ту роль, яку в той час відіграв Петлюра. Ваше ім'я гремить не тільки на Україні, а навіть в Росії, і всі вірять що під Вашим керівництвом, ми доведемо свою працю до побідного кінця. Тому-то так і зраділи усі, узнав від Гриця таку гарну новину. На другий день по його приїзді було засідання членів В.В.Р., де після доповіді Гриця, обговорювалось питання о прийнятті Вами усього діла від полк[овника] Дорошенко і ознайомлення з Вашими відпоручниками на Україні. Після недовгих дебатів постановили: призначити Вас головою ради трьох²⁴ В.В.Р., передати Вам відповідного на це документа і переведення в життя того, що так особливо обрадувало усіх. Кожен розумів, що ця справа великої вартости і вимагає максимум – умілого підходу до неї. Міні як людині більш Вам відомої і знайомої з прикордонними районами, було запропоновано взяти на свою відповідальність забезпечення цього діла, від усяких неприємних несподіванок і переведенню в життя. Я власне зайнятий роботою тут по горло. Повинен зауважити, що дуже тяжко приходить. Усі підпільники почувають себе переутомленими, і тому багато роботи взвалено на мене.

²⁴ „Рада трьох” – керівний орган „ВВР”, який після 16 червня 1923 р. „очолив” Ю. Тютюнник.

За цей час міні прийшлося їздити до Кривого Рогу, а приїхавші звідтіль, по цілому ряду сел в районі Хар[кова]...

Не дивлючись на велику присутність роботи тут, мене тягло у свої місця. Я відносно цього зробив доклад полк[овнику] Дорошенку і врешті він згодився відпустити мене, дав відповідне уповноваження на Ольгоп[ільсько]-Балт[ський] район. Туди я поки що не їздив, але не задовго до приїзда Гриця, послав двух старшин, призначених в мое розпорядження, дав їм відповідні явки. Один з них вернувся і вже одно те, що по данної йому мною явці, він був прийнятий, каже за те що справа там гарна. Другий чікає мене там. А тому пропановання В.В.Р. ваше бажання (яке я рахую наказом), висказанне в останньому листі, цілком зходиця з моїм стрімлінням забратись знову в Ольг[опільсько]-Балтс[ький] район. Зараз до мене приїхав Лесь, який досі був у Києві і з Лесем, з вернувшимся з Ольгопільщини старшиною і ще з двумя призначеними до мене по наказу В.В.Р., вирушаю на днях в свої місця. Міні обіцяно надіслати в мое розпорядження ще чоловік шість певних людей, як буде нужда, і це голівним чіном для відомої Вам справи. Перша задача моя буде в напрямі созданні сили, яка забезпечить відому Вам справу. Це міні удаця зробить в скорому часі і я чекаю лише від Вас наказу. Міні через місяць а може й більше, всеж прийдеця поїхати за кордон, але до того часу, дай Бог десь інакше побачитись. Ви пишете за обережність. Повинен Вам сказати, що не являеця голівним правилом в роботі усія тутейших підпільників, бо попередні неудачі навчили вже. Я те ще раз приймаю це до відома. Закічуючі свого листа, я хочу побажати Вам всього найкращого і завідить в тому, що мною будуть вжиті усі засоби для забезпечення перебування ... го тут, для чого я постараюсь зібрати біля себе саме певне, в бойовом відношені, і вірне Вам і міні козацтво, з яким не страшно буде бувати де завгодно. Наближуеця величний історичний мент рішучої і останьої борні, сил для цього накоплено багато і тільки за Вами слово, яке хоче учути уся Україна. Страшно і думати про те, що цей мент знову буде упущений і усе наше напруження залишитця даремне.

Преданий Вам Петро Стахів.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 62–64 зв.

№ 119

Лист Григорія Лисенка до Юрія Тютюнника

28 березня 1923 року

28/3 923

Дорогий Юрко Йосипович,

Справу „державної позички” можливо вдасться зреалізувати, але треба щоби Ви приїхали сюди самі, захопивши машинку – також по приїзді п[ан] Стефанів дасть коника і ми поїдемо до Камінки. Відповіді не написав учора, тому що посланець наш приніс листа о 3 годині, коли мене не було дома.

Вітаю пані.

Стискаю руку.

Чекаю приїзду.

Ваш Григорій Лисенко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – Конверт 4. – Арк. 5–6.

№ 120

Лист Григорія Заярного до Юрія Тютюнника

30 березня 1923 року

Дорогий Юрій Йосипович!

Разом з цим висилаю Вам, все те, про що ми з Вами умовились, а саме: п'ятдесят (50) рублів золотом, документи, а також лист від п[ана] Дорош[енка]. Більше грошей, для роботи мое Вам вручить сам пол[ковник] Дорош[енко] при побаченю. Мені доручено технічно перевести справу Вашого побаченя з Д[орошенком] і другими, через що прошу Вас через Івана Куз[ьменка-Титаренка] повідомити, коли саме я мушу приїхати до Румунії.

Да, крім всього висилаю Вам і листа від Петра – він певне виїде на зустріч Вам з людьми.

Всі щиро Вас вітають і бажають успіху.

До скорого побаченя.

Ваш Гриць.

30/III-923 р[оку].

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 78–78 зв.

№ 121

Лист Адама Монтрезора до Юрія Тютюнника

5 квітня 1923 року

Варшава

5.IV.1923 р[оку]

Дорогий Жоржикуні!

Більше двох місяців пройшло від того часу, коли я одержав Вашого останнього листа. Потім писав Вам двічі, але не маючи відповіді не знаю, що й думати про Ваше мовчання: чи вцуралися мене, чи гніваєтесь, чи листи не дійшли?..

Забув мене й Йосип – мовчить як риба, а писали мені зі Львова, що він там швидко був та що змарнів і зле дуже вигляда. А може Ви захворіли [...]. Може якісь неприємності й тому мовчите? Дуже мені хотілось би знати, як живеться там та що поробляєте – чи пишете, що написали й як Ваші видавничі справи? Я перебиваюся, як то кажуть з кулька в рожок – з матеріального боку дуже погано, а з морального – не краще. Коли дивлюся на нашу останню еміграцію, на її здріблювання та духовну млявість і внутрішнє безсилля, сумні думки тиснуть до голови, де все чомусь згадується заголовок одної читаної колись ще на Україні брошури: „Де ми і скільки нас?“. Отже в цій брошюрі говорилося про те, що нас дуже багато, та що маємо велику й багату традицію; а зараз дійсність вказує на те, що нас чимраз менше, а наш ґрунт – наша сказав би моральна територія дуже убога. Це я кажу про нашу еміграцію; вона – мабуть як і інші еміграції – зійде зі світа безслідно, та добре буде ще, коли не тих ідей, во ймя котрих емігрувала...

Зараз цікавим може бути лиш те, що діється на нашій землі, чи вироста в ній дух, чи виковується там завтрашній наш день; чи сходять насіяне насіння.

Якби мені хотілось побачитись з Вами! На жаль, це майже неможливе; збираюся завтра поїхати до Ковеля – побачусь там з Михайлом, з яким листуємось, та хочеться страшенно почерпнути хоч трохи нашого повітря – звідтам поїду до Львова на 3–4 дні. Біля 20-го квітня, коли ніщо не перешкодить помандрую на захід – до Данцігу й до Німеччини на де який час; тим більш перед цією поїздкою жалію, що не матиму змоги поговорить з Вами. Досить часто бачуся з Ген[ералом] Удовиченком – він добув тут невеличкі якісь концесії з великим тру-

дом. Багато надій покладаються ним на утворення „Баонів цельних”²⁵ (прикордон[ної] стражі) з наших козаків – мали їх послати на Литовський кордон. Але цими днями Польськ[ий] Штаб²⁶ відмовив переведення цієї справи. В Таборах (Каліш, Щипіорно) залишилось мало людей, може яких 2 ½ тис. Решта улаштувалась на роботах, – як хто знав і де хто міг – а дехто повернув на Україну.

Як що будете писать мені, будьте ласкаві адресуйте по слідуючій адресі: Warszawa, ul. Nowogrodzka № 9 m. 5. Ця адреса певніша, тому що мабуть цими днями доведеться перебратись кудись з [...], а куди саме, ще не знаю. А по цій адресі листа я з певністю одержу.

Яким іменем нарекли Вашу маленьку доньку?

Шлю сердечне привітання Високоповажній дружині Вашій і Олю цілую. Міцно стискаю Вашу долоню й бажаю коли не весело – то хоч спокійно та з надією на кращу будучину зустрінути світле свято Воскресення – Христос Воскрес!

І наша смерть – це лише зачаток нового життя... і нас чекає Великдень...

Ваш усім серцем.

Адам.

Пишіть, ради Бога, не забувайте, а то я й не знаю що думати! Всі знайомі вітають Вас і здоровлять зі Святом.

²⁵ „Баони цельні” – польська державна військова формація для охорони державного кордону. Існували з березня 1921 р. У листопаді 1922 р. перейменовані на прикордонну стражу. Керівниками баонів були почергово полковник Броніслав Заневський, бригадний генерал Максиміліан Лінде, полковник Владислав Якса-Рожен. Генерал О. Удовиченко висував плани залучення на службу до баонів цельних інтернованих вояків Армії УНР, однак польський Генштаб відкинув ці пропозиції.

²⁶ Так зв. „Двійка” (Dwójka) – 2-й відділ польського Генерального штабу, здійснював функції розвідувального центру та контролював діяльність своїх експозитур – відповідних відділень штабів армій. За сприяння „двійки” у січні-лютому 1921 р. у Тарнові було створено Партизансько-повстанський штаб (далі – ППШ), який мав готувати всенародне антибільшовицьке повстання в Україні. „Двійка” забезпечувала українським підпільникам легалізацію в Польщі, надавала документи на перехід польсько-українського кордону, зброю, мапи, вибухівку, організовувала розвідку в УСРР. Співробітники „двійки” брали безпосередню участь в роботі ППШ та його осередках на кордоні. Офіційна польська влада заперечувала причетність „двійки” до організації антибільшовицької боротьби.

Гадав вислати цього листа по пошті, але ж саме сьогодні приїхав поручник Гуцуляк, який ласкаво його Вам передасть. Долучаю 10.000 мар[ок]. Прохаючи Вас ласкаво вислати мені (та оскільки це можливо – негайно!) 3 примірника „Зимового походу 1919–20 р.“. П[ан] Гуцуляк сказав мені, що він вже є надрукований – я цьому дуже зрадів і бажав би 2 примірн[ики] вислати закордон (або повезти!), а один собі залишу. Прохав би Вас, дорогий Жоржику, на мому примірникові написати власною рукою пару слів та підписати його – ця книжка буде тоді надзвичайно цінним і дорогим для мене спомином...

Ще раз сердечно Вас вітаю та прохаю не забувати.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 65–68 зв.

№ 122

Лист Адама Монтрезора до Юрія Тютюнника

6 квітня 1923 року

6.IV.923.

Дорогий Жоржику!

Написаний вчора лист ще лежить у мене, а ось нині одержав відомости від Йосипа.

Він пише, що Ви числа 8–9 ц[ього] м[ісяця] виїдете закордон, отже не знаю, коли одержите цього листа. Вся надія на те, що п[ан] Гуцуляк постарается Вам його доручити або переслати якомога скорше. Не можете собі уявити, до якої міри прикро мені, що я з Вами не побачився до Вашого від'їзду... Я певний, що Вам житиметься там значно краще, ніж досі – і повітря, а головне – й люде трохи інші. Все ж доки в теперешніх часах дуже, дуже неприємно бути відірваним від вас кордоном. Гадаю, Ви ж радий, що будемо стоять в контактi з Вами, коли можливо – безпосереднім, а коли ні, то через Йосипа. Страшенно хотілобся мені хоч на де-який час літом побувати у Вас. Гадаю, що далі жива праця – Там наше справжнє життя, з якого народиться будуччина... Тут, у Варшаві абсолютно поки що нічого робить – в кожному разі, не звідсіль починають працю – що найбільш, маючи вже щось реальне в руках, можна їхати сюди показувати товар „лицом"... Ви мене розумієте?..

З Йосипом ми умовились побачитись у Львові числа 14–15-го квіт-
162

ня – дуже тішусь, що побачу його, в вічі мені передасть всі подробиці про Вас – а потім Вам про мене. – З Йосипом ми де-що обговорили, й я надіюсь, що коли б мені довелося переїздити до Вас, він мені не відмовить допомогти...

Поки що нетерпляче чекатиму відчит від Вас, та книжок...

Міцно стискаю Вашу руку

Ваш Адам.

Дорогий Юра!

Багато написаного Адамом перестало бути актуальним з хвилиною, як ми з ним побачились.

Про стан речей говоримо і далі будемо тримати контакт.

Мені все прошу тимчасом слати по адресі Івана Захаровича, бо я вже з Микуличина виїхав т[о] є[сть] зараз іду туди і заберу річі. Де буду – напишу. Вітаю щиро і всього найкращого.

Ваш Йосип.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 69–70 зв.

№ 123

Лист Івана Кузьменка-Титаренка до Юрія Тютюнника

11 квітня 1923 року

11 квітня 1923 року

с. Нагоряни

Коханий Юрію Йосиповичу!

Дуже радий привітати Вас нарешті в „наших” близких краях, з яких залишається лише тільки перейти наш Рубікон. Але вкупі з тих мені сумно, що я не можу привітати Вас персонально, не можу бачитись з Вами, не дивлючись на те, що Ви в своєму листі просили мене почекати Вашого приїзду. Я мав персонально вручити Вам 1 (один) таємний пакет, лист від п[ана] Гриця Попова і лист від П. Стахіва і крім того 50 (п'ятдесят) карб[ованців] золотом. Це все я залишаю п[ану] Ігореві²⁷, який при зустрічі з Вами це усе має Вам передати. Сам я сьогодні уночі маю перейти на той бік і від'їхати до Києва, бо мені необхідно бути там до 15/IV. Незабаром має бути тут або Гриць, або знову я а незалежно

²⁷ Йдеться про Ігора Дуткевича

від цього в кінці місяця я обов'язково. Як приїде Гриць, то приблизно к. 20/IV. Ваш лист я одержав 2.IV, коли прибув на цей бік. За Ваш лист, широкоханий Юрію Йосиповичу, я Вам щиро вдячний. Ваші слова, Ваші думки ще більше захоплюють мене для праці, ще більше підбадьоривають мене, дають мені деякі нові стежки в праці, що це усе міцно тримаючи в руках, я певно, методично і бадьоро буду наближатись до того, до чого я вже є призваний. Радо, приємно працювати, відчуваючи кожний, навіть нервовий, удар пульса цієї праці (звичайно відкидаючи від цього „службу французам” etc.). Коли Ви цілком розумієте мої почуття, мій внутрішній мір – свою рідну стихію, то не тільки я, але ми усі там „тютюниковці”, розумієм і Вас. З великою обережністю в поступках, але з певною гордістю ми кажемо, що ми „Юрковці” і гадаємо, що на це ім'я ми не поклали ані одної сумної хмарки. Там в своїй рідній стихії почувашь життя, почувашь що живешь потрібним ментом і в зайвих, але необхідних, проведених тобою тут днях почуватися іноді що губишь краплини чого то Великого, Милого і Святого.

Ще найбільше всього радий, що Ви також з нами, що ми Вас можемо відчувати і іноді ділючись своїми вражіннями зі своїми товаришами у Києві, я кажу, що чую Вашу присутність душою з нами. То не біда, що Ви тимчасово примушені бути поза нашою сім'єю.

Я так багато приготував для Вас того, що бачив, знав, чув, переживав, що як би зараз поділитись з Вами цим на листках паперу, потрібно було б списати Бог вість скільки паперу. І зараз їй-же Богу не знаю, що Вам писати, бо думок і всього так багато, що не знаєш за що попереду братись.

Наші Кияне просили мене передати Вам своє горяче і щире привітання і які виявили своє побажання в скорому часові привітать вас на своїй Україні.

Настрій взагалі у наших спокійний, серьойзний, хочь іноді почуватися нервозність, яка буде для Вас цілком зрозумілою. Праця йде безупинно, самим широким темпом. Діла є багато і „жаркого” діла але є що таке, що може зупинити нашого брата?

Що торкається „Симоновщини” – то така „валюта” на наших ринках не котірується зовсім, або коли, так дуже слабо.

Тим способом, яким я обізвався, написавши з Черновець: я ще зайвий раз хотів засвідчити, що „Звенигородці не аби які простаки”, на дещо ще спосібні і було ще приємніше засвідчити Вам то, що Вашу дум-

ку відносно мене, я виконав вперед, доказавші це справою. Як казав Вам, Юрію Йосиповичу, що з Вами я почав, з Вами хочу і закінчити.

Свято Пасхи я провів у п[ана] Ігоря. Настрій мій спокійний і добрий. З приходом весни, руки так чешуться, що потрібно звернутись до якогось „спеца”, щоб утихомирив їх.

Ваші листи до Ігоря я усі читав з його дозволу, так що про Вас і Ваш переїзд я в курсі справ. Телеграма Ваша була одержана мною в Чернівцях.

Закінчуючи лист, бажаю Вам всього найщасливішого і найдобрішого. Міцно жму Вашу руку.

З правдивою пошаною,

Ваш Кузьменко-Титаренко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 79–80 зв.

№ 124

Лист Юрія Пирогіва до Юрія Тютюнника

15 квітня 1923 року

15.IV.23

Дорогий Юрко Йосипович!

Послав Вам декілько листів, не знаю чи одержали Ви їх. Сьогодні 15. Після цього числа Ви мали повернутись і, як казали, можливо заглянете і до мене. Цього менту я чекаю з нетерпінням. Гадаю, що Ви прибудете на більш довгий термін і бажано в обставинах коли Ви могли б балакати з ким слід.

Хочется продовжувати працю. Но самому страшенно тяжко відбиватись від ворожих нападів, хоча і не проти мене персонально, а взагалі. В свій час я певен був, що Митрофан мені допоможе в розділені праці, но помилився. Він поки других поглядів і зайнятий зараз персональним устроїванням; мені здається, колиб Вам удалось тут побачитись з деякими особами, атмосфера розрядилась би, і можно булоб більш інтенсивно робить, – устроївши офіційно хоть в мізерному масштабові те, що в свій час було у нас на Кісельках.

Пшонник определенно працює у кац[апів]. Почалась вже перекидка людей. Правда я подібного елемента ніколи не послав би, но він користується і цім. В недалекому будучому збіраєця і сам відправитись

теж на Под[ілля]. Осмілюсь пригадати Вам про Блощаневича, Климача і др[угих]. Меж иньшим Вашу адресу усіленно розшукує Авраменко²⁸.

Новиков²⁹ збираєця до мене, але я поки його затримав на місці.

Бувайте здорові.

Чекаю Вас.

Ваш Юрко.

Привітання родині.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 81–82.

№ 125

Лист Адама Монтрезора до Юрія Тютюнника

16 квітня 1923 року

Львів

16/IV 923

Дорогий Жоржику

Мій безконечний лист зі всякими доповненнями висилаю сьогодні. Бачилися ми тут з Михайлом та з Йосипом, який і зараз сидить зі мною в „Централці“³⁰.

²⁸ **Авраменко Никифор** (1893–1973) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. Народився у м. Верхньодніпровськ Катеринославської губернії. Закінчив Миколаївське інженерне училище (1916 р.). Учасник Першої світової війни. З листопада 1917 р. – у військах Центральної Ради. З 9 лютого 1918 р. – комендант штабу Окремого Запорізького загону (згодом – бригади та дивізії). З 17 листопада 1918 р. – комендант штабу Лівобережного фронту під командуванням полковника Петра Болбочана. З 22 січня 1919 р. – комендант штабу Запорізького корпусу Дієвої армії УНР. Учасник Першого Зимового походу, згодом – старшина штабу 1-ї Запорізької дивізії Армії УНР. У серпні 1920 р. у боях з червоноармійцями був поранений. На еміграції жив у Польщі. Помер у 1973 р. Автор спогадів.

²⁹ **Новиков (Новиків) Олександр** (1880–?) – старшина Армії УНР. Народився у Самарській губернії. У 1918–1919 рр. – начальник організаційного відділу Головного управління Генерального штабу Армії УНР. Учасник Другого Зимового походу, командував сотнею у складі Подільської повстанської групи Української повстанчої армії.

³⁰ „Централка” – кав’ярня у Львові на площі Бернардинській, 7, де збиралася українська інтелігенція, політичні та громадські діячі.

Значить, покищо, зв'язок будемо тримати через нього, хочай боюсь, що не усі листи могли б доходити до властивих рук... Адреса моя, яку я подав в цьому листі, хай залишається запасовою, а Вас просив би писати по слідуючій адресі мені:

Warszawa,

ul. Hypoteczna 5 m. 27.

M. Bozenko (A. M.)

По цій адресі, коли мене не буде у Варшаві, листи будуть мені пере-силатися закордон, а по першій могли б писати в Варшаві.

Зараз більш нічого писати не буду – „Зимовий похід” Ваш я купив тут для закордону, а все ж таки чекатиму однієї книжки з Вашим автографом для себе...

Цілую міцно Вас і стискаю долоню – не гублю надії побачитись ще цього літа, та бажаю щиро успіху...

Ваш Адам.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 83–84

№ 126

Лист Ігоря Дуткевича до Юрія Тютюнника

17 квітня 1923 року

Нагоряни

17/IV 3 год[ина]

Коханий Юрко Йосипович!

Чекаючи з того боку Гриця, відтягнув свою поїздку до Черновець аж досі. Гадав що сеї ночі приїде, просиділи всю ніч, але ніхто не приходив. Іван від їзжаючи казав, що буде або 14/IV, або 17/IV, чекали весь сей час, алеж ни було нікого. Можливе, що хто небудь і е з наших на тому боці, алеж ни можуть підійти до берега, бо „товаріщі” дуже глядят границю в мому раіоні. Другого пункту ни має, а тому, можливо і гальмується робота. Іван останній раз відходячі, мусив сам мандрувать пішки, бо ні хто ни міг зійти за мене до берега з того боку, і ми примушені були его самі озброєними провадить верст 9 від границі, а далі до Камянця він помандрував сам. Не маючи жадних відомостей о его дальнійшому шляху до Камянця. Хвилююсь, коби чого ни трапилось з ним ни доброго. Я весь сей тормоз предбачав, бо ни може

один пункт працювати цілий рік, раз в раз без відпочинку, ні будучи розшифрованим, що і трапилося. Колиж я попережую пана Гонората листом за листом, то він каже „що сей Тарах так багато пише, що він ні може читати”. Видко ся що він гадав, що я писав, бо ні мав до чого прикласти рук. Тепер наслідки є, він лишається без ще одного пункту переправи.

Пана Григорошука я ні переправив в себе, вжив всіх заходів, щоб переправити єго в другім місті, що ні так легко зробить ні в організаційний спосіб, офіційно він може переправитись тільки в мене, бо другого пункту ні має, отже се треба обійти, або „нажать” Вам на Гонората о відкриттю пункту в Коновці, куди виїхав Олейник³¹, але приступити до роботи ще не може, бо пункт там не одкрит. В мене переправить ся равносильно убійству. Результатів, відносно іого переправи, ще не знаю бо післав своїх двох хлопців котрі ще не повернулись. Сижу сараз я та Борис тут, Гліб возить ся з жандармами весь час відносно остальної банди. А до того ще треба весь час дивитись, тай щей добре, за тим боком, щоб хоть позабирати их з відтіль, уже назад при таких умовах, ні защо ні переправлю а тут щеї сподіваюсь гостей з того боку у себе, тай приходить ся розірратись зовсім. Мало людей і годі, а вони кричать, черновецькі попи, що забагато, нехай би приїхали та подивилися самі, а то тільки кричать. Приїхать сам не можу зараз, прислать теж ні маю кого, бо всі доречі, вже коби хто прийшов з відтіль, то зараз і приїду.

Поважаючий Вас Тарах.

Грошей зараз ні маю, вжив заходів, щоб передать своєчасно, алеж ні вдалося.

Пан Григоращук потребує ще з Вами балакати про де які справи, як він мені заявив. А тому відправляється до Вас. Передаю ним тільки 8 листів. Пакунок ні рішаю ся післати ним.

Тарах.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 85–85 зв.

³¹ Олейник (Олійник) – сотник Армії УНР, учасник антибільшовицького походу у складі відділу генерала В. Нельговського. Отримав поранення в бою за Олевськ. У 1922-на поч. 1923 р. брав участь в антибільшовицьких заходах, які проводив Ю. Тютюнник.

№ 127

Лист Йосипа Добротворського до Юрія Тютюнника

21 квітня 1923 року

Микуличин

21-IV-23

Дорогий Юрко Йосипович!

З дуже великою радістю прочитав Ваш лист і довідався, що Ви вже там. Тепер лише сили, праці і божої помочі. Знаєте, я не нашутку хвилювався очікуючи вислїду Вашої експедиції, але очевидно, що чоловікові все доступно і можливе...

Тепер коротко поінформую вас про те, що бачив, чув і зробив. Свята провів в Товмачі, а що Адам мав бути на святі в Ковелі, то я і виписав його і Михайла до Львова, де ми і провели разом пару днів. Михайло знає про наші заходи і получив відповідні дерективи. Що до тої комбінації, про яку ми говорили і готовили Михайла в наші опозиціонери – то з того нічого не вийде, в перших, тому що Михайло рахує себе вже зкомпрометованим в очах П[етлюри], – а в друге, що ту комбінацію і не варто вже переводити, ібо – всякі формовання оказались вздором, хотя Александр Иванов[ич] дуже в це вірив і надії покладав...

Михайло має переводить всюди ідею безкомпромісового націоналізму і тієї роботи що провадиться. З Адамом ми говорили довго і ґрунтовно. Не маю при собі числа В.У., тому пишу обережно.

Він їде до Берліну. Ми з ним цілком майже домовились, відтак він все боїться, що Ви не погодитесь на тісну співпрацю. Що до цієї т[ак] званої співпраці, то я йому її витулковав в такому вигляді. Вони мають знати, що Ви й надалі ведете і будете вести підприємство. Маєте на то уповноваження необмежені. Ціль така то... Потрібна моральна і матеріальна поміч. Потрібні заступства і т[ак] д[алі]. Він дуже радів вхопився і тому їде до Берліну зробить доклад Централі (куди і Ваші книжки повіз), а потім я йому сказав, що він мусить поїхати до Румунії, де має повести акцію серед своїх і бути Вам до помочі. Маю надію, що все це збудеться за місяця 2. Разом з тим, він надіється в скорому часі і на матеріальну поміч. Зараз там у Вас їхня братія дезорганізована відколи виїхав Білопольський³², але після того, що Ви вже там і після

³² Білопольський Андрій (1892-?) – український громадсько-політичний діяч, публіцист. Один із засновників Союзу українських хліборобів у Буха-

наших переговорів туди до Вас будуть звернуті і очі і уші. Про матеріальну допомогу я мушу скоро узнати. В кожному разі в цьому напрямку все зроблено добре. Адам є захоплений, але я поставив услів'я: – праці, праці і доброї волі. Можливо, що та праця у них буде тепер можлива з хвилиєю. Як вони відкинули не потрібний хлам від себе і перейшли від фантазії до реальної переоцінки цінностей і самих себе.

Заграва рішуче стане нашим органом. Я вже в цьому напрямку говорив і з Донцовим. Готово. Треба тільки в детал[ях] перевести. В цьому напрямку за тиждень, що сидів у Львові – де що зробив позитивного. Ваша стаття піде в 3-му номері. Веду роботу що до засновання клубів і т[ак] д[алі]. Укажіть спосіб переправи Заграви на Укр[аїну]. Однак треба подумати про передплату, то значить, аби вона не померла від грошевої недуги. Рівнож переселайте свої статті.

Бажано як найскорше мати звідти слідуючі статті: Стан земельної справи на Укр[аїні], і Церковні справи. Це буде для Літ[ературно]-Наук[ового] Віст[ника]. Поміщено як і Стан ком[уністичної] пар[тії] на Укр[аїні] – Донців просить як найскорше. Так що при найближчій візиті Грицька доручить йому це перевести.

Три адреси „Державників” зараз пишу Адамові, але думаю, що добре буде як він буде тепер там, та й ще з грішми. Тепер щодо мене персонально, то трохи зле, бо я вже в Микуличині скінчив все, і оце сьогодні приїхав до Микуличина за річачи. Зараз пишть або на адресу Мандрика або Сергія Прокоповича. Я їду до Львова, де буду кілька тижнів, а відтак маю витрати на розробку ліса на саму Буковинську границю дуже далеко (щось 70 верст від залізниці). Це моє „віддалення” буде стояти дуже на перешкоді праці, але що ж робити. Муситься щось їсти! Як би воно не було, але тим часом пишть на Львів.

Коли буду вже там на місці, то може якийсь блискучий адрес видуваю. Думаю у Львові бути до кінця мая.

Мені найкраще було би сидіти у Львові та найпродукційніше, гадаю що на зиму буду у Львові, але літо буду з медведями.

Ця моя нова посада буде мати відновлення до Снятина, так що в майбутньому буду частим гостем Віри Андріївни. А може наші діла так посянуть з часом наперед, що й не треба буде і про посаду говорити чи

ресті (1921 р.). З 1930 р. мешкав в Аргентині, де став одним із засновників гетьманської організації та видавцем її неперіодичного друкованого органу „Плуг і меч”. Від 1956 р. мешкав у США.

думати, а лише діло робить, але дурно, що ця квестія ще впереді. Покі треба і на посаді бути і щось робить. Від наших Вам поздоровлення. Левицький поїхав, але відомостей не маю жадних.

Вітаю всіх там і бажаю всього доброго.

Ваш Йосип.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 86–88 зв.

№ 128

Лист Йосипа Добротворського до Юрія Тютюнника

23 квітня 1923 року

Микуличин
23/IV – 23 р[оку]

Дорогий Юрко Йосипович!

Одержав Вашого другого листа! Може з цими торговельними комбінаціями що вийде, але не з Мельмою, бо вона ліквідується. Я затримався в Микуличині, бо ліквідую всі діла і спродується дерево. Зараз же їду до Львова, як тільки тут скінчу. Думаю, що то буде десь коло числа 2–3 мая. Як писав вже Вам, маю десь трохи над Черемош³³ і там рубати ліс, однак та комбінація мені мало подобається, бо то має бути десь за „світами” і буде трудно кумунікуватися зі „світами”.

Що до Панихиди по Отмарштейну і т[ак] д[алі], то я написав по всіх усядах. Може успію бути в роковину у Львові.

Чи получили мій перший лист?

Як я писав вже в першому листі, справа з „Загравою” яко нашим органом мусить стати актуальною і думаю, що це окончательно буде зроблено, як приїду до Львова. Що чувати там? Польські газети якісь чудеса описують. Не знаємо що є фактично. Тут всі говорять про великі події.

Дуже прошу слідуючий лист написати на адресу Шендрикі або Тимошенка³⁴. Дуже був би радий, як би були які ближші інформації.

³³ Черемош – річка, по якій протягом 1919–1939 рр. проходив румунсько-польський кордон.

³⁴ Тимошенко Сергій (1881–1950) – український державний та політичний діяч. Народився на Чернігівщині. Закінчив Інститут цивільних інженерів у Санкт-Петербурзі. Член РУП та УСДРП. Працював архітектором

Адамові написав, однак від нього чекаю листа на Львів, тому нічого не можу написати зараз. Чи вже були хлопці?

Думаю, що „братія” була дуже рада коли Вас побачила в Кишиньові, тай дійсно несподіванка.

Зі мною дуже хоче говорить Садовський³⁵, але я поки що уникаю цієї розмови. Що від Вас буде на це? Дуже прошу мене не забувати і при кожній комбінації давати відповідні вказівки і т[ак] д[алі].

Не забудьте для Донцова і для Вістника про Стан Земельний на

у Ковелі, в дирекції Південно-Західної залізниці в Києві, на будівництві Південно-Донецької залізниці. У квітні 1917 р. – товариш голови Харківського губернського українського з'їзду, обраний до складу Центральної Ради як представник українських організацій Харківщини. З листопада 1917 р. – харківський губернський комісар УНР, обіймав цю посаду і після протигетьманського повстання 1918 р. У 1919-1921 рр. – міністр шляхів сполучень УНР. У 1920 р. підтримав військову опозицію проти С.Петлюри. Учасник Другого Зимового походу 1921 р. У міжвоєнний період жив на Західній Україні, у Чехо-Словаччині. У 1920-х рр. – працював на викладацькій роботі в Українській господарській академії в Подєбрадах та українській студії пластичного мистецтва в Празі. У 1930-х рр. – головний архітектор із сільськогосподарського будівництва на Волині. Активний учасник українського національного життя в Польщі, депутат до Варшавського сейму і Сенату. З 1946 р. – на еміграції у США. Помер у Каліфорнії (США).

³⁵ Ймовірно, йдеться про **Садовського Валентина** (1886-1947) – українсько-громадсько-політичного та державного діяча, журналіста, економіста. Народився на Волині у родині священика. Закінчив юридичний факультет Київського університету (1909 р.), економічний факультет Петербурзького університету (1913 р.). Учасник українського національного руху, член РУП та УСДРП. Член Петербурзької української громади. У 1915 р. оселився в Києві. Учасник українського національного відродження 1917 р. Делегат Українського національного конгресу (квітень 1917 р.), де був обраний до складу Української Центральної Ради. Влітку 1917 р. – генеральний секретар судових справ України. За Гетьманату П. Скоропадського займався викладацькою роботою. У 1918 р. – один із чільних діячів Українського національного союзу, який готував антигетьманське повстання в Україні. З жовтня 1920 р. – міністр праці УНР. На еміграції жив у Польщі та Чехо-Словаччині. Доцент і професор Української господарської академії в Подєбрадах, член Українського наукового інституту у Варшаві. Один із найближчих соратників С. Петлюри. У 1945 р. заарештований радянськими спецслужбами й вивезений до СРСР. Помер у Лук'янівській в'язниці в Києві.

Укр[аїні] і Стан Церковний. Пишіть до Заграви.
Бувайте здорові.
Ваш Йосип.
Вітаю всіх наших.
ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 89–90 зв.

№ 129

Лист Юрія Пирогіва до Юрія Тютюнника

24 квітня 1923 року

24.IV.23

Дорогий Юрку!

Несподівано учора отримав листа з Букарешту з неопределеним адресом, примушен був вскрити і тоді побачив, що воно адресовано Вам, а тому і пересилаю по приналежності.

Страшенно подобається мені редакція цього листа, з професорской компанією, такого заіскуючого тону. Но в той же час я абсолютно не розумію, чому він був надіслан до мене, для передачі Вам. Відкіля вони могли знати, що Ви будете у мене? Або були у мене?

Решта поки все по старому.

Багатьох цікавить знать, чи дійсно Ви приїздили, ибо і до сього часу ніхто много не знає.

Як доїхали? Чи не приїхав Гриць?

Поки бувайте здорові.

Ваш Юрко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 94–94 зв.

№ 130

Лист Миколи Григорошука до Юрія Тютюнника

24 квітня 1923 року

Снятин 24/IV. 23 р[оку]

Вповажаний Пане!

Перепрошую, що так буду писати, однак змушують мене обставини... Прошу ласкаво написати, на що маю покликуватись і на яку

адресу? Коли б мене злапали і привели в Чернівці, що маю говорити, і чи хтось визволить мене? Прошу дуже, будьте так добрі і напишіть мені що прошу, взагалі докладні інформації. Прошу як найскорше, бо обставини мені більш не дозволяють тут бути.

Остаю з глибокою пошаною той, що Вам товаришував до границі.

Григорошук.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 93–93 зв.

№ 131

Лист Віри Тютюнник до Юрія Тютюнника

24 квітня 1923 року

Дорогий Юрусенька!

Тільки що отримала від тебе листа і дуже зраділа. Прошу вітати пані Отмарштейн і передати, що Олюся що-дня молиться за цього дядю. Ти пишеш, що в Румунії усе дешевше, а чи не могли-би і ми переїхати, коли це не є тяжко для тебе. Усякім разі мені здається, що я не змогла-би жити окремо від тебе... Мені тільки і радости є, що перебування в кругу сім'ї, а так взагалі нема нічого більше радостного, як ти сам знаєш. У нас нового мало. Умер брат п[ан]і Семанюк. Я лікуюсь і поки здорова. Продала твоїх 10 книжок і можливо іще продам. Всі знайомі щиро тебе вітають. Але, Юрусенька, любий, милий приїзжай як найшвидше, бо такий мене охоплює страшний сум, що трудно сказати. Ітак чекаю тебе як найшвидше. Грошей поки ще не получала. На днях достану машину до шиття і думаю обшивати сім'ю. Іще одна просьба: цей добродій, що тебе переводив з „Народної торгівлі“, хоче перебраться до тебе, тільки не знає як це зробити, от же він чекає листа. Будь здоров, будь обережним від тих більшовицьких банд. Хай Бог тебе милує, цілуємо тебе – твої Віра, Оля і Галя. [...] то все розкажу. Взагалі у Снятині я не хворала на припадки і не буду. Тільки трохи слабо себе почувала. Галюсю вивожу у садочок.

Оля дуже часто щось розпитується про тата і чекає тебе... Хай Бог милує могого Юрусю! Цілую кріпко – твоя Віра, Оля і Галя.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 96–97.

№ 132

Лист Павла Бондаренка до Юрія Тютюнника

25 квітня 1923 року

Снятин 25/IV

Дорогий Юрко Йосипович!

Зараз я гостюю у Віри Андріївни. Тут же вперше довідався, що Ви благополучно добрались до „Ромунешті”. Я вперше дивувався і побоювався, що Ви вибрали таку ризиковану дорогу – „апостольську”, а тепер дивуюсь не менш, що Вас до Чернівець ніхто не зупиняв. Відомо – Партизан! Дуже я цікавий побачитись, або хоч зписатись з Кузьменком Т[итаренком]. Ви, гадаю, побачитесь з ним, то прошу дуже довідатись у нього – куди можу йому писати. Тепер, що до себе – то скажу Вам, що ляхи чіпаються до мене. Так, в зв'язку з розпорядженням польських властей про Контрольні збори, я – яко „горожанин Польщі” (з Волиня) мусів також з'явитись. Там на мене напали, як тільки ляхи можуть напасти, що я, яко офісер повинен був зголоситись ще до 1 марта. Наказали з'явитись до 26/IV до Коломиї, а звід-там мають потаркати мене на Волинь, з відкіль я „походжу” (по документам), для вияснення, що для них не ясного в справі мене. А я ж знаєте, який Волиняк?! Значить, маленька неприємність, а особливо коли її пристосовати до теперішньої примусової висилки емігрантів „не легально” прибувших. Так я ото приїхав до Снятина розвідати – чи не можна булоби шкурнути й собі до Румунешті й, розуміється, без Вас нічого не довідався. Я вже вас просив, а тепер таки дуже прошу о Вашу інтервенцію в справі приміщення мого. Може Кузьменко Т[итаренко] – Заярний – Дуткевич або Пирогів, що скажуть в цій справі, звичайно по можливості. Я жду на Ваше якесь слівце. Віра Андр[іївна] пропонує лишитись мені в Снятині до одержання від Вас слідкуючої вістки для себе, а там разом може й для мене. Але мені не хочеться надуживать тутешнім снятинським добродителям, а вернусь до о[тця] Вергуна і там буду ждати, як що не пришлють „Панки” за мною. Єдиний вихід – виїхати з Коломийщини, а куди? Хіба на Марс, так і там здається Польща.

Щиро вас здоровлю, а через Вас Заярного – Дудкевича, Пирогіва і особливо капосного Кузьменка Т[итаренка]. Коли ляхи видадуть мене большакам, то нехай Кузьма там налітає і виличає. Ваш Павло.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 91–91 зв.

№ 133

Лист Григорія Лисенка до Юрія Тютюнника

26 квітня 1923 року

26/ IV

Дорогий Юрко,

Я одержав Вашого листа з 23/ IV і зробив відповідні кроки, але не пишу відразу про це, бо не маю Вашої точної адреси. Ви забули її подати – Пишу одночасно на К[ишинів] п[а]ну П[оплав]с[ь]кому для Вас. Якщо одержите цю картку, подайте адрес. Все можна буде зробити. П. п. Стефанівим кланяються.

Ваш Грицько.

Adres wysylacza

Gr.Lyssenko

78, Legionów

Kołomyja

Galicie Pologne

Dr Kryszchanowski

Hotel „Schwartser Adler”

Czernautzi

Romania.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 109–109 зв.

№ 134

Лист Віри Тютюнник до Юрія Тютюнника

1 травня 1923 року

Дорогий Юрусенька!

Чим можна об'яснити твоє мовчання? Вже більше не отримую від тебе ані жодної вісточки. На мене це впливає дуже тяжко... Що це може значить?! – Пиши як найскоріше. Коли ти виїзжав, то я просила писати хоч би кожного дня, тай ти сам знаєш чудесно, що це для мене неможливо, особливо тепер після усіх тих скітаній. Гроші одержала і заховала, настала страшна дорожжечка, просила п[анств]о Семанюків прийняти за утримання, но вони рішуче відмовились, казали що потім, коли ти приїдеш. Не думаю, що це значить, що вони не схотять нічого за гостину – навпаки із їхньої розмови я зрозуміла, що ціх коштів замало, що ти прислав. Но ти не хвилюйся, якось то воно буде...

Трімаю себе досить „чемно”, бо не хочу ані тебе, ані себе компрометувати, та і взагалі цілком цілісінський день з Галюсюю на руках, так як на возику трудно її навіть прив’язати. Тільки що отримала листа від п[ана] Бондаренка, в котрому він пише, що дуже тішився вісткою від тебе відносно посади в Кишиневі, а тепер навпаки, дуже поганому становиську. Вчора у нього відобрали усі документи і наказали 30/IV з’явиться до Коломиї. Що його чекає далі невідомо; пише, що стільки перетерпів від більшовиків, а тепер від приятелів. Пишу йому листа і раджу швидше перебиратись до Чернівець, чи туди до Taracha, оскільки моя рада має значиння, а тим часом кілька день перетримають Се-
лецькі. А більше я нічим не можу допомогти. Досить ця вістка про емігрантів мене розстоїла. А тим більше, що не маю від тебе листів.

Юрусенька, я думаю, що ти хоч трохи пожалієш мене і відкликнишся. Припадків в Снятині не було, но коли буду щодня плакати, то все може бути... Галя і Оля цілий день на дворі і ця мала щебетунька так опалилася (від сонця), що мушу натирати личко і ручки вазеліном. Оля сильно також сумує без тебе, хоча докт[ор] Білецький гостює її [...] дом. Приїзжай. Хай Бог милує тебе!

Цілую, Віруся.

Галя загоріла від сонця, так що дуже.

1/V Сн[ятин].

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 98–98 зв.

№ 135

Лист Івана Кузьменка-Титаренка до Юрія Тютюнника

5 травня 1923 року

5 Травня 1923 року.

с. Нагоряни.

Широкоханий Пане Генерал!

Щиро Вас вітаю і міцно стискаю Вашу руку, бажаю Вам всього доброго. Упевнений в тому, що після повороту до Румунії, Ви почуваете себе в доброму настрою; також в доброму настрою, очікую дальніших подій в наших справах. Ваша поїздка до Польщі була напевно дуже цікава для наших працівників, яким Ви привезли з собою ще більше, але приємнішої також праці. Можна упевнено сказати, що через тиж-

день оба наші „бігуни” будуть працювати з максимальною енергією. З приїздом п[ана] Гриця прибуде новішого, свіжого і цікавішого.

З пару днів я гостюю у Ігоря Тараха, до котрого дібрався в Четверг о 5 год[ині] дня, в той же день ранком виїхавши з Чернівець. Від станції „Ларги” до Нагорян (14 вер[ст]) прийшлося шагнути на своїх батьківських: люди всі з кіньми працюють в полі і до двірця не їдуть ні за які гроші. Але то нічому не пошкодило, бо зайва „репетіція” не буде ніколи зайвою. Так – під власні співи, військовий такт ніг, привітання працюючих в полі людей, цвірінкання пташок, з валіскою в одній руці і пакунком в другій „відділ звязку” в доброму здоровлю дібрався до пів дороги свого призначення. Спочинув тут ці дні чорним вражінням місцевої природи й сьогодні у ночі кидаю Азіятчину і прямую до дому. Вчора у ночі були на березі і одержали листа Миколи II с повідомленням, що він чекає мене в Камянці.

Якось випадково я забув сказати Вам нашу адресу на той випадок, як би поїхав на Україну сотник Головка³⁶. Цю адресу скаже Вам п[ан] Гриць – де і як нас розшукати.

П[ан] Ігор Тарах, тоді коли очікувався його приїзд до Чернівець, не міг приїхати через те, що був дуже хворий а по-друге потрібно було дуже розв’язати деякі питання що до наших людей при березі на тім боці. На тім березі є таке паскудство, яке хоче шкодити нам.

Раджу Вам, Пане Генерал, по від’їзді Гриця, як що він не зостанеться тут, з приводу чого ми балакали, навідатись до Нагорян, де на місці освідомитесь з працею пункта, а головніше спочинете добре серед самої дивної і чарівної природи, серед селянської тиші. Може я якраз з другим приїздом застану в Нагорянах. При нагоді привітайте Йосипа Михайловича і наших, хто мене знає.

Привіт і кращі побажання вашій родині.

Розраховую приїзд Гриця так: він від’їжає з Києва 12-го і 14-го буде у Ігоря. Як би його в цей час не було, то він тоді обов’язково виїжає з Києва 15-го а буде у Ігоря 17. Це останнє буде визначати, що по моему приїзді або він сам, або ми вкупі виїхали до Д., а звідтам він їде сюди.

Бажаю всього найкращого. До швидкого побачення.

³⁶ Головка-Левицький (рр. життя невід.) – у 1921 р. сотник Армії УНР, начальник контрольно-розвідувальних пунктів у Сарнах і Тернополі. Учасник Другого Зимового походу, начальник секції розвідки розвідувального відділу штабу повстанської армії.

З щирою пошаною, Ваш Кузьменко-Титаренко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 57–58 зв.

№ 136

Лист Юрія Пирогіва до Юрія Тютюнника

9 травня 1923 року

9.5.23.

Дорогий Юрко Йосипович!

Балакав я з п[аном] Поплавським з приводу Грицька. Не буду писати про деталі полагодження цієї справи, ибо цю місію на себе взяв Василь Іванович; во всякому разі Грицько може свобідно приїздити і при всіх можливостях буде прилаштован в найкращий спосіб.

Тепер що до детальних новин: Пшоннік і Ко всіма засобами старався забрати в свої руки артіль, власне розбить той поганенький гурток, котрий біля себе для ріжньої мети подіть людей і котрий обов'язково мусить існувати таким, даби дати все можливе для майбутнього, маючи на увазі, як приклад, – Климача, Блощаневича і др. Почалось з балачок, і доходить поки що до підсилки спеціальних людей і устоювання мітингів. Приходиться приймати всі кроки, аби припинити небажане.

Удруте, на днях післан Вам не знаю по якій адресі доклад, гадаю що підписаний знов не Пшонником, коли не анонімний, критікуючи мене с права на ліво, мотивірую головним чином розтрату якихсь грошей, но це мені [...] для курйозу. Кацаповаскіє щось заворушились зову.

Помітно приїзд декого. Отримав листа від Йосипа Михайловича, він направився за отриманням нової праці до Львіва.

Коли Грицько буде їхати з вами, то нехай повідомить депешей. А може і Ви зберетеся одночасно з ним?

Чекаймо!

Всього гарного.

Ваш Юрко.

Митрофан Михайлов[ич] вітає Вас.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 33. – Арк. 104–105 зв.